

การศึกษาเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

THE STUDY OF THE FIRE IN THERAVADA BUDDHISM

พระครูศรีโพธารักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระครูศรีโพธารักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

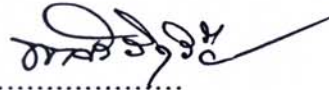
The Study of The Fire in Theravada Buddhism

Phrakrusriphothanurak (Natthawut Sophabut)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....พระประธานกรรมการ

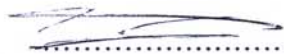
(พระศรีคัมภีร์ญาณ, รศ.ดร.)

(พระศรีวิชราภรณ์, ดร.)

(ศ.ดร.กาญจนา เจารัมย์)

(รศ.บุญเรือง อินทวรรนต์)

(ผศ.วรกฤต เกื้อนช้าง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระศรีวิชราภรณ์, ดร.

ประธานกรรมการ

ศ.ดร. กาญจนา เจารัมย์

กรรมการ

ผศ.วรกฤต เกื้อนช้าง

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระครูศรีโพธานุรักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุตร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระศรีวิจิราภรณ์, ดร. ป.ธ. ๘, พธ.บ., อ.ม., กศ.ด.

: ศ.ดร.กาญจนา เจริญยี อ.ม., M.A., Ph.D.

: ผศ.วรกฤต เกื้อนช้าง ป.ธ. ๘, ศษ.บ., ศศ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๘ เมษายน ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดประสงค์ หลัก ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องไฟในทัศนะวิทยาศาสตร์ ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ๓) เพื่อศึกษาเรื่องไฟในสิ่งมีชีวิต และไฟในเชิงนามธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลวิจัยพบว่า

๑. ไฟในทัศนะวิทยาศาสตร์ หมายถึง ปฏิกริยารูปแบบหนึ่งซึ่งเกิดจากการเติมออกซิเจนลงในสารหนึ่ง แล้วทำให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และสภาพการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ องค์ประกอบของไฟมีอยู่ ๓ อย่าง คือ เชื้อเพลิง อากาศ ความร้อน ไฟในทางวิทยาศาสตร์นั้นสามารถแบ่งคุณสมบัติออกเป็น ๒ อย่าง คือ คุณสมบัติของไฟทางกายภาพ และทางเคมี คุณสมบัติ หรือคุณสมบัติของไฟที่มีต่อมนุษย์ก็มีอยู่มากมาย เช่น ในการดำรงชีวิต หุงอาหาร ประกอบธุรกิจสุขภาพอนามัย

๒. แนวคิดเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแนวคิด ๒ ประการ คือ ไฟในสิ่งมีชีวิต และไฟในเชิงนามธรรม ที่นำมาเปรียบเทียบเป็นหลักคิดในการสอนธรรมะ ลักษณะไฟหนึ่ง หมายถึง ไฟภายนอก คือ ไฟเป็นองค์ประกอบของทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตครอบคลุมถึงโลก จักรวาลและนิพพาน โดยมีทัศนะไว้ว่า ไฟ (เตโชธาตุ) ทำธาตุอีก ๓ (ดิน น้ำ ลม) ให้ร้อนอบอูน หรือให้ชุ่มแข็ง

๑. ไฟในสิ่งมีชีวิตตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท คือ องค์ประกอบหนึ่งที่ก่อให้เกิดเป็น
สิ่งมีชีวิต ๒๖ ภพภูมิ ส่วนไฟในเชิงนามธรรม คือ องค์ประกอบหลักในการนำมาเป็นเครื่องมือสอน
ธรรมะ ในสองลักษณะ คือ เป็นไฟที่เปรียบเสมือนความชั่วที่ต้องทำลายให้หมดสิ้น อีกลักษณะหนึ่ง
คือ ไฟที่เปรียบเสมือนความดีที่ต้องปฏิบัติ ได้แก่ อัคคี ๓ กอง คือ ไฟที่ควรเคารพ (บิดามารดา) ไฟ
ที่ควรบูชา (สมณพราหมณ์) และไฟที่ควรปกครอง (บุตร ภรรยา)

Thesis Title : The Study of The Fire in Theravada Buddhism

Researcher : Phrakrusriphothanurak (Nathawut Sophabut)

Degree : Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Sriwachiraphorn Pali IX., B.A., M.A., Ph.D.

: Prof. Dr. Kanchana Ngourungsi B.A., M.A., Ph.D.

: Asst-Prof. Worrakrit Thuenchang Pali IX, B.A., M.A.

Date of Graduation : April 29, 2010

ABSTRACT

The thesis has three objectives: 1) To study the concept of fire in Science. 2) To study the concept of fire in Theravada Buddhism. 3) To study the application of fire definition involving animate and intangible Fire in Theravada Buddhism.

The results of the thesis are as follows.

1) The concept of fire in science is defined as one reaction performed by adding oxygen in a substance to create heat, light, and changing conditions. There are 3 components of fire : fuel, air, heat. There are 2 characteristics of quality : physical quality and chemical quality. Fire has enormous usefulness to human in leading life, coking, making business and health.

2) The concept of fire in Theravada Buddhism is defined in 2 ways. One is fire inside animates, another is intangible fire. The latter is used to make comparison with principles of teaching Dhamma in Buddhism.

3) Fire concept according to Theravada Buddhism explanation involving the one inside animates is applied as one component that originates in the 26 states of Existence. The intangible fire is applied as the main component of principles used as a tool to clarify the Dhamma teaching in 2 folds : one is compared with evil deeds that must be completely destroyed

from the body and mind, another is compared to the good deeds that must be practiced. The good deeds are 3 types of fire : Fire that should be respected (parents), Fire that should be worshiped (ascetics), and Fire that should be protected (spouses' children and dependents).

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อยได้ด้วยดีด้วยความเสียสละและความอนุเคราะห์ จากบุคคลหลายฝ่าย ตลอดจนบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ให้โอกาสในการศึกษาและการทำวิจัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณในความกรุณาของทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ทุกท่านคือ พระเดชพระคุณ พระศรีวิจิราภรณ์,ดร. รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.กาญจนา เจริญณี คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์วรฤต เตื่อนช้าง คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้ให้คำปรึกษาข้อแนะนำ ให้แนวคิดและช่วยตรวจแก้ไขในส่วนที่บกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้น จนกระทั่งเขียนวิทยานิพนธ์สำเร็จเรียบร้อยเป็นรูปเล่ม

ขอขอบพระคุณอาจารย์อานนท์ เมธีวรฉัตร อาจารย์ชรินทร์ อินเทพ ที่ได้ให้คำปรึกษาให้แนวคิดวิธีการต่าง ๆ ในการเขียน วิธีค้นหาข้อมูลต่าง ๆ และท่านอาจารย์รุ่งอรุณ ออบเขย เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ ที่ช่วยตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์ และช่วยให้คำแนะนำแก้ไขส่วนที่บกพร่องต่าง ๆ จนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จเป็นอย่างดี ขอกราบขอบพระคุณพระอาจารย์ทุกท่านที่ร่วมให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างมาก

ท้ายสุดนี้ คุณความดีและกุศลที่พึงบังเกิดมีจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นผลมาจากความเมตตา กรุณาของ โยมพ่อ โยมแม่ ญาติ พี่น้องทุก ๆ คนที่คอยเป็นกำลังใจตลอดมา ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณ โยมสายหยุด มั่นสุทธิ และครอบครัวมั่นสุทธิ คุณโยมสาตี โชติสุวรรณรัตน์ และคุณโยมอำนวยการ อัมระนันท์ ที่ได้ช่วยเหลือปัจจัยในการเรียนครั้งนี้ส่วนหนึ่ง ขอขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระเกศิวิกรม เจ้าอาวาสวัดโพธาราม คณะครูวัดโพธารามทุกท่านที่คอยให้กำลังใจ พระมหาวิลาส นารอด ที่ช่วยพิสูจน์อักษร และท่านอาจารย์สุวรรณ สุวณฺโณ ที่ได้ให้โอกาสแก่ผู้วิจัย คณาจารย์ทุกท่านผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแก่ผู้วิจัย ขอบกคุณความดีเหล่านั้นเป็นเครื่องบูชาพระคุณ ของท่านเหล่านั้นด้วยความเคารพ และสักการะยิ่ง

พระครูศรีโพธานุรักษ์ (ณัฐวุฒิ โสภานุตร)

๒๓ มีนาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ แนวคิดเรื่องไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์	๗
๒.๑ ความหมายคำว่า “ไฟ”	๗
๒.๒ ประเภทของไฟ	๑๒
๒.๓ องค์ประกอบของไฟ	๑๔
๒.๔ คุณสมบัติของไฟ	๑๕
๒.๕ กระบวนการเกิดไฟ	๒๒
บทที่ ๓ แนวคิดเรื่องไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๕
๓.๑ ความหมายของคำว่า “ไฟ”	๒๕
๓.๒ ประเภทของไฟ	๒๘
๓.๓ กระบวนการเกิดไฟ	๓๓
๓.๔ ความเป็นไปของไฟ	๕๒
๓.๕ ความดับไปของไฟ	๕๘

สารบัญ (ต่อ)

๓.๖	ไฟในฐานะเป็นรูป	๓๐
๓.๗	ไฟกับวิวัฒนาการของโอกาสโลก	๓๘
๓.๗.๑	เตโชสังวัฏก์ป	๓๕
๓.๗.๒	เตโชสังวัฏก์ภูฏายีกับ	๔๑
๓.๗.๓	เตโชวิวัฏก์ป	๔๒
๓.๗.๔	เตโชวิวัฏก์ภูฏายีกับ	๔๒
บทที่ ๔	ไฟกับสิ่งที่มีชีวิต และไฟในเชิงนามธรรม	๔๔
๔.๑	ความสัมพันธ์ระหว่างไฟกับมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๔
๔.๑.๑	แนวคิดเรื่องไฟกับสิ่งมีชีวิตมนุษย์	๔๔
๔.๑.๒	องค์ประกอบของไฟในร่างกายมนุษย์	๔๕
๔.๑.๓	ความสัมพันธ์ของไฟกับธาตุอื่น ๆ	๔๘
๔.๒	การประยุกต์ใช้ไฟในชีวิตประจำวัน	๕๓
๔.๒.๑	ไฟในฐานะเป็นเครื่องมือสอนธรรม	๕๕
๔.๒.๒	ไฟกับการบรรลุธรรม	๑๐๕
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๒๔
๕.๑	บทสรุปผลวิจัย	๑๒๔
๕.๒	วิจารณ์	๑๒๖
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๒๗
บรรณานุกรม		๑๒๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ ของกรมการศาสนา พุทธศักราช ๒๕๒๕ และอรรถกถาภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับสยามรัฐ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปิณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	สตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐ	(ภาษาไทย)

ช.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ศ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.อิติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ช.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จู.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ปฏิบัติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิบัติสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สั.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิกังคั

อรรถกถา

ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	มูลปัณณาสก์อรรถกถา
--------	-------	---	-------------	-----------	--------------------

คำชี้แจงในการใช้หมายเลขในคัมภีร์พระไตรปิฎก

การใช้หมายเลขอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม /ข้อ /หน้า/ ตามลำดับ เช่น
 วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๒. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๔ ข้อ ๒๐ หน้า ๒๒.
 ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๗๓-๗๔. หมายถึง สุดตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มูลปัณณาสก์อรรถกถา
 เล่ม ๑ หน้า ๗๓-๗๔.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

ไฟเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทางธรรมชาติที่มีความสำคัญและความผูกพันต่อวิถีการดำเนินชีวิตของมวลมนุษย์ แม้กระทั่งในด้านการบำเพ็ญเพียร กล่าวคือ สมัยโบราณมีลัทธิหลายลัทธิที่นิยมบูชาไฟเพื่อบวงสรวงเทพเจ้าตามลัทธิความเชื่อของตนและไฟยังมีบทบาทอีกมากในด้านให้พลังงานที่สำคัญต่อการสร้างสรรค์อารยธรรม เช่น ใช้หลอมโลหะ เครื่องไม้เครื่องมือต่าง ๆ ของมวลมนุษย์ ตลอดจนงานศิลปประติมากรรม เป็นต้น

จุดกำเนิดของไฟกับมนุษย์ไม่มีใครรู้ได้ว่าเกี่ยวข้องกันมาตั้งแต่เมื่อไร แต่มีทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องมนุษย์กับไฟว่า มนุษย์ค้นพบไฟเป็นเพราะว่าไฟไหม้ป่า แล้วสัตว์ถูกไฟคลอกตาย เมื่อมนุษย์ไปพบแล้วลองกิน จึงได้รู้ว่าการนำอาหารมาย่างไฟทำให้รสชาติของอาหารอร่อยขึ้น หรือค้นพบไฟเมื่อเกิดฟ้าผ่าที่ต้นไม้เกิดไฟลุกไหม้ขึ้น ทำให้ความมืดในยามค่ำคืน เกิดแสงสว่างและความอบอุ่นขึ้นกับที่มีมันสมองเป็นกำลังนั้น คือ มนุษย์

พระพุทธศาสนาเถรวาท ให้ความสำคัญเรื่องไฟ และกระบวนการเกิดของไฟ ทั้งไฟที่เกิดขึ้นภายในตัวมนุษย์ และไฟที่เกิดขึ้นตามหลักทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะไฟที่เกิดขึ้นภายในจิตของสรรพสัตว์ กล่าวคือ พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงเปรียบกิเลสต่าง ๆ เป็นของร้อน พระองค์ทรงตรัสไว้ใน อคฺคิขັນโธปมสูตร ในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตว่า พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง จึงเสด็จแวงข้างทาง ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นกองไฟใหญ่โน้นที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่หรือไม่ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร ระหว่างการเข้าไปนั่งทอดธิดากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์ หรือลูกสาวคหบดีที่มีมือและเท้าอ่อนนุ่มอย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายเราขอบอกเธอทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลาย การที่บุคคลผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการทำงานปกปิดไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิบัติญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารีแต่ปฏิบัติญาว่าเป็นพรหมจารี นำภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็น

“รอบกองไฟ,” <<http://www.thaiblades.com/forums/showthread.php?t=๑๐๔๓๕&page=๔>> (สืบค้น

เหมือนหยากเชื้อ เข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดชิตากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์ หรือลูกสาวคหบดี จะประเสริฐอะไร การเข้าไปนั่งกอด หรือนอนกอดคองไฟใหญ่ โน้นที่กำลังลุกโชน โชติช่วงนี้ ประเสริฐกว่า ซ้อนันเพราะเหตุไร เพราะเขาจะพึงเข้าถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย อันมีการเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดคองไฟใหญ่ นั้นเป็นเหตุ แต่เขาหลังจากตายแล้วก็จะไม่ไปเกิดในอบาย วินิบาต นรก๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ได้ตรัสเรื่องไฟทางวิทยาศาสตร์ไว้ในมหาตัมหาสังขยสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกัว่า ภิกษุทั้งหลาย ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อใด ๆ ก็นับว่า ไฟ ตามเชื้อนั้น ๆ ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยไม้ก็นับว่า ไฟไม้ ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยป่าก็นับว่า ไฟป่า ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหญ้าก็นับว่า ไฟหญ้า ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโคก็นับว่า ไฟมูลโค ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบก็นับว่า ไฟแกลบ ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยหยากเชื้อก็นับว่า ไฟหยากเชื้อ”

ดังนั้น พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับการศึกษาธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับไฟโดยได้มีการกล่าวถึง ธรรมชาติที่เกิดจากชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ รูป กับ นาม รูปแห่งกายนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ ชนิดมารวมกันปรากฏเป็นรูปกายขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญทั้ง ๔ ชนิดนี้ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธาตุ ๔ ธาตุทั้ง ๔ นั้นจะสัมพันธ์กันและกัน^๒ หากว่าธาตุไฟแปรปรวนสูงเกินไปหรือต่ำเกินไปร่างกายก็จะเกิดอาการไปต่าง ๆ ธาตุไฟจึงมีความจำเป็นและสำคัญเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทยังได้เปรียบเทียบไฟกับการอยู่ครองเรือน คือ ไฟภายในของครอบครัวไม่พียงนำออกไปภายนอก ไฟภายนอกไม่พียงนำเข้าไปภายในครอบครัว หมายถึงสิ่งที่ไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นของสามี พ่อสามี แม่สามีก็ตาม ผู้ที่เป็นสะใภ้ไม่ควรนำความไม่ดีไม่งามที่เกิดขึ้นเหล่านั้นออกไปบอกต่อ หรือนินทาภายนอกบ้าน และเมื่อได้ยินเพื่อนบ้านหรือบ้านใกล้เคียงกัน นินทา สามี พ่อสามี หรือแม่สามี ไม่ควรนำคำที่ได้ยินเหล่านั้นมาเล่าให้ท่านฟัง เพราะจะทำให้ครอบครัวไม่เป็นสุขเพราะไฟอื่น ยิ่งกว่าไฟนี้ไม่มี^๓ ด้วยเหตุ

^๒อง.สตุตค.(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๘.

^๓ม.มฺ.(ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑.

^๔ฐิติ วสุพรรณุจิ, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องดินที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕)

^๕มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔-๕๕.

เหตุผลที่กล่าวมาแล้วนี้การศึกษาในเรื่องไฟที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อที่จะศึกษาและความสัมพันธ์ระหว่างไฟกับชีวิตมนุษย์

สิ่งที่เผาไหม้วัตถุให้วอดวายเป็นผุยผงไปในชั่วพริบตา และมีความร้อนมหาศาลเขาเรียกว่า ไฟ เพราะมันเป็นของที่ร้อนจัดจนหาอะไรเปรียบมิได้ ด้วยความร้อนของมันเช่นไฟที่เกิดจากเผาไหม้บ้านเรือนเป็นต้น ถ้าเราไม่สามารถดับมันได้มันก็จะไหม้สิ่งของต่าง ๆ ภายในบ้านเขาเราจนหมดสิ้น และในที่สุดก็จะไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย

ส่วนไฟในทัศนะของวิทยาศาสตร์ ไฟเป็นผลที่เกิดจากขบวนการทางเคมี เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ คือ เชื้อเพลิง ความร้อน และออกซิเจน มารวมตัวกันในอัตราส่วนที่เหมาะสมที่จะเกิดการสันดาป อย่างต่อเนื่อง แล้วปล่อยความร้อนออกมา ต้นกำเนิดของตัวไวไฟ เช่น น้ำมัน ไม้ กระดาษซึ่งเป็นพวกที่มีโครงสร้างมีไฮโดรเจน (H) และ คาร์บอน (C) เป็นส่วนประกอบ ต่อกันด้วยพันธะโคเวเลนต์ (Covalent bond) เมื่อได้รับความร้อนจะทำให้พันธะโคเวเลนต์ แตกออก เรียกกระบวนการนี้ว่าไพโรไลซิส (pyrolysis) ซึ่งจะเกิดปฏิกิริยาสันดาป (Oxidation) ของคาร์บอน (C) และไฮโดรเจน (H) ให้ คาร์บอนไดออกไซด์ (CO₂) น้ำ (H₂O) เมื่อปฏิกิริยาเกิดไม่สมบูรณ์จะเกิดก๊าซ คาร์บอน (C) และออกซิเจน (O) หรือเขม่า คาร์บอน ถ้ามีสิ่งอื่น ๆ ที่มีธาตุไนโตรเจน (N^๒), ซัลเฟอร์ (S^๒) เมื่อถูกเผาไหม้แล้วจะกลายเป็นก๊าซพิษ^๖

เพราะฉะนั้น การค้นคว้าเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะไฟที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ เป็นสิ่งที่น่าศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่งผู้ทำการวิจัยเห็นว่าการทำวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์เรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญที่จะต้องทำการวิจัยในเรื่องนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเรื่องไฟในทัศนะวิทยาศาสตร์
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเรื่องไฟในสิ่งที่มีชีวิตและไฟเชิงนามธรรมในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท

^๖“CHEMISTRY AND EXTINGUISHMENT OF FIRE,” <<http://online.il.mahidol.ac.th/course/chemical/studentreport/Chemical>> (สืบค้น ๒๐ /๖/ ๒๕๕๒)

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงความหมาย ประเภทและคุณลักษณะของไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์และในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีชีวิตและไฟในเชิงนามธรรมเพื่อความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง และสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันทั้งในทางธรรมและทางโลก

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ความหมายของศัพท์เฉพาะที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดความหมายของศัพท์ตามเนื้อหาที่จะนำเสนอในงานวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ไฟในทัศนะวิทยาศาสตร์ หมายถึง ผลจากปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลว คือ กลุ่มแก๊สที่กำลังลุกไหม้ ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ ได้

๑.๔.๒ ไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง ธาตุหนึ่งในธาตุ ๔ เกิดขึ้นเอง โดยการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ไฟนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทจัดเป็นสื่ออุปกรณ์การสอนธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งหมายถึง การนำไฟมาเป็นเครื่องมือในการสอนธรรม เช่น การเจริญเตโชกสิณ การนำไฟมาเป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการเพ่งกสิณ รวมถึงร่างกายมนุษย์ที่เป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งด้วย

๑.๔.๓ ข้ออุปมาเปรียบเทียบธรรม หมายถึง การนำไฟ ยกขึ้นเป็นตัวอย่างในการเปรียบเทียบกับธรรมเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ความชัดเจนในธรรมมากขึ้น และสามารถนำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง

๑.๑.๔ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนานิกายที่รับสืบทอดตามแนวปฏิบัติของพระเถระซึ่งถือตามคคิที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา

๑.๕ ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำเสนอเอกสารและงานวิจัยที่มีเอกสารที่สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางศึกษาค้นคว้าได้ดังนี้

๑.๕.๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ใน พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ มหาหัตถิปโทปมสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั ว่า เตโชธาตุ เป็นอย่างไร คือ เตโชธาตุภายในก็มี ภายนอกก็มี เตโชธาตุที่เป็นภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเร่า

ร้อนได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เราร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่ยากแล้ว ต้มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรูป ภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน มีความเราร้อน นี้ เรียกว่าเตโชธาตุภายใน เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกนั้น ย่อมไหม้บ้านบ้าง นิคมบ้าง นครบ้าง ชนบทบ้าง บางส่วนชนบทบ้าง เตโชธาตุภายนอกนั้นลามมาถึงหญ้าสดหนานทาน ภูเขาน้ำ หรือภูมิภาคนั้นารัณรมย์แล้วเมื่อไม่มีเชื้อ ย่อมดับไปเอง เวลาที่ชนบททั้งหลายแสดงหาไฟด้วยชนไก่บ้าง ด้วยการชูดหนังบ้าง ย่อมจะมีได้^๑

๑.๕.๒ ประยูทธ สิทธิพันธ์ ได้กล่าวถึงไฟไว้ในหนังสือพระราชประเพณี และประเพณีชาวบ้านว่า ไฟมีประโยชน์ในการเผาเครื่องสังคโลกให้คงทนยืนนาน และทำให้มีสีคงทนสวยงาม กล่าวคือ วิธีปั้นเครื่องถ้วยที่เมืองสุโขทัย และศรีสัชชนาลัยนั้น ก็คงเหมือนกับที่ช่างไทยคงใช้อยู่ในปัจจุบัน คือ ใช้ดินธรรมดาทั้งเครื่องดินเผาและเครื่องเผาไฟสูง และใช้ขี้เถ้าปนกับดินเพื่อทำเคลือบวัตถุที่ทำเคลือบทั้งที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัยคงได้มาจากภูเขาข้างเคียง ช่างเครื่องถ้วยที่เมืองศรีสัชชนาลัยบางคนอาจชำนาญโดยเฉพาะในการปั้น จาน ชาม หรือไห แต่การเผา窯นั้น ย่อมเผาพร้อมกันหมด นอกจากนี้ยังมีร่องรอยว่าภาชนะบางชิ้นอาจปั้นขึ้นเป็นส่วน ๆ ก่อน แล้วนำมาเชื่อมติดเข้ากันก่อนเผาไฟ^๒

๑.๕.๓ เอี่ยมพร ภูเพ็ชร และคณะ ได้กล่าวถึงเรื่องไฟในหนังสือ ความรู้เรื่องไฟ ไว้ว่า ไฟแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ตามกระบวนการเผาไหม้ ตามอัตราการเติบโต ตามระบบการหมุนเวียนของอากาศ และตามระยะเวลาการเกิดไฟ

๑) การแบ่งตามกระบวนการเผาไหม้ แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ (๑) ก่อนการเผาไหม้ (๒) ไฟลุก (๓) การเผาไหม้แบบมีเปลวไฟ

๒) การแบ่งตามอัตราการเติบโต ช่วงไฟกำลังเติบโต เริ่มจากช่วงที่ไฟปล่อยพลังงานหรือความร้อนออกมาสม่ำเสมอ การเติบโตนี้จะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีปริมาณเชื้อเพลิง หรืออากาศอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวกำหนดการเติบโต จนกว่าเชื้อเพลิงจะหมดซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของการเติบโต อัตราการปล่อยความร้อนลดลงเนื่องจากปริมาณเชื้อเพลิงมีน้อยลง

^๑ม.นุ. (ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔.

^๒ประยูทธ สิทธิพันธ์, พระราชประเพณี และประเพณีชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ปริทัศน์ ศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๕.

๓) การแบ่งตามระบบหมุนเวียนของอากาศ เมื่อการลุกไหม้หรือช่วงต้นของการเกิดไฟเป็นการพัฒนาไฟในช่วงที่มีออกซิเจนมากเรียกว่า ไฟที่ถูกควบคุมด้วยปริมาณเชื้อเพลิง

๔) การแบ่งตามระยะการเกิดไฟ แบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ (๑) ระยะแรกเริ่ม หมายถึง ระยะเริ่มต้นการลุกไหม้ที่เปลวไฟยังไม่มีพลังงานมากอาจเกิดเป็นไฟคุอยู่ยาวนานเป็นชั่วโมง (๒) ระยะที่ไฟลุกไหม้อย่างอิสระเป็นช่วงที่เกิดเปลวไฟโดยไฟจะเผาไหม้เชื้อเพลิงและปล่อยพลังงานออกมาจำนวนมาก (๓) ระยะไฟคุ คือ ปริมาณของออกซิเจนในห้องมีจำนวนลดลงเป็นระยะการลุกไหม้อย่างอิสระการปล่อยพลังงานความร้อนลดลงอย่างรวดเร็ว^๙

๑.๕.๔ ไฟนั้นยังมีประโยชน์ที่สำคัญ คือ ใช้เผาศพมนุษย์ที่เสียชีวิตลงบทความในหนังสือพิมพ์ข่าวสด หน้า ๘ ประจำวันที่ : ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๕ กล่าวว่า สำหรับเตาเผาศพแบบเชิงตะกอนและห้องเผาเดียวกัน วิธีการที่จะช่วยลดมลพิษจากการเผาศพอย่างง่าย ๆ คือเลือกใช้โรงศพที่ไม่มีส่วนประกอบของพลาสติกประเภท PVC โดยก่อนการเผาศพควรคัดแยกวัสดุประดับโรงศพ ซึ่งก่อให้เกิดมลพิษ เช่น พลาสติกจากพวงหรีด กระดาษเงินกระดาษทอง หรือเทพพนมประดับโรง ทั้งนี้การเผาศพอย่างถูกวิธีนั้น ควรใช้เตาเผาแบบ ๒ ห้องเผา โดยห้องแรกเป็นห้องเผาศพและห้องที่สองเป็นห้องเผากลิ่นกำขและควัน ใช้น้ำมันดีเซลหรือกำขธรรมชาติเป็นเชื้อเพลิง ควรมีระบบตรวจวัดอุณหภูมิทั้งสองห้องเผา และควรมีระบบควบคุมมลพิษทางอากาศที่จำเป็น เพื่อควบคุมการระบายมลพิษทางอากาศให้เป็นไปตามมาตรฐาน นอกจากนี้ก่อนทำการเผาศพต้องอุ่นห้องเผาวันให้ได้อุณหภูมิไม่น้อยกว่า ๕๐๐ องศาเซลเซียสโดยมีระยะเวลาในการเผาไหม้ของห้องเผาวันไม่น้อยกว่า ๑ วินาที แล้วจึงเริ่มทำการเผาศพ โดยในระหว่างการเผาต้องควบคุมอุณหภูมิในห้องเผาไหม้ไม่น้อยกว่า ๘๐๐ องศาเซลเซียส และควบคุมอุณหภูมิในห้องเผาวันไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ องศาเซลเซียส ตลอดระยะเวลาของการเผาศพและเผาวัน นอกจากนี้ต้องควบคุมค่าความทึบแสงของเขม่าควันที่ปล่อยออกจากปล่องเตาเผาศพตามมาตรฐานที่ซึ่งไม่เกินร้อยละ ๑๐ ด้วยวิธีวัดแบบริงเกลมานันต์และต้องไม่ใช้วิธีทำให้เจือจาง เพียงเท่านั้นท่านก็สามารถร่วมกันลดมลพิษทางอากาศจากเตาเผาศพได้แล้ว^{๑๐}

๑.๕.๕ จริญญา วรรณกสิณานนท์ กล่าวเรื่องกสิณไฟไว้ใน กสิณ ธรรมเนียมที่ทรงพลังไว้ว่า การเพ่งกสิณไฟนี้ มีข้อที่ควรกำหนด คือ ท่านให้เพ่งใส่ใจเฉพาะเปลวไฟที่ลุกอยู่ในปล่องเท่านั้น ห้ามให้ใส่ใจถึงที่มาของไฟ เช่น หญ้า ไม้ ควัน สี หรือ เปลวไฟอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่

^๙ เอี่ยมพร ภูเพ็ชร และคณะ ความรู้เรื่องไฟ, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๒๑.

^{๑๐} หนังสือพิมพ์ข่าวสด, “ร่วมด้วยช่วยกันคนละนิด ลดมลพิษจากการเผาศพได้”, (๘/๑๑/๒๕๔๘) หน้า : ๘.

ในปล่องให้ใส่ใจเฟืองเฉพาะไฟที่เราจัดทำขึ้น ที่สำคัญมากของการเฟืองกลึงไฟ คือ ห้ามกำหนดคุณลักษณะของไฟ คือ ความร้อนไม่ต้องกำหนดความร้อน เพราะถ้าเรากำหนดความร้อนตัวของผู้เฟืองเองจะร้อนไปตามด้วย ดังนั้นท่านจึงให้เฟืองเฉพาะเปลวไฟเท่านั้นเพื่อให้จิตของเราจับภาพไฟเพื่อนำไปนั้นมาใช้ประโยชน์ในทางสมาธิ^{๑๑}

๑.๕.๖ แสง อุดมศรี กล่าวเรื่องความร้อนของไฟในอเวจีมหานรกไว้ในหนังสือ เทียนรอกไว้ว่าอเวจีมหานรกนั้น มีลักษณะเป็นห้องสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ มีแผ่นเหล็กหนาทึบเป็นกำแพงล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน พื้นด้านล่างและเพดานด้านบนก็เป็นแผ่นเหล็กหนาทึบปิดครอบไว้ อย่างหนาแน่น ชนิดที่แมลงตัวเล็ก ๆ จะหลบหนีออกไปไม่ได้ ทั้ง ๔ ด้านจะมีประตูเหล็กหนาทึบเปิดรอรับสัตว์ผู้จะเกิดในอเวจีมหานรกแห่งนี้อยู่ตลอดเวลา เมื่อมีสัตว์ผู้มาเกิดในอเวจีมหานรกแห่งนี้เข้าไปภายในห้อง ๔ เหลี่ยมดังกล่าวแล้ว ประตูเหล็กหนาทึบทั้ง ๔ ด้านก็จะปิดสนิทแน่นในขณะเดียวกันนี้ก็จะมีการเปลวไฟอันร้อนแรงลุกโพลงออกมาจากกำแพงเหล็กอันหนาทึบทั้งด้านบน ด้านล่าง และด้านข้างทั้ง ๔ ด้านอยู่ตลอดเวลา

เปลวไฟอันร้อนแรงที่ลุกโพลงออกมาจากแต่ละด้านของอเวจีมหานรกนั้น จะแผ่รัศมียุทธ์มีความร้อนออกไปไกลด้านละ ๑๐๐ โยชน์ และแผ่เผาศรพลสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายในรัศมียุทธ์แห่งความร้อนแรงดังกล่าวให้มอดไหม้ได้ภายในพริบตาเดียว แม้เปลวไฟในอเวจีมหานรกจะมีความร้อนแรงถึงขนาดนี้ แต่ก็ไม่สามารถแผ่เผาศรสัตว์ผู้ไปเกิดในอเวจีมหานรกแห่งนี้ให้มอดไหม้ได้เลย^{๑๒}

๑.๕.๗ ฐิติ วสุพรรุจิ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์เรื่องดินในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวเกี่ยวกับธาตุไฟไว้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องธรรมชาติมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับไฟโดยได้มีการกล่าวถึงธรรมชาติที่เกิดจากชั้น ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ รูป กับนาม รูป รูปแห่งการนี้เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ ๔ ชนิดมารวมกันปรากฏเป็นรูปกายขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญทั้ง ๔ ชนิดนี้ได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่าธาตุ ๔ นั้นจะสัมพันธ์กันและกัน^{๑๓}

^{๑๑}จรรยา วรรณกสิณานนท์, *กสิณกรรมฐานที่ทรงพลัง*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธลีลา, ๒๕๔๕), หน้า ๘๖-๘๗.

^{๑๒}แสง อุดมศรี, *เทียนรอก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารัฐกิจภัณฑ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑.

^{๑๓}ฐิติ วสุพรรุจิ, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องดินที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕),

๑.๕.๘ พระชวลิต จันทวโศ (ถาวรศิริ) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวិเคราะห์ เรื่องความมีน้ำใจในพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวเกี่ยวกับกิเลสที่เปรียบกับไฟไว้ว่า โลกะ แปลว่า ความอยากได้โดยวิธีทุจริต คือเป็นความอยากที่เข้มข้น รุนแรงถึงขั้นคิดขโมยหรือแสวงหาในทางที่ไม่ถูกต้อง เช่น การปล้น ขโมย หลอกหลวง และวิธีอื่น ๆ ที่จัดเข้าอยู่ในหมวดทุจริต กล่าวว่าเป็นเหมือนคนที่ถูกเผาผลาญด้วยอารมณ์ ๓ ประการ คือ

ก. ถูกเผาด้วยอารมณ์อันเกิดจากความโลภ

ข. ถูกเผาด้วยกรรมอันเกิดแต่ความโลภ

ค. ถูกเผาด้วยผลกรรมอันเกิดแต่ความโลภ

คนที่มีความโลภเกิดขึ้นในจิตใจเมื่อใดเมื่อนั้นจิตย่อมเป็นทุกข์ กระสับกระส่ายเพราะความอยากได้^๔

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยค้นคว้าเรื่องไฟจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นเอกสารหลัก อรรถกถา ฎีกา เป็นเอกสารรอง และตำราวิชาการที่แต่งโดยผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นเอกสารประกอบการวิจัย

๑.๖.๒ รวบรวมข้อมูลให้เป็นระบบ พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์ตีความและสรุปข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจากการค้นคว้า

๑.๖.๓ เรียบเรียงข้อมูลเสนอผลงานวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าของผู้ที่สนใจทั่วไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจแนวคิดเรื่องไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์

๑.๗.๒ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจแนวคิดเรื่องไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนเถรวาท

๑.๗.๓ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องไฟในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิต และไฟเชิงนามธรรม

^๔พระชวลิต จันทวโศ (ถาวรศิริ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องไฟในพระพุทธานุศาสนเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑)

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์

๒.๑ ความหมายของคำว่า “ไฟ”

ไฟ คือ ปฏิกิริยารูปหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการเติมออกซิเจนลงในสารใดสารหนึ่ง แล้วทำให้เกิดความร้อน (Heat) แสงสว่าง (Light) และสภาพการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น

ไฟ เป็นรูปแบบของการสันดาป ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางเคมีอย่างหนึ่ง คำว่า ไฟ ทางด้านวิทยาศาสตร์ อาจหมายถึงการรวมกันของ แสงที่รุกล้ำโชติ และความร้อนอันมหาศาลที่ปลดปล่อยออกมา และจำเป็นต้องใช้เชื้อเพลิงในการเผาไหม้ ไฟ มีใช้สภาพของวัตถุ แต่เป็นปฏิกิริยาเคมีในการปลดปล่อยความร้อน โดยมีพลังงานในรูปแบบของ ความร้อน และ แสงสว่างออกมา ไฟจะเกิดขึ้นเมื่อเชื้อเพลิงกับออกซิเจน หรือ รวมตัวกับออกซิเจนแล้วมีปริมาณเพียงพอกับความร้อน

ไฟ หมายถึง ชื่อวัตถุ อย่างหนึ่งในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ผลปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลว คือ กลุ่มก๊าซที่กำลังลุกไหม้ ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ ได้ ไฟ กัลป์ คือ ไฟล้างโลกเมื่อสิ้นกัลป์^๑ ไฟกิเลส คือ กิเลสที่เปรียบเสมือนไฟ เพราะทำให้จิตใจเร่าร้อนได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ ไฟโดยปริยายหมายถึงความเดือดร้อน เช่นตอนนี้บ้านเมืองกำลังลุกเป็นไฟ ไฟธาตุ ไฟที่โบราณถือว่าในร่างกายมนุษย์ และสัตว์สำหรับให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย และย่อยอาหาร

ไฟเป็นของการบวนการเผาไหม้ (combustion) ซึ่งเป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วระหว่างออกซิเจนกับสารที่เรียกว่าเชื้อเพลิง คำว่าเชื้อเพลิงนี้ใช้เรียกสารใด ๆ ก็ตามที่สามารถปลดปล่อยพลังงานออกมาเพื่อเผาไหม้ ตัวอย่างของสารที่เป็นเชื้อเพลิงได้แก่น้ำมัน ถ่าน ไม้ น้ำมัน รดยนต์ และกระดาษ ก๊าซ ต่าง ๆ เป็นต้น โดยปกติสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการเผาไหม้คือ

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์. ๒๕๕๒), หน้า ๘๖๖.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๖.

คาร์บอนไดออกไซด์และน้ำแต่บางครั้งอาจเกิดควันและก๊าซพิษอื่นๆ เมื่อมีการเผาไหม้ที่ไม่สมบูรณ์ หรือเมื่อมีสารเคมีบางชนิดอยู่ด้วย^๓

ไฟตามพจนานุกรมอังกฤษไทยได้ให้ความหมายเอาไว้ว่าเพลิง อัคคี กองไฟ ส่องแดงเป็นไฟ ความร่าร้อน ความรู้สึกร่างอย่างแรงกล้า ทำให้เกิด (ความทะเยอทะยาน) อย่างแรงกล้า คุณเฉียวขึ้นมาทันที^๔

สิ่งทั้งหลายประกอบขึ้นด้วยไฟไม่มีพระเจ้าองค์ใดหรือมนุษย์เชื้อชาติใดสร้างโลกนี้ขึ้นโลกเป็นไฟอยู่ก่อน ทุกสิ่งมาจากไฟ ทุกสิ่งถูกเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้ไฟ และไฟถูกเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้ทุกสิ่ง ดังนั้น สสารสูงสุดมีเพียงหนึ่งเดียว คือ ไฟ รูปอื่น ๆ ทั้งหมดเป็นเพียงอัญมณีรูปของไฟ ไฟมีพลังในตัวเอง โลกและจักรวาล เกิดจากไฟ ไฟแปลงรูปเป็นลม จากลมเป็นน้ำ จากน้ำเป็นดิน เรียกว่าวิถีลงส่วนดินแปรสภาพเป็นน้ำ จากน้ำเป็นลม จากลมเป็นไฟ เรียกว่าวิถีขึ้นการแปรสภาพทั้งหมดมีลำดับสม่ำเสมอ วิถีลง และวิถีขึ้น จึงเป็นวิธีเดียวกันสรรพสิ่งเกิดจากการรวมตัวของปฐมธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อัตราส่วนที่ต่าง ๆ กันการเปลี่ยนแปลงเกิดจากการเปลี่ยนอัตราส่วน การสูญหายเกิดจากการแยกตัว

การควบคุมไฟเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ถือได้ว่าเป็นความสำเร็จก้าวสำคัญหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติตั้งแต่ การทำอาหาร การผลิตสิ่งของ การฆ่าเชื้อโรค การแปลงพลังงานเป็นงาน และการดับไฟที่ไม่พึงปรารถนาเป็นต้น

ไฟ หมายถึง ความร้อนสูง รวมกับความกดดันทำให้อะตอมของไฮโดรเจนวิ่งเข้ามารวมกันทำให้เกิดอะตอมของธาตุ ที่มีน้ำหนักเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ในการทำฮีเลียมหนึ่งหน่วยต้องใช้ไฮโดรเจน ๔ หน่วย ทุกครั้งที่ทำฮีเลียม พลังงานเล็กน้อยจะถูกปล่อย และน้ำหนักเล็กน้อยจะสูญหายไป ดวงอาทิตย์เริ่มส่องแสง โดยการสูญเสียน้ำหนักในอัตราที่ล้านตันในทุก ๆ หนึ่งนาทิต

ในชั้นตอนต้น ๆ ดวงอาทิตย์ที่หดตัวและหมุนถูกล้อมรอบด้วยก้อนวัตถุขนาดใหญ่ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไฮโดรเจน แต่ประกอบด้วยธาตุที่หนัก รวมทั้งเหล็กด้วยวัตถุในก้อนดังกล่าวจะหนาแน่นกว่าน้ำหนักโดยเฉลี่ยเป็นครั้งคราว ดังนั้น วัตถุจึงเริ่มเกาะตัวเป็นก้อนต่างหากและก้อนจะ

^๓David V.Frank.Ph.D.John G.Little and Steve Miller, Science Explorer : Chemical Interactions, Pearson Education Indochina Ltd. P. ๔๐.

^๔ศอ เสถบุตร, NEWMODEL ENGLISH-THAI DICTIONARY.(กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.๒๕๓๔.) หน้า ๒๗๐.

เปลี่ยนเป็นดาวเคราะห์เมื่อดาวเคราะห์ที่เพิ่งก่อตัวมีมวลมากเพียงพอ มันก็จะสามารถดึงดูดวัตถุภายนอก มันจึงเติบโตค่อนข้างเร็ว^๕

ระบบสุริยะจักรวาลแสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการเริ่มแรกดวงอาทิตย์ ของดวงดาว ของโลกก็เกิดจากกลุ่มก๊าซที่มีความร้อนสูงมาก ระบบสุริยะได้ค่อยเปลี่ยนเป็นระบบสุริยะจนทุกวันนี้ โลกก็ยังไม่ว่างและเต็มไปด้วยหินขรุขระ แต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ต่อมาหลายสิบล้านปีผ่านไปโลกก็เริ่มเย็นตัวลง ทำให้เปลือกโลกเริ่มก่อตัวมันยังคงหดตัวเนื่องจากความโน้มถ่วง เมื่อด้วยเคราะห์ดวงใหญ่กำลังก่อตัว แต่แต่ละครั้งจะมีหินก้อนใหญ่กระทบโลกมีการเพิ่มความร้อน ให้กับโลก และค่อย ๆ ทำให้มีความร้อนภายในอีกครั้งหนึ่ง ในที่สุดความร้อนจะมีมากจนเหล็กซึ่งเป็นโลหะหนักเริ่มหลอมเหลว และเริ่มก่อตัวเป็นหยดน้อย ๆ หยดเหล่านี้จมลงข้างล่าง และในไม่ช้าแกนโลกเริ่มมีเหล็กมากขึ้นพร้อมโลหะอื่น ๆ เนื้อแกนของโลกจะมีหินที่มีการควบแน่นน้อยกว่า แต่ร้อนเกินจะแข็งตัว ดังนั้นมันจึงไหลเหมือนการไหลของน้ำเชื่อมมันประกอบด้วยธาตุซิลิคอนที่เบากว่าเป็นจำนวนมาก

ในขณะที่ภายในของโลกร้อนขึ้นมา จะมีการไหวที่ใหญโต ภูเขาไฟระเบิด มีของเหลวปะทุออกมา จนกระทั่งมีการสร้างบรรยากาศใหม่ที่ไฮโดรเจนของก่อน ๆ ซึ่งยังไม่ใช่อากาศที่เรากำลังใช้หายใจ เพราะมันประกอบด้วยก๊าซที่เราเรียกว่า คาร์บอนไดออกไซด์มากเกินไป และมีออกซิเจนน้อยเกินไป แต่ก็มีไอน้ำเพียงพอที่จะก่อตัวเป็นก้อนเมฆ ฝนตกเป็นระยะยาวนานเพียงพอที่จะทำให้เกิดมหาสมุทร ปัจจุบันพื้นผิวของโลกมากกว่าครึ่งหนึ่งปกคลุมด้วยน้ำ

เปลือกโลกที่เริ่มเย็นลงและเริ่มหนาขึ้น มันจะแตกออกเป็นแผ่นหน้า (Slabs) ขนาดมหึมาซึ่งถูกดึงและดันบนรอบ ๆ ขอดเชื่อมที่เหนียว บางส่วนของแผ่นหน้าได้กลายเป็นทวีปซึ่งในต้นตอๆ จะมีรูปร่างแตกต่างจากปัจจุบัน โลกเริ่มพร้อมสำหรับสิ่งมีชีวิต แต่แผ่นดินยังคงไม่ราบเรียบ ผิดกับมหาสมุทรซึ่งมีน้ำอุ่นสำหรับใช้ชีวิตเริ่มขึ้นในโลกที่เพิ่งมีอายุไม่นาน^๖

ไฟ เป็นกลุ่มก๊าซบนดวงอาทิตย์ ที่ให้ความร้อน ความอบอุ่นแก่ชาวโลก และดาวเคราะห์ดวงอื่น ๆ ในระบบสุริยะจักรวาล

ภายในของดวงอาทิตย์เป็นเตาหมึ้ม ซึ่งมีหน้าที่เช่นเดียวกับเตาในบ้านคือการผลิตพลังงาน แต่พลังงานของดวงอาทิตย์มิได้มาจากการเผาผลาญเชื้อเพลิง เช่น น้ำมัน พลังงานของ

^๕ชาลวซ์ อัจฉินสมาจาร, วิวัฒนาการของโลก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, มปป), หน้า ๑๕.

^๖เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๗- ๒๐.

ดวงอาทิตย์มาจากปฏิกิริยาการหลอมนิวเคลียส (nuclear fusion) ในปฏิกิริยาการหลอมนิวเคลียสอะตอมของไฮโดรเจนรวมตัวกันเป็นฮีเลียมปฏิกิริยาการหลอมนิวเคลียสเกิดขึ้น

ภายใต้สภาวะที่อุณหภูมิ และความกดดันสูงอย่างมหาศาล อุณหภูมิที่แกนใจกลางของดวงอาทิตย์สูงถึง ๑๕ ล้านองศาเซลเซียส สูงจนกระทั่งทำให้เกิดปฏิกิริยาการหลอมนิวเคลียส^๑

มวลรวมของฮีเลียมซึ่งเกิดจากปฏิกิริยาการหลอมนิวเคลียสมิ่จำนวนน้อยกว่ามวลรวมของไฮโดรเจนเล็กน้อย มวลซึ่งหายไปนี้เปลี่ยนเป็นพลังงานซึ่งรวมทั้งแสงและความร้อน แสงและความร้อนเคลื่อนที่ออกจากแกนของดวงอาทิตย์ไปยังชั้นบรรยากาศ และออกสู่อวกาศ แสงสว่างและความร้อนบางส่วนตกสู่โลก กลายเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญ

ไฮโดรเจนที่แกนของดวงอาทิตย์มีจำนวนมากพอที่จะเป็นเชื้อเพลิงได้นานหนึ่งล้านปี ในปัจจุบันดวงอาทิตย์มีอายุห้าพันล้านปี เพราะฉะนั้นดวงอาทิตย์มีไฮโดรเจนมากพอที่ให้พลังงานคือความร้อน ซึ่งเป็นพลังงานที่สำคัญมายังโลกมนุษย์ได้หลายร้อยล้านปี

สารานุกรมไทยกล่าวไว้ว่า เชื่อกันว่าเดิมโลกแตกมาจากดวงอาทิตย์แรก ๆ ก็ร้อนจัดเมื่อเย็นลง ส่วนที่แข็งก็เป็นหิน ส่วนที่เหลือก็กลายเป็นน้ำ หินเมื่อถูกความร้อน ความเย็น และอากาศก็แตกสลายออกกลายเป็นดิน เมื่อพืชเกิดและตายทับถมผุพังไปก็เรียกว่า พีชวัตถุ เมื่อสัตว์เกิดและตายก็เน่าเปื่อยผุพังเรียกว่า สัตว์วัตถุ ทั้งพีชวัตถุและสัตว์วัตถุรวมเรียกว่า อินทรีย์วัตถุ (organic matter)^๒

๒.๒ ประเภทของไฟ

การจำแนกประเภทของไฟ เพื่อจะได้ทราบถึงชนิดของวัสดุที่ไหม้ไฟ และจะได้นำอุปกรณ์หรือเครื่องดับเพลิงไปใช้ได้อย่างถูกวิธี รวมถึงประสิทธิภาพในการดับเพลิง อันตรายที่จะเกิดขึ้นหากใช้วิธีการดับเพลิงที่ไม่ถูกต้อง ตลอดจนการทำลายปฏิกิริยาลูกโซ่ของไฟ เพื่อให้ไฟที่เกิดขึ้นดับลง และไม่ลุกลามไหม้ขึ้นมาอีก ประเภทของไฟ จำแนกไว้ ๔ ประเภท คือ

^๑Jay M. Pasachoff, Ph.D., **Science Explorer : Astronomy**, Pearson Education Indochina Ltd. P. ๕๖.

^๒อุทัย สินธุสาร, สารานุกรมไทย เล่มที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓๐๒.

๑. แบ่งตามกระบวนการเผาไหม้

แบ่งตามกระบวนการเผาไหม้แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑) ก่อนการเผาไหม้ หมายถึงการที่เชื้อเพลิงร้อนขึ้นจนถึงจุดติดไฟทำให้มีไอระเหยถูกปล่อยออกมาจากเชื้อเพลิงนั้น

๒) ไฟลุก หมายถึง การเกิดการลุกไหม้ที่บริเวณผิวหน้าของเชื้อเพลิงซึ่งอาจมีหรือไม่มีความสัมพันธ์กับปริมาณของออกซิเจนก็ได้ แต่สิ่งสำคัญคืออัตรา การเกิดและอุณหภูมิของไอระเหยจากเชื้อเพลิงไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดการลุกไหม้แบบมีเปลวไฟ

๓) การเผาไหม้แบบมีเปลวไฟ หมายถึง พลังงาน และปริมาณไอระเหยของเชื้อเพลิงที่อยู่ในช่วงที่เหมาะสมในการที่จะทำให้เกิดเปลวไฟ

๒. การแบ่งตามอัตราการเติบโต

ช่วงที่ไฟกำลังเติบโต เริ่มจากช่วงที่ไฟปล่อยพลังงานหรือความร้อนออกมาอย่างสม่ำเสมอการเติบโตนี้จะนำไปอย่างต่อเนื่องมีปริมาณเชื้อเพลิง หรืออากาศอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นตัวกำหนดการเติบโต

ช่วงการเติบโตคงที่เป็นช่วงที่อัตราความร้อนจากไฟที่ปล่อยออกมา โดยเฉลี่ยมีความสัมพันธ์กับเวลาปริมาณของพลังงานที่เกิดขึ้นถูกควบคุมโดยพื้นที่ผิวหน้าของเหลว และการเผาไหม้จะเป็นไปอย่างคงที่จนกว่าเชื้อเพลิงจะหมดลง

ช่วงการถดถอย เป็นช่วงสุดท้ายของการเติบโตเป็นช่วงที่ปริมาณของออกซิเจนมีไม่จำกัดแต่อัตราการปล่อยความร้อนลดลงเนื่องจากปริมาณเชื้อเพลิงน้อยลง

๓. การแบ่งตามระบบการหมุนเวียนของอากาศ

เป็นการพิจารณาถึงปริมาณของเชื้อเพลิงหรือออกซิเจนที่มีอยู่พอให้กระบวนการเผาไหม้ดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง

เมื่อเกิดการลุกไหม้ในที่โล่งแจ้ง หรือช่วงต้นของการเกิดไฟเป็นการพัฒนาของไฟในช่วงที่มีออกซิเจนมากไปประเภทนี้เรียกว่าไฟที่ถูกควบคุมด้วยปริมาณเชื้อเพลิง

สำหรับไฟที่เกิดในห้องหรืออาคาร ประตูหน้าต่างที่เปิดอยู่จะเป็นตัวที่ควบคุมปริมาณของอากาศที่ใช้สำหรับการลุกไหม้ของไฟ

๔. การแบ่งตามระยะการเกิดไฟ

การแบ่งระยะที่ ๔ นี้แบ่งออกไปอีกเป็น ๓ ระยะคือ

๑) ระยะแรกเริ่ม หมายถึง ระยะเริ่มต้นการลุกไหม้ที่เปลวไฟยังไม่มีพลังงานมากอาจเกิดเป็นไปคู่นานเป็นชั่วโมง

๒) ระยะที่ไฟลุกไหม้อย่างอิสระ เป็นช่วงการเกิดเปลวไฟโดยไฟจะเผาไหม้เชื้อเพลิงและปล่อยพลังงานออกมาจำนวนมาก

๓) ระยะไฟคุ ปริมาณของออกซิเจนในห้องมีจำนวนลดน้อยลงและการปล่อยพลังงานความร้อนลดลงอย่างรวดเร็ว^๕

๒.๓ องค์ประกอบของไฟ

องค์ประกอบของไฟ (Fire Elements) ไฟจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบ และองค์ประกอบดังกล่าวจะต้องได้สัดส่วน และอัตราส่วนที่เหมาะสมเท่านั้นจึงจะเกิดเป็นไฟ ขึ้น องค์ประกอบของไฟมีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. เชื้อเพลิง (Fuel) มีอยู่หลายสถานะ เช่น

๑) ของแข็ง เช่น ไม้ ใบไม้ ผ้า หล้า ฟาง วัสดุต่าง ๆ เป็นต้น

๒) ของเหลว เช่น น้ำมัน ทินเนอร์ ขางมะตอย เป็นต้น

๓) ก๊าซ ต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามเชื้อเพลิงจะติดเป็นไฟได้ต้องอยู่ในสถานะเป็น ไอ ก่อนเสมอโดยการใช้ความร้อนไปยกลอหุภูมิของเชื้อเพลิงที่เป็นของแข็งหรือของเหลวให้กลายเป็นไอ แต่บางชนิดไม่จำเป็นไม่จำเป็นต้องใช้ความร้อนไปยกลอหุภูมิของตัวมันให้กลายเป็นไอ เพราะจุดวาบไฟของเชื้อเพลิงแต่ละอย่างจะไม่เท่ากัน เช่น น้ำมันเบนซิน หรือก๊าซต่าง ๆ ความร้อนที่ทำให้เชื้อเพลิงเปลี่ยนสถานะเป็น ไอ เข้าผสมกับอากาศอย่างได้สัดส่วนและพร้อมที่จะลุกไหม้ได้เรียกว่า จุดวาบไฟ

๒. อากาศ (oxygen) คือ บรรยากาศที่มีออกซิเจนอยู่ในอัตราประมาณร้อยละ ๒๑% ออกซิเจนเป็นก๊าซที่ช่วยให้ติดไฟ แต่ถ้าในบรรยากาศที่มีออกซิเจนต่ำกว่าร้อยละ ๑๖ ไฟจะไม่ติด เพราะอากาศไม่ได้สัดส่วนกับเชื้อเพลิงนั่นเอง

๓. ความร้อน (Heat) ความร้อนจะเป็นต้นเหตุแห่งการจุดติด ต้องสูงพอที่จะยกระดับอุณหภูมิของสิ่งที่เป็นเชื้อเพลิงให้ถึงจุดติดไฟ หรือจุดวาบของเชื้อเพลิงนั้น ๆ ซึ่งความร้อนถึงจุด

^๕ เอื้อนพร ภูเพ็ชร และคณะ, ความรู้เรื่องไฟ, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๒๑.

ติดไฟ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเคมีอย่างรวดเร็ว (Rapid combustion) เกิดเป็นไฟและการเผาไหม้ขึ้น^๑

๒.๔ คุณสมบัติของไฟ

ไฟในทางวิทยาศาสตร์นั้นสามารถแบ่งคุณสมบัติในทัศนะทางวิทยาศาสตร์ออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๒.๔.๑ คุณสมบัติของไฟทางกายภาพ และทางเคมี

๑) การระเหยของของเหลว

เนื่องจากโมเลกุลของของเหลวมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ซึ่งความถี่ของการเคลื่อนไฟขึ้นกับอุณหภูมิของของเหลว กล่าวคือโมเลกุลอิสระจะหนีออกไปตามผิวหน้าของของเหลวสู่พื้นที่ว่างเหนือของเหลว โมเลกุลบางตัวจะยังคงอยู่ในพื้นที่ว่างนี้ในขณะที่โมเลกุลบางตัวจะถูกดึงกลับลงสู่ของเหลวอีกครั้ง

หากของเหลวนั้นอยู่ในภาชนะเปิดโมเลกุล (ไอระเหย) จะหนีออกจากผิวหน้าของของเหลวอย่างต่อเนื่องเรียกว่าของเหลวระเหยในทางกลับกัน ถ้าของเหลวอยู่ในภาชนะปิดเหนือของเหลวจนถึงจุดสมดุล ซึ่งเป็นจุดที่อัตราที่โมเลกุลหนีออกเท่ากับอัตราของโมเลกุลที่กลับเป็นของเหลว ความดันที่จุดสมดุลนี้เรียกว่า “ความดันไอ” มีหน่วยเป็นกิโลปาสกาล(Kpa) หรือปอนด์ต่อตารางนิ้วสัมบูรณ์ (psia)

ในขณะที่ของเหลวมีอุณหภูมิสูงขึ้นความดันไอของของเหลวจะเข้าใกล้ความดันบรรยากาศ ในที่ปิดเมื่อความดันไอเท่ากับความดันบรรยากาศ อุณหภูมิของของเหลวนั้น ณ จุดนั้นเรียกว่า “จุดเดือด”

๒) คุณภาพของทางเคมี

การเผาไหม้เป็นปฏิกิริยาทางเคมี ที่มีการให้ความร้อนออกไปจากระบบ (exothermic) ปฏิกิริยาดังกล่าวอาจเกิดจากของแข็ง ของเหลว หรือก๊าซ กระบวนการดังกล่าวโดยปกติแล้วมักจะ

มีความเกี่ยวข้องกับปฏิกิริยาที่โมเลกุลมีการสูญเสียอิเล็กตรอน (oxidation) ของเชื้อเพลิงในบรรยากาศของออกซิเจน ของแข็งบางอย่างสามารถเผาไหม้ได้โดยตรงจากไฟลุก แต่

^๑งานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, <<http://www.koratcity.net/Rescue/Basic>> (สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

“อัคคีภัยป้องกันได้ ถ้าไม่ประมาท,”

สำหรับการเผาไหม้ที่มีเปลวไฟของเชื้อเพลิงที่เป็นของแข็ง และของเหลวต้องเกิดการคายไอระเหยก่อนเกิดการเผาไหม้

ในบางโอกาส ปฏิกริยาเคมีการเผาไหม้อาจเกิดได้โดยไม่มีออกซิเจนเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น สารไฮโดรคาร์บอนบางตัวอาจเกิดการเผาไหม้ได้ในบรรยากาศของคลอรีน และผงเซอร์โคเนียมสามารถจุดติด (ignition) ได้ในก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์บริสุทธิ์ เป็นต้น^{๑๑}

เมื่อก้าวถึง ไฟ คนทั่วไปย่อมรู้ในฐานะว่าไฟเป็นสิ่งที่ให้ความร้อนและทำให้เกิดเป็นแสงสว่างโบราณเชื่อว่าไฟเป็นธาตุอย่างหนึ่งในธาตุทั้งสี่ มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์จากความร้อนของไฟ โดยอาศัยผิงจากไอรความร้อนผ่อนคลายความหนาวเมื่อยามมีอากาศเย็นจัด ไอรของไฟช่วยทำให้อ่างกายเกิดความอบอุ่น และบางทีก็ช่วยเสริมสุขภาพของคนได้อีกด้วย

มนุษย์ยังได้ใช้ความร้อนอันเกิดจากไฟทำอาหารให้สุก ปลอดภัยจากความเจ็บป่วยเนื่องจากอาหารเป็นพิษ การทำอาหารให้สุกด้วยไฟทำให้มีรสอร่อยชวนรับประทานยิ่งกว่าอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ ไฟใช้ได้ทั้ง ต้ม ปิ้ง ย่าง ทอด อบ

คุณสมบัติของไฟที่ให้แสงสว่างนั้นเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ไม่น้อยไปกว่าคุณสมบัติของไฟที่ให้ความร้อนอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์

ในสมัยปัจจุบันมนุษย์ได้อาศัยคุณประโยชน์จากไฟทางด้านแสงสว่าง ช่วยป้องกันภัยอันตรายอันเกิดจากสัตว์ร้ายในยามค่ำคืนมาด้วยกันทุกคน นอกจากนี้มนุษย์ยังได้อาศัยใช้ประโยชน์เพื่อยียดเวลาที่มีความสว่างยาวล้ำเข้าไปในเวลากลางคืนที่ปราศจากแสงสว่างโดยตรงจากพระอาทิตย์ เพื่อได้ทำกิจจำเป็นหรืองานรีบด่วนได้อีก

ไฟที่มนุษย์แรกรู้จักนั้นเป็นไฟที่เกิดมีขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็นต้นว่าในขณะที่เกิดฟ้าผ่าลงมาถูกวัตถุต่าง ๆ ทำให้เกิดความร้อน และแตกเป็นประกายไฟทำให้ลุกไหม้เป็นไฟขึ้นตามต้นไม้หรือกอไม้ หรือหญ้าแห้ง หรือไฟอาจจะเกิดขึ้นในเวลาอากาศร้อนจัด ต้นไม้บางชนิด เช่น กอไม้ไผ่เวลาถูกลมพัดเอนไปมา ถ้าไม้ไผ่เสียดสีกันไปมานานเข้าก็เกิดความร้อนจัดบนผิวไม้ จนเกิดลุกเป็นไฟ

เมื่อมนุษย์สามารถรู้จักทำไฟขึ้นใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น มนุษย์ก็เริ่มมีภาระเกี่ยวกับไฟเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะความจำเป็นในการรักษาไฟ จึงจำเป็นต้องค้นหาวิธีการรักษาไฟไว้ใช้ให้นานที่สุดวิธีการรักษาไฟอย่างง่าย ๆ ให้ได้ใช้ประโยชน์ในสมัยดึกดำบรรพ์นั้นมนุษย์ใช้ไม้ขอนท่อนซุงเป็นเชื้อเพลิงเลี้ยงไฟให้ลุกไหม้อยู่เป็นเวลานานพอสมควรแต่เป็นวิธีเลี้ยงไฟอยู่ติดกับที่มีแต่ความร้อน แต่

^{๑๑} เอื้อนพร ภู่อึ้ง และคณะ, ความรู้เรื่องไฟ, หน้า ๖-๘.

ให้สว่างได้ไม่นานนักภานะสำหรับใช้บรรจุเปลวมัน หรือไขมันของสัตว์ที่จะหล่อเลี้ยงไฟให้ไหม้
 ลูกอยู่ได้นานและสะดวกแก่การใช้สอยนั้น จากการขุดค้น ซึ่งนักโบราณคดีสำรวจค้นพบตามแหล่ง
 ต่าง ๆ ปรากฏว่าทำด้วยดินปั้นเผาไฟสุกและแข็งรูปคล้ายถ้วยฝีมือน้อย่างหยาบๆ ซึ่งคงใช้บรรจุ
 น้ำมันแต่พอสมควร พาดไส้ หรืออาจจะเป็นฟางหรือวัสดุอื่น ๆ ที่สามารถดูดซึมน้ำมันชุ่มอยู่พอเป็น
 เชื้อเพลิงไฟได้ ไว้ตรงปากภานะนั้น แล้วจุดไฟให้สว่างการที่คนมีความเป็นอยู่สะดวกสบายขึ้นก็
 โดยอาศัยไฟใช้ประโยชน์ดังกล่าว^{๑๒}

นอกจากนี้ไฟยังใช้เป็นอาวุธป้องกันตัวเองหรือทำร้ายสัตว์ได้อีกด้วยประโยชน์ของไฟมี
 มากเช่นนี้คนทั้งหลายจึงมีความสนใจ และพยายามประดิษฐ์ภานะใช้หล่อเลี้ยงเพื่อให้ไฟลุกโชนอยู่
 ได้นานที่สุด

โลกซึ่งอยู่ในกาแล็กซีทางช้างเผือกซึ่งรวมอยู่ในดาวทั้ง ๕ ดวงไม่มีออกซิเจนมีแต่ชั้น
 บรรยากาศ และมีแสงอัลตราไวโอเล็ตแสงนี้ได้ผลิตสารหลาย ๆ ตัวขึ้นมา เมื่อ ๓,๓๐๐ ปีที่ผ่านมาพืช
 ก็ได้เกิดขึ้นปกคลุมโลกทำให้โลกก่อตัวเป็นป่าดงดิบการทับถมของซากต่าง ๆ ทำให้เกิดหิน และแร่
 ธาตุต่าง ๆ อย่างมากมายซึ่งอาจเกิดจากปฏิกิริยานิวเคลียสที่ปลดปล่อยพลังงานออกมา และทำให้มีก๊าซ
 ต่าง ๆ เกิดขึ้นบนโลก เช่นคาร์บอน ไดออกไซด์ ก๊าซออกซิเจน เมื่อเกิดขึ้นอย่างเพียงพอก็ทำให้เกิด
 สิ่งมีชีวิตขึ้น เช่น แมลง และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ก็ปกคลุมโลก

เมื่อมีมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกมนุษย์ก็ได้มีพัฒนาการมองเห็นสิ่งที่สำคัญมีการค้นพบไฟ
 และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็ตามมา และความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายก็ตามมา ไฟที่ส่องให้ความ
 สว่างก็บังเอิญทำให้มนุษย์เกิดความคิดมากกว่าเดิม และเกิดวัฒนธรรมขึ้น ไฟทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์
 อย่างแท้จริง^{๑๓}

นอกจากนี้ไฟยังใช้เป็นอาวุธป้องกันตัวเองหรือทำร้ายสัตว์ได้อีกด้วยประโยชน์ของไฟมี
 มากเช่นนี้คนทั้งหลายจึงมีความสนใจ และพยายามประดิษฐ์ภานะใช้หล่อเลี้ยงเพื่อให้ไฟลุกโชนอยู่
 ได้นานที่สุด

คุณประโยชน์ของไฟยังช่วยสตรีที่คลอดบุตรใหม่เพื่อให้ได้รับความอุ่นจากไฟ ใช้
 ความร้อนจากไฟอบสมุนไพร ความร้อนและกลิ่นของสมุนไพร จะทำหน้าที่แห้งเร็ว เพราะมดลูก
 เข้าอุ่นเร็วและแห้ง แก้อักเสบ ตะคริว และหนาวเย็นในกระดูก

^{๑๒}จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์,

“เครื่องประทีป ขวาลา และโคมไฟโบราณ,”

<<http://www.thaiblades.com/forums/archive/index>> (สืบค้น ๒๐ /๖/๒๕๕๒).

^{๑๓}“พลังงาน+โลกร้อน,” <<http://learners.ni.th/blog/chocolate>>(สืบค้น ๒๐ /๖/๒๕๕๒).

การคลอดบุตรในสมัยปัจจุบันสำหรับสตรีผู้คลอดบุตรตามแบบธรรมชาติ ทางแพทย์แผนปัจจุบันก็จะมีการออกไปส่องให้ความร้อนเพื่อช่วยให้เลือดไหลเวียนบริเวณฝีเย็บมากขึ้น แผลจะได้หายเร็ว การการอยู่ไฟของไทย ก็คือ การนั่งถ่านหรือการรมควันสมุนไพรซึ่งเป็นการใช้สมุนไพรทางช่องคลอด เพื่อให้แผลฝีเย็บแห้งเร็ว ไม่อักเสบ บรรเทาอาการเจ็บแผล กระตุ้นการบีบรัดตัวของมดลูก และช่วยขับน้ำคาวปลา^{๔๕}

อย่างไรก็ตาม หากกล่าวว่าไฟเป็นการคิดค้นตามหลักความรู้ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ดังนั้น คุณประโยชน์ของไฟสามารถยึดคุณประโยชน์ของวิทยาศาสตร์ได้ ดังนี้

สุเทพ อุตสาหะ กล่าวว่า คงเป็นที่ยอมรับกันว่า ขณะนี้เราอยู่ในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญสูงสุด ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับตัวเรานั้นเป็นผลมาจากการพัฒนาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีส่วนใหญ่ที่มีต่อเศรษฐกิจ และการเสาะแสวงหาความรู้ นั้นยังไม่เป็นที่เด่นชัดสำหรับประชาชนส่วนใหญ่^{๔๖}

ชัยวัฒน์ คุประตกุล ได้กล่าวถึงบทบาทของวิทยาศาสตร์ที่สร้างคนให้มีมานะอดทน เป็นคนไม่หลงมกมาย เป็นคนมีเหตุผล เป็นคนที่ไม่ถูกชักจูงไปในทางเสื่อมทรามได้ง่าย ๆ นอกจากนี้วิทยาศาสตร์ยังช่วยให้สมาชิกในสังคม ตระหนักถึงความสำคัญของการทำงานเป็นระบบ เป็นทีมหรือเป็นหมู่คณะ ตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับสังคมส่วนรวมจากพฤติกรรม หรือการกระทำของสมาชิกแม้เพียงคนเดียวหรือกลุ่มหนึ่ง^{๔๗}

ทองสุข พงศทัต และคณะ กล่าวว่า วิทยาศาสตร์จะเกี่ยวพันกับมนุษย์ทุกคนตลอดชีพในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ลืมตาตื่นจนกระทั่งเข้านอนจะเกี่ยวพันกับวิทยาศาสตร์ คงจะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าวิทยาศาสตร์ได้นำความสุข ความสะดวกสบายมาสู่การดำรงชีวิตในเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้

๑) อาหาร ได้รู้จักวิธีการรักษาอาหารไม่ให้บูดเสีย รู้จักคุณค่าของอาหารว่ามนุษย์เราต้องการ แป้ง ไขมัน โปรตีน วิตามิน แร่ธาตุต่าง ๆ อย่างเพียงพอได้อย่างไรและคิดประดิษฐ์อาหารขึ้นได้ เสาะแสวงหาอาหารให้พอเลี้ยงพลโลกจากแหล่งที่มาจากทะเล อากาศ บนพื้นโลก จากทะเล

^{๔๕}“ขั้นตอนการอยู่ไฟแบบโบราณ,” <http://www.ekrunglethep.com/marketplace/Biz_ContentDetail> (สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

^{๔๖}สุเทพ อุตสาหะ, การสอนวิทยาศาสตร์ระดับมัธยมศึกษา, (มหาสารคาม : คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๔๗}ชัยวัฒน์ คุประตกุล, วิทยาศาสตร์ไทยอดีต ปัจจุบันอนาคต, (กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๘๗-๘๘.

ได้ผลิตเกลือรับประทาน (NaCl) ผลิตไอโอดีนจากสาหร่ายทะเล ซึ่งเอามาทำวุ้นและแยกไอโอดีนออก ได้โปรตีนจากสัตว์และพืชเช่น Algae ในทะเลนำมาเป็นอาหาร

๒) เครื่องนุ่งห่ม ได้รู้จักสีย้อมผ้า สมัยก่อนมักใช้สีจากพืชมาย้อมผ้า แต่พอถึง ค.ศ. ๑๘๕๖ William Perkin ได้เริ่มใช้สีที่เตรียมจากถ่านหินหรือสีสังเคราะห์ นอกจากนั้นนักเคมียังรู้จักวิธีทำไหมเทียม ทำพลาสติก ทำไนลอน เพื่อทำเสื้อผ้าสวย ๆ ใช้ เช่น และสารสังเคราะห์ให้แทนยาง เป็นต้น

๓) สุขภาพอนามัย แต่ก่อนนี้อัตราคนตายมีมาก แต่ต่อมาจนถึงปัจจุบันอัตรานั้นได้ลดน้อยลงไป ทั้งนี้เพราะกินอาหารดีขึ้น มีที่อยู่อาศัยและน้ำบริโภคดีขึ้น เช่น น้ำประปาที่ต้องใช้ความรู้ของวิชาเคมีทำให้บริสุทธิ์ โดยฆ่าเชื้อโรคด้วย Cl_2 ทำให้ฟันแข็งโดยเติมฟลูออไรด์ลงในน้ำดื่ม นอกจากนี้ยังมียาใหม่ ๆ ที่ใช้เป็นผลดีเป็นอันมาก เช่น ยาปฏิชีวนะ ยาพวกซัลฟา ยาสำหรับฆ่าเชื้อโรค การค้นพบยาชา (Anaesthetic) ช่วยให้ศัลยกรรมเป็นผลดียิ่งขึ้น การพบคลอโรฟอร์ม โคลเคน ก๊าซหัวเราะ อีเทอร์ (ซึ่งเป็นยาชา) ได้ช่วยชีวิตและบรรเทาความปวดทรมานของคนไข้ไว้เป็นอันมาก

๔) ที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ มิได้ขีดไฟที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ สบู่ หม้อ เครื่องภาชนะ เครื่องใช้ไม้สอยที่ทำด้วยโลหะและพลาสติก ก๊าซถ่านหิน รถยนต์ น้ำมัน ผงซักฟอก เครื่องก่อสร้าง เช่น เหล็ก เหล็กกล้า Stainless Steel (Fe + Cr) อะลูมิเนียม ซีเมนต์ คอนกรีต กระจกแตกไม่บาด (Nonsplintered glass) ข้อเสียบในรถยนต์ก็ใช้ทำด้วย Alloy ของเหล็ก (เหล็กผสมกับมังกานีส)

๕) การสังเคราะห์ให้เทียมของจริง ยางเทียม ไหมเทียม การบูร ยาควินินิน ยารักษาโรค แกรฟไฟต์ ล้วนแต่เป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งทำขึ้นโดยอาศัยวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น

๖) เครื่องอำนวยความสะดวก บันเทิง เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ การถ่ายภาพ เป็นต้น เกิดมีขึ้นได้เพราะวิทยาศาสตร์ วิชาเคมีสอนให้รู้จักการถ่ายภาพ วิทยุนั้นก็อาศัยความรู้จากวิทยาศาสตร์ กระดาษ หนังสือ ฟุตบอล ลูกเทนนิส ลูกบิงปอง เป็นต้น ล้วนแต่เป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งขึ้นมาได้โดยอาศัยมาจากวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น^{๑๑}

เสริมพล รัตสุข ได้กล่าวถึงความจำเป็นและเหตุผลที่มนุษย์จำเป็นที่จะต้องนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ คือ

^{๑๑}ทองสุข พงสัทและคณะ, วิทยาศาสตร์ทั่วไป เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๗-๘.

๑. มีความต้องการที่จะแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน หรือปัญหาในด้านการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงยกระดับฐานะความเป็นอยู่หรือเพื่อแสวงหากำไรในการค้า ตัวอย่างเช่น เจ้าของโรงงานสนใจที่จะนำเทคโนโลยีใหม่เข้ามาใช้ เพื่อลดต้นทุนการผลิตและลดปัญหาสิ่งแวดล้อม ชาวนาสนใจที่จะนำก๊าซชีวภาพมาใช้เพราะต้องการทุนเวลาในการไปหาฟืน ชาวนาสนใจที่จะใช้รถไถนาอเนกประสงค์เพราะต้องการเพิ่มผลผลิต เป็นต้น

๒. เล็งเห็นโอกาสในการลงทุน (investment opportunity) เช่น คาดว่าจะมีตลาดมากสำหรับกะทิสำเร็จรูป จึงต้องการเทคโนโลยีการผลิตกะทิสำเร็จรูป

๓. เตรียมการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ในอนาคตคาดว่าจะราคาน้ำมันที่สูงขึ้นทุกปีจะทำให้เกิดความต้องการเครื่องยนต์ ที่ขับเคลื่อนด้วยก๊าซจากถ่านหรือไม้ (wood gasifier) มากขึ้นจึงต้องการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตก๊าซจากถ่านหรือไม้

๔. การแข่งขันในด้านการตลาดทำให้ต้องเร่งพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อลดต้นทุนการผลิตพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ปรับปรุงคุณภาพ^{๑๕}

ในปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีความสำคัญ และมีความจำเป็นต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศ มีขอบเขตการใช้อย่างกว้างขวาง มีผลให้ชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่สุขสบายขึ้น โรคภัยลดลงหรือสามารถแก้ปัญหาได้ การเดินทางและการติดต่อสะดวกและรวดเร็วขึ้น การศึกษาก้าวหน้ากว่าเดิมมากมายนัก ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแทบทั้งสิ้น

โซว์วอลเตอร์^{๑๖} ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของการเป็นผู้รู้วิทยาศาสตร์ (scientific literacy) ซึ่งสามารถนำมาเชื่อมโยงกับประโยชน์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ ดังนี้คือ

๑. เข้าใจธรรมชาติความรู้ทางวิทยาศาสตร์
๒. สามารถนำมโนทัศน์ หลักสำคัญ กฎ และทฤษฎีที่เหมาะสมไปใช้อย่างถูกต้อง
๓. สามารถใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการแก้ปัญหา การตัดสินใจ และการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี
๔. ยึดมั่นในค่านิยมที่มีรากฐานมาจากวิทยาศาสตร์
๕. เข้าใจและซาบซึ้งในความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสังคม

^{๑๕} เสริมพล รัตสุข, วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับการพัฒนาประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

๖. พัฒนาความคิดที่แปลกและน่าพอใจ เกี่ยวกับสังคมได้มากกว่าคนอื่น อันเป็นผลจากการศึกษาวิทยาศาสตร์ และใฝ่ใจศึกษาอยู่ตลอดเวลา

๗. ได้พัฒนาทักษะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทดลอง^{๑๕}

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำวิทยาศาสตร์มาใช้เพื่อสร้างคนให้มีเหตุผล มีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น เมื่อมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น ความเชื่อ มงาย ความเชื่อใน โชคลาง ชะตาราสิ ดวง และเรื่องพรหมลิขิตจะจางหายไป ความลุ่มหลงในการพนัน หวังรวยทางลัด และการวิเคราะห์สภาพการณ์หรือปัญหาในชีวิตประจำวันก็จะอยู่ในแนวของเหตุและผล ตามหลักตรรกวิทยาศาสตร์ เป็นคุณลักษณะของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย เป็นสังคมที่เราทุกคนต้องการ เป็นสังคมที่นำมาซึ่งความมีสิทธิ เสรีภาพ อย่างมีเหตุมีผล

สรุป ได้ว่าไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์มีประโยชน์ต่อมนุษย์ และมีบทบาทสำคัญ ต่อการพัฒนาประเทศ ผลของการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ เกี่ยวโยงกับความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การแพทย์ การสื่อสารคมนาคม การเกษตร การศึกษา การอุตสาหกรรม การเมือง การเศรษฐกิจ การควบคุมไฟเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ถือได้ว่าเป็นความสำเร็จก้าวสำคัญหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติ ตั้งแต่ การทำอาหาร การผลิตสิ่งของ การฆ่าเชื้อโรค การแปลงพลังงานเป็นงาน และการดับไฟที่ไม่พึงปรารถนา เป็นต้น

ไฟจึงมีประโยชน์กับมนุษย์เราอย่างมากมาย เช่น ใช้หุงต้มอาหาร ใช้ในการให้แสงสว่าง หรืออำนวยความสะดวกเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันมากมาย อีกทั้งนำความเจริญมาสู่ประเทศชาติและโลกเราทุกวันนี้ ในขณะที่ชีวิตเราจะขาดไฟมิได้ แต่เราต้องตระหนักด้วยว่าไฟ นั้นมิใช่เพียงแต่จะให้คุณอนันต์เท่านั้น ยังอาจให้โทษอย่างมหันต์อีกด้วยถ้าไฟที่เราไม่สามารถควบคุมให้อยู่ในวงจำกัด อยู่ในขอบเขตการลุกไหม้ได้ ซึ่งการลุกไหม้และติดต่อกลุกลามไปเรื่อย ๆ นั้น คือ ไฟที่มีโทษอย่างมหันต์ เรียกว่า “อัคคีภัย”

นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงภาวะที่อาจทำให้เกิดอัคคีภัยแล้ว ยังหมายถึงสภาพที่เพลิงอาจติดต่อกลุกลาม โดยอาศัยความเป็นเชื้อเพลิงของสิ่งที่ลุกไหม้ได้ กับการเอื้ออำนวยของโครงสร้างอาคารที่เกิดเพลิงไหม้และอาคารที่อยู่ใกล้เคียง ดังนั้นอัคคีภัยจึงถือเป็นสิ่งแวดล้อมอย่างหนึ่งที่ร้ายแรง เป็นปัญหาที่เกี่ยวกับความเสียหาย การสูญเสียชีวิตและทรัพย์สินเป็นจำนวนมากในปี่หนึ่ง ๆ และอัคคีภัยยังมีผลทำลายทางอ้อมแก่ธุรกิจการค้า และเศรษฐกิจ สังคมหลายๆ ประการ

^{๑๕}Showalter, V.M. "What is Unified Science Education?, (Programs Objectives and Scientific Literacy : Prism II ๒, ๑๕๗๔), P. ๑-๘.

เช่นผลเสียหายทางธุรกิจการค้า ผลเสียหายทางด้านร่างกาย จิตใจของมนุษย์ และเป็นอันตรายแก่สัตว์เดรัจฉาน พร้อมทั้งสิ่งที่มีชีวิตทุกชนิด

๒.๕ กระบวนการเกิดไฟ

การจุดติด (Ignition) เป็นกระบวนการเริ่มการเผาไหม้ ทำให้เกิดไฟขึ้น โดยเริ่มต้นต้องมีส่วนผสมของก๊าซหรือไอระเหยไวไฟ กับอากาศ การจุดติดครั้งแรกจะเกิดขึ้นได้ต้องมีแหล่งกำเนิดไฟ เช่น เปลวไฟ หรือ ประกายไฟ เมื่ออุณหภูมิเพิ่มขึ้นอย่างพอเหมาะ ส่วนผสมดังกล่าวจะเกิดการจุดติดอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหมายถึงการลุกไหม้อย่างต่อเนื่อง^{๒๐}

กระบวนการเผาไหม้ หมายถึง การเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันอย่างรวดเร็วของเชื้อเพลิง อันจะประกอบไปด้วย การเกิดความร้อนและแสงสว่าง การเผาไหม้ของเชื้อเพลิงที่สมบูรณ์จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีปริมาณออกซิเจนเติมให้เพียงพอออกซิเจน (O_2) เป็นหนึ่งในธาตุพื้นฐานของโลกซึ่งมีปริมาณถึง ๒๐.๕% ของอากาศทั้งหมดของเรา การเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันอย่างรวดเร็วของเชื้อเพลิง จะทำให้เกิดความร้อนในปริมาณมาก เชื้อเพลิงแข็งหรือเชื้อเพลิงเหลวจะต้องถูกเปลี่ยนให้เป็นก๊าซเสียก่อนที่จะเกิดการเผาไหม้ โดยปกติแล้วจะต้องมีการใช้ความร้อนในการเปลี่ยนของเหลวหรือของแข็งให้เป็นก๊าซ และก๊าซเชื้อเพลิงก็จะถูกเผาไหม้ในสถานะปกติ ถ้ามีปริมาณอากาศเพียงพออากาศส่วนใหญ่ จำนวน ๑๕ เปอร์เซ็นต์ (ซึ่งไม่ใช่ออกซิเจน) คือ ไนโตรเจนและธาตุอื่น ๆ อีกเล็กน้อย ไนโตรเจนถือว่าเป็นตัวทำลายเพื่อลดอุณหภูมิ ซึ่งจะต้องมีเพื่อให้ได้ออกซิเจนที่ต้องการเผาในโตรเจนจะลดประสิทธิภาพของการเผาไหม้ โดยลดความร้อนจากการเผาไหม้ของเชื้อเพลิง และทำให้ก๊าซที่ปล่องควันสลายตัว สิ่งนี้จะเป็นการลดความร้อนที่มีไว้สำหรับการถ่ายเทความร้อนโดยผ่านการแลกเปลี่ยนความร้อนที่พื้นผิววนจากนั้น มันยังทำให้ปริมาณของการเผาไหม้ เพิ่มมากขึ้นเป็นผลพลอยได้ ซึ่งจะต้องเคลื่อนที่ผ่านอุปกรณ์แลกเปลี่ยนความร้อน แล้วขึ้นไปสู่กลุ่มปล่องไฟได้เร็วขึ้น เพื่อให้มีการผสมของอากาศกับเชื้อเพลิงเพิ่มเติม ไนโตรเจนยังสามารถรวมตัวกับออกซิเจน (โดยเฉพาะเวลาที่มีอุณหภูมิเปลวไฟสูง) และทำให้เกิดออกไซด์ของไนโตรเจน (NOX) ซึ่งเป็นมลพิษ คาร์บอนไฮโดรเจน และกำมะถันในเชื้อเพลิงรวมตัวกับออกซิเจนในอากาศ แล้วก่อตัวเป็นคาร์บอนไดออกไซด์ ีอน้ำ และซัลเฟอร์ไดออกไซด์ โดยจะปล่อยพลังงาน ๘,๐๘๔ กิโลแคลอรี ๒๘,๕๒๒ กิโลแคลอรี และ ๒,๒๒๔ กิโลแคลอรี ตามลำดับ ภายใต้อุณหภูมิที่แน่นอน คาร์บอนอาจจะรวมตัวกับออกซิเจนแล้วเกิดเป็นคาร์บอนมอนอกไซด์ ซึ่งก็จะทำให้เกิดการปล่อยพลังงานความร้อนที่น้อยกว่า (๒,๔๓๐ กิโลแคลอรี ต่อกิโลกรัมของ

^{๒๐} เอ็มพร ภู่อึ้ง และคณะ, ความรู้เรื่องไฟ, หน้า ๘.

คาร์บอน) คาร์บอนที่ถูกเผาให้กลายเป็น O_2 จะทำให้เกิดความร้อนต่อหน่วยของเชื้อเพลิงมากกว่าเมื่อเกิด CO หรือ คาร์บอนขึ้นมา

การเกิดเปลวไฟ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) เป็นการผสมไว้ก่อนระหว่างไอระเหยของเชื้อเพลิง และอากาศ (premixed) ก่อนเกิดการจุดติด (ignition)

๒) เป็นการเคลื่อนที่ของก๊าซ ของเหลว ของแข็ง อันเนื่องมาจากความร้อนของอนุภาค (ได้แก่ อะตอม หรือ โมเลกุล) การลุกไหม้เกิดขึ้นที่บริเวณที่เชื้อเพลิงและออกซิเจนผสมกัน

เมื่อกระบวนการเผาไหม้กลายเป็นการลุกไหม้อย่างต่อเนื่อง โมเลกุลของเชื้อเพลิงและออกซิเจนต้องอยู่ในภาวะกัมมันต์ (activated) ปฏิกิริยาถูกโซ่นี้จะแปรเปลี่ยนเชื้อเพลิงและออกซิเจนเกิดเป็นสารที่ได้รับจากการเผาไหม้ซึ่งมีการปล่อยความร้อน (พลังงาน) ออกมาซึ่งเกิดจากการทำปฏิกิริยาอนุโมลอิสระ ทำให้อุณหภูมิเพิ่มขึ้นและการเผาไหม้เร็วขึ้น หลังการจุดติด การลุกไหม้จะเกิดอย่างต่อเนื่อง เชื้อเพลิงหรือออกซิเจนถูกใช้หมดไป หรือจนกว่าเปลวไฟจะดับ

เชื้อเพลิงที่เป็นของเหลวหรือของแข็ง การจุดติดครั้งแรกจะอยู่ในสถานะของก๊าซ โดยที่พลังงานความร้อนเริ่มแรกจะต้องถูกนำไปเปลี่ยนสถานะของเชื้อเพลิงแข็งและเหลวบางส่วนให้กลายเป็นก๊าซ ทำให้เกิดส่วนผสมของไอระเหยไวไฟ และอากาศในบริเวณใกล้เคียง ๆ ผิวหน้าของเชื้อเพลิงนั้น สำหรับเชื้อเพลิงของเหลว กระบวนการดังกล่าวเรียกว่า การระเหย แต่สำหรับเชื้อเพลิงของแข็งนั้นต้องมีการแตกสลายตัวทางเคมีก่อนจึงจะปล่อยไอระเหยออกมา

อุณหภูมิที่ของเหลวไวไฟให้ไอระเหยที่จุดติดได้ ณ บริเวณผิวหน้าของเหลวเรียกว่า “จุดวาบไฟ” (flash point) หรืออาจกล่าวได้ว่าอุณหภูมิจุดวาบไฟเป็นจุดเริ่มแรกที่เกิดการจุดติดโดยต้องอาศัยความร้อนจากภายนอกในกาจุดติดของส่วนผสมระหว่างไอระเหยและอากาศ ที่อยู่เหนือผิวหน้าของของเหลวนั้น

อุณหภูมิที่สูงขึ้นมาอีกเรียกว่า “จุดติดไฟ” ซึ่งหมายถึง อุณหภูมิที่เมื่อของเหลวหรือของแข็งยังคงสามารถลุกไหม้ได้อย่างต่อเนื่องหลังจากที่ส่วนผสมระหว่างไอระเหยและอากาศจุดติดขึ้นมาแล้ว^{๒๐}

จากการศึกษากระบวนการเกิดไฟพอสรรูปได้ว่าไฟจะเกิดได้นั้น ต้องมีกระบวนการเกิดของไฟและกระบวนการนั้นก็เกิดจากเหตุปัจจัยทั้ง ๓ อย่าง มาประหลุมรวมเป็นปัจจัยแก่กัน และกัน ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปก็ไม่เกิดผลหรือไฟขึ้น ไฟนั้นมีได้เกิดแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยตรง ๆ แต่เกิดจาก

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๑๐.

เหตุปัจจัยมาประชุมปรุ้งแต่ทั้ง ถ้ามีเชื้อเพลิง (Fuel) แต่ขาดออกซิเจน (Oxygen) ความร้อน (Heat) ปฏิกิริยาถูกโช้ก็ไม่เกิดขึ้น ไฟก็เกิดไม่ได้ มีออกซิเจน (Oxygen) ความร้อน (Heat) แต่ไม่มีเชื้อเพลิง ไฟก็เกิดไม่ได้ เพราะฉะนั้นการเกิดไฟต้องอาศัยเหตุ ๓ อย่างมารวมกันในสภาพที่เหมาะสม ปฏิกิริยาถูกโช้เกิดไฟเกิด ไม่มีเชื้อเพลิง ไม่มีออกซิเจน ไม่มีความร้อน ปฏิกิริยาถูกโช้ไม่เกิด กระบวนการเผาไหม้ที่เริ่มตั้งแต่เชื้อเพลิงที่ได้รับความร้อนก็จะติดไฟขึ้นไม่ได้แน่นอน

บทที่ ๓

แนวคิดเรื่องไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของคำว่า “ไฟ”

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่ปรากฏเรื่องไฟในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายเรื่องไฟไว้โดยมีนัยต่างๆ กันดังต่อไปนี้

ความหมายในพระอภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกาได้ให้ความหมายไว้ว่า มีพระบาลีวิเคราะห์เตโชธาตุหรือธาตุไฟไว้ว่า “เตเชติ ปริปาเจติ นิเสติ วา ดิกขภาวเน เสสภูตตตยิ อสุมาเปตติ เตโซฯ” ชื่อว่าเตโช ด้วยอรรถว่า ให้ความร้อน คือ ให้อบอุ่นหรือให้เข้มแข็ง คือ ให้อนุรูปทั้ง ๓ ที่เหลืออุ่นอยู่ โดยภาวะเป็นสภาพแรงกล้าฯ”^๑

เมื่อก่อนโดยนัยแห่งการขยายความแล้ว เตโชธาตุหรือธาตุไฟมีอยู่ ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายอบอุ่น
- ๒) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายทรุดโทรม
- ๓) เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้ร่างกายกระวนกระวาย
- ๔) เตโชธาตุที่เป็นเหตุเผาอาหารให้ย่อย

ทั้ง ๔ นี้พึงทราบว่าเป็นเตโชธาตุภายใน

ส่วนเตโชธาตุที่ท่านกล่าวไว้ข้างนี้ว่า บรรดาเตโชธาตุ ๒ อย่างนั้น เตโชธาตุที่เกินไปในภายนอกเป็นไฉน คือ สิ่งที่ร้อน อบอุ่นในภายนอก คือ เตโชธาตุที่ไม่มีใจครองในภายนอก ได้แก่ ไฟเกิดจากไม้ ไฟเกิดจากสะเก็ดไม้ ไฟเกิดจากหญ้า ไฟเกิดจากขี้วัว ไฟเกิดจากแกลบ ไฟเกิดจากกองขยะ ไฟเกิดจากเชื้อ ความร้อนเกิดจากไฟ ความร้อนเกิดจากแสงพระอาทิตย์ ความร้อนเกิดจากการทับถมแห่งท่อนไม้ ความร้อนเกิดจากการทับถมแห่งหญ้า ความร้อนเกิดจากการทับถมแห่งข้าวเปลือก ความร้อนเกิดจากการทับถมแห่งสิ่งของ ดังนี้ พึงทราบว่าเป็นเตโชธาตุภายนอก^๒

^๑ม.หามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๓๑.

^๒ม.ม.อ.(ไทย) ๑/๓๓-๓๔.

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ มีคำอธิบายเกี่ยวกับธาตุไฟไว้ว่า

เตโชธาตุ เป็นไฉน

เตโชธาตุ มี ๒ อย่าง คือ เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายนอก

ในเตโชธาตุ ๒ อย่างนั้น เตโชธาตุภายใน เป็นไฉน

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายเราร้อน เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้เผาไหม้ เตโชธาตุที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยว ของลื้มถึงความย่อยไปด้วยดี หรือ ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายนอก เป็นไฉน

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอก เป็นอุปาทินนรูปข้างนอก ได้แก่ ไฟฟืน ไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟมูลโค ไฟแกลบ ไฟหยากเยื่อ ไฟอสถิชาติ ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ความร้อนแห่งกองฟืน ความร้อนแห่งกองหญ้า ความร้อนแห่งกองข้าวเปลือก ความร้อนแห่งกองจี้เถ้า หรือ ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอก เป็นอุปาทินนรูปข้างนอก แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายนอก

เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นหมวดเดียวกันนี้ เรียกว่า เตโชธาตุ^๑

มีวินิจฉัยในนิเทศเตโชธาตุไว้ว่า

ที่ชื่อว่า เตโช (ธาตุไฟ) ด้วยสามารถแห่งความร้อนฯ เตโชนั้นแหละชื่อว่า เตโชคต (ธรรมชาติที่ร้อน) เพราะเป็นธรรมชาติถึงความเป็นของร้อนฯ บทว่า อุตฺตมา (ความอุ่น) ได้แก่ อากาศร้อนฯ ความอุ่นนั่นเองชื่อว่า อุตฺตมาคต (ธรรมชาติที่อุ่น) เพราะเป็นธรรมชาติถึงความเป็น อากาศร้อนฯ

บทว่า เยน จ ได้แก่ ธรรมชาติที่ร้อนอันกำเริบแล้วฯ บทว่า สนฺตปฺปติ (ย่อมร้อน) ได้แก่ กายนี้ย่อมร้อน คือ เกิดไออุ่นโดยภาวะที่มีความแก่ลึนวันหนึ่งเป็นต้นฯ คำว่า เยน จ ชิริยติ

^๑อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๗/๗๓-๗๔.

(เตโชธาตุทำให้ทรุดโทรม) ได้แก่ กายนี้ย่อมทรุดโทรมย่อมถึงความขาดแคลนแห่งอินทรีย์ ล้วนกำลัง และภาวะมีหนังเหี่ยว และผมหงอกเป็นต้น ด้วยธาตุใดๆ

คำว่า เชน จ ปริทยุหติ (เตโชธาตุที่ทำให้เราร้อน) ได้แก่กายนี้ถูกธาตุใด ที่กำเริบแผดเผา และบุคคลนั้น ก็จะคร่ำครวญว่า เราร้อนเราร้อน ดังนี้ ก็จะหวังเอาเนยใสที่ชำระตั้งร้อยครั้งและจันทร์แดงเป็นต้นมาไล้ทา และ ลมจากพัดในตาล

คำว่า เชน จ อสติปีติขยิตสยิต สมมา ปริณามัง กจฺจติ (เตโชธาตุที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มถึงความย่อยไปด้วยดี) ความว่าของกินมีข้าวสุกเป็นต้นก็ดี ของดื่มมีน้ำดื่มเป็นต้นก็ดี ของเคี้ยวมีของเคี้ยว ที่เป็นแป้งก็ดี ของลิ้มมีผลมะม่วงสุกน้ำผึ้ง น้ำอ้อยเป็นต้นก็ดี ย่อมถึงการย่อยคือย่อยละลายไปโดยความเป็นรสเป็นต้น ด้วยธาตุใด หนึ่ง ในเตโชธาตุ ๔ เหล่านี้ เตโชธาตุ ๓ ข้างนี้มีสมุฏฐาน ๔ อย่าง เตโชธาตุหลังมีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว^๔

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าธาตุไฟหรือเตโชธาตุมีอยู่ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑) อุณหเตโช มีลักษณะร้อน

๒) สัตเตโช มีลักษณะเย็น

ธาตุไฟยังมีลักษณะที่จตุกะ ดังนี้

๑) อุณหัตตลักษณะ มีไอร้อนเป็นลักษณะ

๒) ปริปานรสา มีการทำให้สุกเป็นกิจ

๓) มัททวานุปาทนปัจจปีฏฐานา มีอาการอ่อนนุ่มเป็นผล

๔) อวเสสธาคุตติยปทัฏฐานา มีธาตุที่เหลือเป็นเหตุใกล้ (เกี่ยวข้องกันหมด)

อย่างไรก็ตาม เตโชธาตุ ยังมีความหมาย ๔ ประการ ได้แก่

๑) ปรมัตถเตโช หรือ ลักษณะเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่พิสูจน์ได้จากการสัมผัสว่าร้อนหรือเย็น

๒) สัมภารเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่มีอยู่ในร่างกายของสรรพสัตว์

(๑) อัชฌัตติกเตโช ได้แก่ ธาตุไฟในร่างกายของสัตว์ กล่าวคือ

- อุสมเตโช ไอร้อน ธาตุไฟประจำกาย

- ปาจเตโช ธาตุไฟย่อยอาหาร

- ชิรณเตโช ธาตุไฟที่ทำให้ร่างกายซราผมหงอก

(๒) พาหิรเตโช ได้แก่ ไฟที่มีอยู่ในสิ่งต่างๆ เช่น ไฟพื้น ไฟหญ้า ไฟแกลบ เป็นต้น

๓) กสิณเตโช ได้แก่ ไฟที่ใช้เป็นนิมิตทำกสิณของพระโยคาวจร (บำเพ็ญตบะ)

^๔อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๗/๗๓-๗๔.

๔) สมมติเตโช ได้แก่ ไฟธรรมดาที่เป็นสมมติอาหารของชาวโลก เช่น ไฟถ่าน ไฟไหม้ ไฟฟ้า เป็นต้น

จากการศึกษาเรื่องไฟในพระพุทธศาสนาเถรวาทพอสรุปได้ว่า ไฟเป็นธาตุในธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ เตโชธาตุหรือธาตุไฟ มีทั้งที่อยู่ภายใน และภายนอกร่างกาย โดยธาตุไฟภายในร่างกาย คือ ธาตุที่เป็นเครื่องยังกายให้อบอุ่น ยังกายให้ทรุดโทรม ยังกายให้กระวนกระวาย และธาตุที่เป็นเหตุให้ของที่บริโภคเข้าไปย่อยได้ดี และรวมทั้งสิ่งอื่น ๆ ที่อบอุ่น ถึงความร่ำร้อน ธาตุไฟเป็นธาตุที่สำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะถ้าหากว่าชีวิตมนุษย์นั้นหากธาตุไฟในร่างกายน้อยกว่าธาตุดิน น้ำ ลม แล้วชีวิตมนุษย์ก็จะดับสิ้นลงไปเป็นที่สุด

๓.๒ ประเภทของไฟ

ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า อุณหเตโช ลักษณะเย็นชื่อว่า สิตเตโช เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดมีสภาพลักษณะเป็นไอ โดยอุณหเตโช มีไอร้อนเป็นลักษณะ และสิตเตโช มีไอเย็นเป็นลักษณะ ซึ่งเตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดมีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และละเอียดนุ่มนวล ดังจะเห็นได้จาก เมื่อวัตถุต่างๆ ส่วนมาก เช่น อาหาร ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “เตเชติ ปริปาเจตติ : เตโช ธรรมชาติใดที่ทำให้สุก ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เตโช”^๕ ชื่อว่าเป็นไฟภายใน

๓.๒.๑ ไฟภายใน

ธาตุไฟ มี ๕ ชนิดด้วยกัน คือ

- ๑) อุกฺมาเตโช คือ เตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งได้แก่ไออุ่นในร่างกาย
- ๒) สนฺตปฺปนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก
- ๓) ทหนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริต ไปได้
- ๔) ชิรณเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง
- ๕) ปาจกเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

^๕ พระสังฆมมโชติกะมัมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. (กรุงเทพมหานคร : มุณินิธิสังฆมโชติกะ, ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

ในเตโชธาตุทั้ง ๕ ชนิดนี้ ที่มีอยู่ในร่างกายสิ่งมีชีวิต คือ อสุมาเตโช กับ ปาจกเตโช สำหรับ สนฺตปฺปนเตโช ทหนเตโช และชิรณเตโช จะไม่อยู่ประจำในร่างกาย แต่ปรากฏขึ้นเนื่องจาก อสุมาเตโช มีอาการวิปริตไป เช่น การที่เป็นไข้ตัวร้อน เกิดจาก อสุมาเตโช เปลี่ยนสภาพไปเป็น สนฺตปฺปนเตโช หรือถ้ามีไข้สูงตัวร้อนจัดจนเพื่อคลั่ง เป็นเพราะ อสุมาเตโช มีสภาพวิปริตมากขึ้น จากสนฺตปฺปนเตโช กลายเป็น ทหนเตโช และสำหรับผู้ที่มิโรภภัย เบียดเบียนอยู่เสมอ หรือผู้ที่ล่วงเข้าปัจฉิมวัย อสุมาเตโช จะเปลี่ยนสภาพเป็น ชิรณเตโช ทำให้ปรากฏอาการทรุดโทรมของร่างกายเกิดขึ้น เช่น ผมหงอก ฟันหัก ตามัว เนื้อหนังเหี่ยว เป็นต้นดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนในโลกนี้ ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระ
อริยะ ไม่ได้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับแนะนำในธรรมของ
พระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ได้ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับแนะนำ
ในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมรู้ธาตุดินโดยความเป็นธาตุดิน ครั้นรู้ธาตุดินโดย
ความเป็นธาตุดินแล้ว ย่อมสำคัญธาตุดินย่อมสำคัญในธาตุดิน ย่อมสำคัญโดย
ความเป็นธาตุดิน ย่อมสำคัญธาตุดินว่า ของเรา ย่อมยินดีธาตุดิน ชื่อนั้นเพราะ
เหตุอะไร เรากล่าวว่า เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้...ย่อมรู้ธาตุไฟโดยความเป็น
ธาตุไฟ ครั้นรู้ธาตุไฟโดยความเป็นธาตุไฟแล้ว ย่อมสำคัญธาตุไฟ ย่อมสำคัญ
ในธาตุไฟ ย่อมสำคัญโดยความเป็นธาตุไฟ ย่อมสำคัญธาตุไฟว่า ของเรา ย่อม
ยินดีธาตุไฟ ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เรากล่าวว่า เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้...

ในกระบวนการพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีข้อหนึ่งซึ่งพุทธศาสนิกชนมักจะตั้ง
ข้อสงสัยอยู่เนื่อง ๆ คือ คำสอนว่าด้วยธาตุต่างๆ ในร่างกาย ทั้งนี้เพราะได้ความรู้จากวิทยาศาสตร์ว่า
ในโลกนี้มีธาตุต่างๆ มากมายหลายสิบลอย่างซึ่งได้มีการพิสูจน์แล้วแน่นอน แต่
ปรากฏว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้เพียงธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ สี่อย่างนี้เท่านั้น
บุคคลนอกศาสนาบางพวกก็ถือเอาข้อนี้เป็นเหตุโจมตีว่า พระบรมศาสดาไม่ได้ทรงมีพระ
สัมพัญญุตญาณอย่างแท้จริง จึงรู้ไม่หมดสิ้นหรือรู้ไม่ถูกต้อง ข้อกล่าวหานี้ผู้ที่มีความรู้ก็ยังสามารถ
จะตอบได้อย่างถูกต้องและได้ผล แต่ผู้ที่ไม่มีความรู้อาจนำมาเป็นเหตุแห่งความสงสัยหรือแม้
พลอยเชื่อตามไปด้วย อันเป็นความผิดที่อาจส่งผลกระทบกระเทือนความศรัทธาซึ่งมีอยู่ต่อความ
ตรัสรู้ของพระตถาคตข้อนี้เป็นเรื่องร้ายแรงมาก จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราจะเสาะหาความรู้
และความเข้าใจในเรื่องธาตุ ๔ นี้ไว้อย่างถูกต้อง โดยนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ร่วมกับ
ความรู้ในพระธรรม

ต้นเหตุประการหนึ่งของความเข้าใจผิดนี้คือการนำมาใช้โดยไม่ถูกต้อง คำพูดเป็นเรื่องสมมติ คือ การทำความเข้าใจกันว่าจะใช้คำนี้ให้มีความหมายถึงสิ่งนี้ ๆ เช่นให้คำว่า “ปาก” สำหรับช่องที่เปิดปิดได้สำหรับให้อาหารผ่านเข้าสู่ร่างกายหรือสำหรับพูด ต่อมาสิ่งอะไรที่มีลักษณะคล้ายกัน ก็นำคำนั้นไปใช้อีก เช่นใช้ว่า ปากประตู ปากหีบ ปากช่อง เป็นต้น การยึดความหมายของคำเช่นนี้ บางครั้งทำให้เกิดความเข้าใจผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกาลสมัยผ่านไปนาน ๆ และความเข้าใจของคนได้เปลี่ยนแปลงไปมาแล้วด้วย ดังในกรณีของคำว่า “ธาตุ” นี้

คำว่า “ธาตุ” นี้โดยทั่วไปมีความหมายว่า “ต้นเดิม” หรือ “มูลเดิม” ปรากฏในพระบาลีในความหมายต่างๆ กันไม่เฉพาะแต่ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุเท่านั้น แต่ยังมีอย่างอื่นอีก เช่นอินทรีธาตุ จักขุธาตุ เป็นต้น ในภาษาไทยเราใช้ในความหมายอื่นก็มี เช่นส่วนของกระดูกที่เหลือจากการเผาศพ และเจดีย์ที่บรรจุกระดูก เป็นต้น ต่อมาเมื่อทางวิทยาศาสตร์ต้องการคำสำหรับใช้แทนคำว่า “Element” ในภาษาอังกฤษซึ่งมีความหมายว่า สิ่งซึ่งประกอบขึ้นเป็นสารต่างๆ และมีลักษณะจำเพาะอันจะเปลี่ยนแปลงต่อไปไม่ได้ จึงได้มีผู้นำคำว่า “ธาตุ” นี้มาใช้ แต่ “Element” ที่รู้จักกันอยู่ในเวลานี้มีมากกว่าร้อยอย่าง ผู้ที่ใช้คำว่า “ธาตุ” แทนคำว่า “Element” จึงเกิดความสงสัยขึ้นดังกล่าวดังแล้ว ถ้าหากใช้คำอื่น ไม่ใช่คำว่า “ธาตุ” ความสงสัยอาจจะมีน้อยกว่านี้ แต่ก็คงไม่หมดสิ้นทีเดียวเพราะในพระบาลีมีข้อความปรากฏอยู่ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความสงสัย เช่นที่กล่าวไว้ว่า “จธาตุโร ปุริโส...” (บุรุษมีธาตุหก)^๖ ผู้ได้ฟังย่อมมีความรู้สึกโน้มน้าวไปยังไปในทางที่ว่า พระพุทธองค์ทรงทราบไม่ครบถ้วน

ข้อที่น่าทึ่ง ก็คือ ในภาษาแห่งชาวตะวันตก ทั้งอังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศสและอื่น ๆ ซึ่งใช้คำว่า “Element” ในความหมายดังกล่าวข้างต้นนั้น ก็มีความสับสนทำนองเดียวกัน คือคำว่า Element นี้มีต้นตอมาจากนักปราชญ์ชาวกรีกผู้มีชื่อว่า เอ็มเปโดเคลส ซึ่งเกิดภายหลังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑๓๓ ปี เป็นคนแรกที่แถลงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องธาตุ ๔ นี้ในทำนองเดียวกับที่ปรากฏในพระคัมภีร์ เขากล่าวว่า บรรดาสรรพสิ่งที่อยู่ในโลกนี้ประกอบด้วย “Element” ๔ อย่าง เป็นรากเหง้าแห่งสิ่งทั้งหลายทั้งปวง และเป็นสิ่งที่คงสภาพอย่างถาวรไม่มีเปลี่ยนแปลง เห็นได้ว่าความคิดนี้คงได้ไปจากทางตะวันออก เพราะมีจำนวน ๔ อย่างเท่ากัน ใช้ชื่อว่า ดิน น้ำ ลม และไฟ เหมือนกัน และสมัยของเอ็มเปโดเคลสนั้นตามหลังสมัยของพระบรมศาสดา ความเห็นเรื่องธาตุ ๔ นี้มีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว คือ มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ เพราะกำหนดว่าธาตุทั้งสี่เป็นสิ่งที่คงทนถาวร

^๖ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๗๕/๓๒๘.

เหมือนในศาสนาพราหมณ์ ส่วนในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นแบ่งไว้ชัดเจนว่า แม่ธาตุทั้ง ๔ ก็
เป็นตามไตรลักษณ์ คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^๑

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเกี่ยวกับธาตุในที่ต่างๆ กันหลายแห่ง แต่มีข้อความ
ละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้มากที่สุดในธาตุกัณฐกสูตร ซึ่งอยู่ในมัชฌิมนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก เรื่องนี้
พระบรมศาสดาทรงแสดงโปรดพระปุกกุสาติ ซึ่งมีศรัทธาบวชอุทิศถวายพระองค์โดยมิได้เคยพบ
เห็นเลย เพียงแต่ทราบกิตติศัพท์เท่านั้นและเมื่อพบพระองค์ในระหว่างที่อาศัยค้างแรมก็ด้วยกันอยู่
ในศาลาของช่างปั้นหม้อ ก็มีได้ทราบว่าเป็นพระสมณโคดม ต่อเมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาจึงรู้ได้
โดยทันทีว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้ทูลขออุปสมบทระหว่างที่ออกไปเสาะหาเครื่องอัฐ
บริขารก็ได้ถูกแม่โคขวิดจนถึงแก่ชีวิต เรื่องพระปุกกุสาตินี้เป็นต้นความคิดของเรื่องกามนิตและ
วาสิฏฐีซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายอยู่แล้ว

พระธรรมเทศนาซึ่งแสดงโปรดพระปุกกุสาติ เฉพาะที่เกี่ยวกับเรื่องธาตุมีเนื้อความ
สำคัญว่า คนเรามีธาตุหก คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ และวิญญานธาตุ
ความลำดับธาตุทั้ง ๕ อย่างที่กล่าวก่อนได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุที่ว่าง มีทั้งที่อยู่
ภายใน และภายนอกแห่งกาย ธาตุดินที่เป็นภายในได้แก่สิ่งที่เข้มแข็ง เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ
เอ็น กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ และปอด เป็นต้น ธาตุน้ำที่เป็นภายในได้แก่สิ่งที่เฝออบซึมซาบไปได้
เช่น น้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันทัน เปลวมัน น้ำตา น้ำลาย น้ำมูก และมูตร ธาตุไฟที่เป็น
ภายใน เตโชธาตุหรือธาตุไฟ คือ ความร้อนหรือพลังงานซึ่งเกิดขึ้นจากการเผาอาหารภายในกายเป็น
เหตุให้ร่างกายเคลื่อนไหว หลังน้ำหรือย่อยอาหารได้ และทำให้ร่างกายมีความอบอุ่นเป็นปกติ ธาตุ
แห่งที่ว่างเป็นภายในได้แก่ ส่วนที่ว่างโปร่งโปร่ง เช่น ช่องหู ช่องจมูก และช่องปาก เป็นต้น ธาตุ
สุดท้าย วิญญานธาตุ คือธาตุแห่งความรู้ นั้น มีอยู่เฉพาะภายในกายเป็นสิ่งซึ่งทำให้รู้สัมผัสต่างๆ
และมีความทุกข์ มีความสุข และไม่ทุกข์ไม่สุข^๒

ถ้าจะกล่าวตามความรู้สมัยนี้ ก็ตีความปฐวีธาตุหรือธาตุดินได้ว่าเป็นส่วนที่มีลักษณะ
เป็นของแข็ง หรือมีทรวดทรงเป็นรูปร่าง เช่น หนัง กล้ามเนื้อ กระดูก และอวัยวะภายในต่างๆ ส่วน
อาโปธาตุหรือธาตุน้ำได้แก่ส่วนที่เป็นของเหลว เช่น เลือด น้ำเหลือง น้ำลาย และปัสสาวะ ส่วน
เตโชธาตุหรือธาตุไฟ คือ ความร้อนหรือพลังงานซึ่งเกิดขึ้นจากการเผาอาหารภายในกายเป็นเหตุให้
ร่างกายเคลื่อนไหว หลังน้ำหรือย่อยอาหารได้ และทำให้ร่างกายมีความอบอุ่นเป็นปกติ ส่วนวาโย

^๑ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

^๒ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๖๗๓-๖๘๗/๓๒๗-๓๓๖.

ธาตุหรือธาตุลมได้แก่แก๊สหรือก๊าซต่างๆ เช่น ที่ประกอบเป็นอากาศอยู่รอบ ๆ ตัวเรา และเราหายใจเข้าไปหรือหายใจออกมา หรือแก๊สที่เกิดจากการหมักหรือสลายของอาหารในกระเพาะและลำไส้ ซึ่งทำให้เรามีอาการท้องอืดท้องเฟ้อหรือที่เราเรอหรือผายออกมาและเรียกกันว่า ลม ข้อนี้อาจทำให้เกิดศรัทธาอย่างยิ่งในพระปัญญาคุณของพระบรมศาสดา คือ ที่ทรงกล่าวถึงวาโยธาตุ “ซึ่งแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่” ส่วนมากของคนสมัยนี้คงจะไม่สามารถเข้าใจข้อนี้ได้ และอาจจะเห็นว่าเป็นการเหลวไหลที่กล่าวว่ามี “ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่” ภายในร่างกาย ลมอะไรจะเข้าไปพัดอยู่ข้างในนั้น ข้อนี้ผู้ที่มีความรู้ทางแพทย์หรือชีววิทยาจะชี้แจงได้ว่า แท้จริงนั้นเป็นการถูกต้อง แต่จะแปลคำว่า “วาโยธาตุ” อย่างอื่นไม่ใช่คำว่า ลม (ซึ่งใช้ตามธรรมดาเป็นคำแสดงภาพหรือคำเปรียบเทียบเท่านั้น) แต่ใช้คำว่า “แก๊ส” แทนดังนี้ ถ้ากล่าวว่า “แก๊สซึ่งไหลไปตามอวัยวะน้อยใหญ่” ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์แห่งร่างกายย่อมจะเข้าใจได้ว่าหมายความถึงแก๊สสามอย่าง (หรือบางครั้งมากกว่าสามอย่าง) ซึ่งกระแสเลือดนำไปถึงทั่วทุกส่วนของร่างกาย คือ อ็อกซิเจน, คาร์บอนไดออกไซด์ และ ไนโตรเจน อ็อกซิเจนนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต เพราะเป็นตัวทำให้เกิดการเผาไหม้ของอาหาร และสิ่งอื่นภายในกาย ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เป็นปฏิภูมซึ่งเกิดจากการเผาไหม้ดังกล่าวนี้ และร่างกายจำเป็นต้องขับออกทิ้งเสีย ส่วนไนโตรเจนนั้นเป็นแก๊สที่ประกอบเป็นส่วนใหญ่ของอากาศที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรา และเข้าไปในเลือดระหว่างการหายใจเข้าออกโดยไม่มีหน้าที่บทบาทจำเพาะอย่างไรในร่างกาย

ในพระบาลีนั้นคำว่า “ธาตุ” มีความหมายถึง “ประเภท” หรือสภาพของสิ่งของมากกว่า “ตัวสิ่งของ” ถ้าจะกล่าวว่า ปฐวี คือ สิ่งของประเภทดินหรือมีสภาพเช่นดิน อาโปธาตุ คือ สิ่งของประเภทน้ำหรือมีสภาพเช่นน้ำ เตโชธาตุ คือ สิ่งของประเภทไฟหรือมีสภาพเช่นไฟ วาโยธาตุ คือ สิ่งของประเภทลมหรือมีสภาพเช่นลม คงจะเข้าใจความหมายแท้จริงได้ง่ายกว่าที่เป็นอยู่ อีกข้อหนึ่งที่สนับสนุนว่าคำทั้งสี่นี้ความหมายจำเพาะแปลกไปจากความหมายธรรมดา คือ ในกรณีที่ต้องการหมายความถึงของหรือที่มีตัวมีตนจริง ๆ นั้น ท่านใช้คำอื่น เช่น ใช้อัคคีหรืออาทิต สำหรับไฟและธรรหาหรือชลาสำหรับน้ำ

เกี่ยวกับเรื่องของธาตุ ๔ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายและความถูกต้องแห่งพระธรรมโดยอาศัยเทียบเคียงกับความรู้สมัยปัจจุบัน เพื่อไม่ให้เกิดความงงหรือสับสนระหว่างความหมายสองอย่างของคำว่า ธาตุ คือในพระบาลีหมายความว่า ประเภท หรือ สภาพ ส่วนในทางวิทยาศาสตร์หมายถึง สิ่งอันจะเปลี่ยนแปลงต่อไปไม่ได้ จะขอใช้คำว่า มุลสาร สำหรับความหมายอย่างหลังนี้ คือ ความหมายของคำว่า ธาตุ ในทางวิทยาศาสตร์

ในความรู้ทางเคมี ร่างกายมนุษย์เราประกอบขึ้นด้วยมูลสาร (ธาตุ) ประมาณ ๒๑ อย่าง ที่ต้องใช้คำว่า ประมาณ ก็เพราะยังมีมูลสารบางอย่างซึ่งพบในร่างกายของเราในบางโอกาส ในจำนวนมูลสารที่พบอยู่เป็นประจำนั้นมีที่ปริมาณค่อนข้างมากอยู่เพียง ๖ อย่าง คือ ที่เป็นส่วนประกอบอยู่มากกว่า ๑ % ของน้ำหนักตัว ได้แก่ คาร์บอน ไดออกไซด์ ไฮโดรเจน แคลเซียม, ฟอสฟอรัส คาร์บอน หรือมูลสารของถ่านอยู่ในประเภทปฐวิธาตุมีอยู่มากกว่าเพื่อน คือ ๑๘.๕ % ของน้ำหนักตัว ออกซิเจน คือ มูลสารซึ่งเป็นตัวทำให้เกิดเผาไหม้และทำให้โลหะเกิดสนิมและอยู่ในวาโยธาตุ มีมากเป็นที่สอง คือ ๖.๕ % ของน้ำหนักตัว สำหรับอย่างที่มีมากเป็นที่สาม คือ ไฮโดรเจน มูลสารประเภทวาโยธาตุ ซึ่งมีลักษณะพิเศษคือเบามาก ซึ่งเอามาบรรจุในลูกสวรรค์หรือลูกบอลลม มีอยู่ ๒.๗ % ของน้ำหนักตัว ต่อไปเป็นไนโตรเจน เป็นมูลสารประเภทวาโยธาตุซึ่งมีอยู่มากที่สุดในอากาศรอบ ๆ ตัวเรา มีในร่างกาย ๒.๖ % ของน้ำหนักตัว แคลเซียมหรือที่เรียกกันว่า ธาตุปูน เป็นปฐวิธาตุประกอบเป็นส่วนสำคัญของกระดูกมีอยู่ ๒.๕ % ของร่างกาย, ฟอสฟอรัสมูลสารที่มีลักษณะลุกไหม้ได้เองในอากาศอยู่ในประเภทปฐวิธาตุ เป็นส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งของกระดูก มีอยู่ ๑.๑ % ของน้ำหนักตัว และมูลสารนอกจากนี้ที่มีอยู่ตั้งแต่ ๐.๐๑ % - ๐.๑๖ % ของร่างกาย ได้แก่ คลอรีน (วาโยธาตุ) กำมะถัน (ปฐวิธาตุ) โปแตสเซียม (ปฐวิธาตุ) โซเดียม (ปฐวิธาตุ) แมกนีเซียม (ปฐวิธาตุ) เหล็ก (ปฐวิธาตุ) มูลสารบางอย่างมีอยู่เล็กน้อย ๆ เพียงตรวจพบก็มี แต่ก็มีความจำเป็นสำหรับร่างกาย เช่น ทองแดง สังกะสี อะลูมิเนียม เป็นต้น พึงสังเกตว่า มูลสารทั้งหมดที่กล่าวนี้มีได้มีอยู่เฉพาะในร่างกายของคนหรือสัตว์เท่านั้น แต่มีอยู่ทั่วไปทุกแห่ง ทั้งในดิน ในหิน ในน้ำ ในต้นไม้ และอื่น ๆ สมจริงดังที่ท่านแสดงไว้ว่า “ภายในก็มี ภายในอกก็มี” มูลสารที่อยู่ภายในกายก็ดีภายนอกกายก็ดี เป็นสิ่งของอย่างเดียวกันมีลักษณะเหมือนกันทุกประการ ถ้าจะแยกเอาเหล็กที่อยู่ในกายของเราออกมาเปรียบเทียบกับเหล็กที่แยกออกมาได้จากดิน เช่นที่ทำเป็นของใช้ต่างๆ อยู่ ก็จะไม่พบข้อผิดพลาดอะไรกันเลย แท้จริงนั้นเหล็กที่อยู่ในกายของเราได้ไปจากเหล็กที่อยู่ในพื้นดิน คือต้นฝักคูดเอาเหล็กจากดินเข้าไปสะสมไว้ที่ใบ เมื่อเรากินฝักก็ได้เหล็กนั้นเข้าไปและนำไปใช้ประโยชน์เป็นส่วนประกอบของร่างกายต่อไป

ร่างกายของเราเติบโตขึ้นมาได้ด้วยอาหาร เพราะฉะนั้นเนื้อหนังและส่วนอื่นของร่างกายทุกส่วน เกิดขึ้นมาหรือถูกสร้างขึ้นมาจากอาหาร ส่วนใหญ่ของอาหารประกอบด้วยธาตุสามประเภท คือ ธาตุประเภทน้ำตาล (คาร์โบไฮเดรต) ธาตุประเภทเนื้อ (โปรตีน) และธาตุประเภทไขมัน (ไขมัน) ธาตุประเภทน้ำตาลได้แก่พวกแป้ง (ที่มีอยู่ในข้าว ขนมันปัง ขนมันเปียก) และน้ำตาลต่างๆ ในฝักหญ้าก็มีแต่เป็นส่วนน้อย ส่วน ธาตุประเภทไขมันได้จากน้ำมันหมู น้ำมันมะพร้าว น้ำมันพืชอื่น ๆ ไขมัน น้ำมันปลา ในผลไม้ต่างๆ ทุกส่วนของร่างกายเรามีธาตุอาหารทั้งสามประเภทนี้เป็นตัวประกอบ บางส่วนของร่างกายเรามีธาตุอาหาร ทั้งสามประเภทนี้เป็นตัวประกอบ บางส่วนก็มีอย่าง

หนึ่งมากกว่าอย่างอื่น ๆ เช่น กล้ามเนื้อ กระจกอาหาร และดับมีวัตถุประเภทเนื้อเป็นส่วนมาก แต่ยังมีวัตถุอื่น ๆ อีกที่ประกอบเป็นร่างกายเราเพิ่มเติม จากวัตถุทั้งสามประเภทที่กล่าวแล้วและมีหน้าที่ หรือบทบาทพิเศษในร่างกาย เช่น แคลเซียม หรือธาตุ ปูนเป็นส่วนประกอบสำคัญของกระดูกเป็นต้น ตัวประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่ว่าจะ เป็นอวัยวะใดหรือส่วนใดของร่างกาย ถ้าไม่มีน้ำอาโปธาตุก็ไม่มี จะแปรสภาพเป็นปฐวีธาตุไป เช่นปัสสาวะก็จะกลายเป็นเกลือหรือผลึกของเกลือต่างๆ เลือดก็จะกลายเป็นก้อนของวัตถุประเภทเนื้อ และผลึกของเกลือต่างๆ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยปัสสาวะที่ดี เลือดที่ดี ไม่ได้เป็นของตายตัวหรือของจำเพาะ ชนิดใด แต่เป็นเพียงน้ำซึ่งมีสิ่งต่างๆ ละลายอยู่ในนั้น น้ำที่อยู่ในปัสสาวะก็กรองและผลิตขึ้นมาจากเลือด และสิ่งต่างๆ ที่ละลายอยู่ในปัสสาวะก็กรองผลิตขึ้นมาจากเลือดและสิ่งต่างๆ ที่ละลายอยู่ในปัสสาวะก็มาจากสิ่งทีละลายอยู่ในเลือดนั่นเอง ส่วนน้ำของเลือดก็มาจากน้ำที่เราดื่มเข้าไปหรือที่ติดเข้าไปกับอาหาร สิ่งอื่น ๆ ที่อยู่ในเลือดก็เช่นกัน

ดังนั้น ธาตุทั้ง ๔ ในร่างกายจึงมิใช่ของตายตัว มิใช่ของจำเพาะสำหรับตัวเรา แต่เป็นสิ่งที่ผันแปรอยู่เสมอ และเปลี่ยนที่โยกย้ายไปมาได้

ความจริงข้อนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ก็ได้ทรงทราบประจักษ์แจ้งด้วยพระศัพพัญญุตญาณ จึงได้ทรงแดงไว้ในที่หลายแห่งว่า “ปฐวีธาตุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวเราของเรา อาโปธาตุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวเราของเรา เป็นต้น” ความที่ทรงสอนนี้เป็นพยานหลักฐานแห่งความเลอเลิศแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงความสัจจริงเหนือศาสนาอื่นซึ่งสอนไว้ว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นของ คงทนถาวร น่าสังเกตว่าในเรื่องธาตุอันเป็นส่วนประกอบของสารทั้งหลายนี้ วิทยาศาสตร์ก็เคยเข้าใจผิด อยู่ว่า สิ่งทีเรียกว่า “Element” หรือ “ธาตุ” นั้น เป็นสิ่งที่มีลักษณะเฉพาะอันจะเปลี่ยนแปลงต่อไปไม่ได้ เพิ่งมารู้ความจริงเมื่อไม่นานมานี้เองว่า Element หรือธาตุ ยังแยกแยะต่อไปได้เป็นประจุไฟฟ้าทีเรียกว่า โปรตรอน (proton) และอิเล็กตรอน (Electron) ใหม่มากกว่าสองพันห้าร้อยปีมาแล้ว

ความแปรผันแห่งธาตุปรากฏแก่นักวิทยาศาสตร์เป็นของธรรมดา คือ การที่ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ แปรสภาพจากธาตุหนึ่งไปสู่อีกธาตุหนึ่ง หรือแปรกลับมาเป็นเช่นเดิม ตัวอย่างเช่น วาโยธาตุ คือ ออกซิเจน กับวาโยธาตุ คือ ไฮโดรเจน รวมกันเข้ากลายเป็น อาโปธาตุ คือ น้ำ ทีเราใช้ดื่มใช้อาบนี้ วาโยธาตุ คือ ออกซิเจนร่วมกับปฐวีธาตุ คือ คาร์บอน กลายเป็นคาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเป็นวาโยธาตุทีเกิดขึ้นเวลาจุดไฟหรือรวมกับ ปฐวีธาตุ คือ ธาตุเหล็ก กลายเป็นสนิมเหล็กซึ่งเป็น ปฐวีธาตุ คาร์บอนผสมกับปฐวีธาตุ คือ กำมะถัน กลายเป็นของเหลว คือ อาโปธาตุ เรียกว่า คาร์บอนไดซัลไฟด์ เป็นตัวทำให้เกิดกลิ่นเหม็นทีเราพบในการเผา

แม้ธาตุอย่างเดียว ๆ ก็อาจแปรสภาพเป็นธาตุอื่นได้ ถ้าได้ รับการกระทำบางอย่าง เช่นการใช้ความร้อนทำให้อาโปธาตุ คือ น้ำกลายเป็นวาโยธาตุ คือ อากาศ หรือ การใช้กำลังอัดทำให้อาโปธาตุ คือ คาร์บอนไดออกไซด์กลายเป็นวาโยธาตุ คือ คาร์บอนไดออกไซด์เหลว และอาจทำให้แปรต่อไป กลายเป็นปฐวีธาตุ คาร์บอนไดออกไซด์แข็งหรือน้ำแข็งแข็งก็ได้ ดังนี้ จึงเป็น การสมจริงตามพระ พุทธวจนะที่ว่า “ธาตุไม่เที่ยง”

ความวนเวียนไปมาแห่งธาตุพิจารณาเห็นได้จากเหตุการณ์ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “วิฤกษ์แห่ง ธาตุ” คือ การที่สารต่างๆ โยกย้ายออกไปจากร่างกายของเรา แล้วก็เวียนกลับเข้ามาใหม่ เข้า ๆ ออก ๆ อยู่เช่นนี้ เรื่อยไป ตัวอย่างเช่นเนื้อหนังของเราประกอบขึ้นด้วยวัตถุประเภทเนื้อเป็นส่วนใหญ่ ส่ง สำคัญในวัตถุ ประเภทนี้คือ มุลสารไนโตรเจน ซึ่งประกอบเป็นเกือบทั้งหมดของเนื้อ นอกเหนือไปจากนั้น เราได้ มุลสารไนโตรเจนนี้โดยกินเนื้อสัตว์หรือกินถั่ว สัตว์ได้ในไนโตรเจนจาก การกินหญ้า หญ้าหรือต้นถั่วก็ได้ในไนโตรเจนมาจากดิน ดินได้ในไนโตรเจนมาจากอากาศจากอุจจาระ หรือปัสสาวะหรือจากซากของคนและสัตว์ ดังนั้นมุลสารไนโตรเจนที่อยู่ในร่างกายของเราใน ขณะนี้อาจเคยอยู่มาก่อนหลายต่อหลายครั้งแล้ว และ อาจเคยอยู่มานับครั้งไม่ถ้วนแล้วในตัวของเรา หรือควายหรือหมูหรือสัตว์อื่นหรือในต้นผักต้นหญ้า นานาชนิด หรือแม้เคยอยู่ในตัวของคนที่ เป็น เพื่อนเรา เป็นศัตรูของเรา หรือที่เราไม่เคยรู้จักหน้าตาเลยก็ได้

ธาตุที่ประกอบเป็นร่างกายของเราก็ดี ของคนอื่นหรือสัตว์อื่นก็ดี หรือเป็นของทั้งหลาย ก็ดี ส่วนแต่ไม่ใช่ของงกที่หรือกงทนถาวร แต่เปลี่ยนเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุก ชัง อนัตตา ธาตุเป็นอนิจจังเพราะไม่คงที่ ประเดี๋ยวมากประเด็วน้อย ประเดี๋ยวมีประเด็วไม่มี ธาตุ เป็นทุกขัง เพราะทนอยู่ไม่ได้ต้องผันแปรเปลี่ยนไป ประเด็วเป็นรูปนั้นประเด็วเป็นรูปนี้ ไม่มี ความถาวร ธาตุเป็นอนัตตา เพราะมิใช่เป็นของเฉพาะตัวตนของผู้ใด ประเด็วอยู่ในตัวเรา ประเด็ว อยู่ในตัวเขา ไม่เป็นไปโดยประสงค์ เลือกรไม่ได้ บังคับไม่ได้ หมุนเวียนไปตามหลักของธรรมชาติ โดยสิ้นเชิง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาโปรดพระปุกกุสาติด้วยธาตุวิภังคสูตรก็เพื่อให้ พิจารณาเห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตลอดจนร่างกายของเรานี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีธรรมดา ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวเรา จึงไม่พึงยึดถือ พระปุกกุสาติซึ่งมีศรัทธาแก่กล้าในพระสัมมา สัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า อยู่แล้ว ก็ได้ความรู้แจ้งเห็นจริงในธรรมดาของโลก บรรลุธรรมะ ชั้นสูง สิ้นสังโยชน์อันเป็นส่วนต่ำ เมื่อถึงกาลกิริยาเพราะถูกวัชวิดจึงได้เข้าสู่ฐานะอุปปาติภพ ได้

ปรินิพพานในโลกนั้นโดยไม่ต้องกลับ มาเกิดในโลกมนุษย์อีก^๕ นับว่าพระสูตรนี้มีอานิสงส์สูงอยู่ มาก จึงเป็นการสมควรที่ท่านศาสนิกชน ทั้งหลายผู้มุ่งผลในทางสูงกว่าโลกปัจจุบัน พึงเอาใจใส่ ศึกษาและพิจารณาเพื่อให้ได้ผลตามสมควรแก่ อินทรีย์แห่งตน^๖

จากการศึกษาไฟภายในพอสรูปได้ว่า ไฟหมายถึง ไฟธาตุ ไฟยังกายให้อบอุ่น ไฟเผาไหม้อาหารให้ย่อยไป ไฟยังกายให้ทรุดโทรม ไฟมีลักษณะร้อน ทำให้อาหารที่กินเข้าไป ไม่บูด เสียไฟธาตุเผาไหม้ให้ย่อย ทำให้ร่างกายอบอุ่น ทำให้ร่างกายทรุดโทรม แก่ เจ็บ ตาย ทำให้จิตใจเร่าร้อนด้วยราคะ โลภะ โทสะ โมหะ กระทบกระวาย กระทบหิว ร่างกายมีความร้อนมากเท่าใดก็ต้องอาศัยยา อาศัยน้ำบรรเทาที่จะคลายร้อน บางคราวก็ต้องพักผ่อน ช่วยระบาย เดี่ยวนี้มีแอร์เย็นฉ่ำ ความร้อนในกระหายน้ำ ทำให้อ่อนเพลียหมดกำลัง ไม่สบาย กายไม่สบายใจ ถ้าน้ำในกายมากไปไฟธาตุดับ หรือธาตุไฟมากเกินไปไฟธาตุแตก ชีวิตอยู่ไม่ได้ อนิจจัง ความไม่เที่ยงของธาตุไฟย่อมมีธาตุไฟไม่พอดี ความเป็นทุกข์ย่อมเกิดขึ้น ไฟธาตุอ่อนไปบ้าง น้อยไปบ้าง ไฟธาตุร้อนแรงไปบ้าง มากไปบ้าง ถ้ารู้ประมาณธาตุในการ ทำให้เป็นไปพอดี ด้วยการไม่ทำกายให้ร้อน ไม่ทำใจให้ร้อน ด้วยศีลด้วยธรรมแล้ว ก็จะมีธาตุไฟที่ดี ไม่อนิจจังไปเร็ว เป็นทุกข์เร็ว ไม่อนัตตาไปเร็ว ที่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไปเร็ว เพราะไม่มีศีลธรรม กายก็ร้อน ใจก็ร้อนด้วยราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ

๓.๒.๒ ไฟภายนอก

ไฟหรือธาตุไฟภายนอก คือ ไฟที่อาศัยเชื้อใด ๆ ติดขึ้น ก็ถึงความนับด้วยเชื้อ นั้น ๆ ไฟอาศัยไม้ ติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟไม้ ไฟอาศัยป่าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟป่า ไฟอาศัยหญ้าติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟหญ้า ไฟอาศัยโคมัยติดขึ้น ก็ถึงความนับว่าไฟโคมัย ไฟอาศัยแกลบติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟแกลบ ไฟอาศัยหยากเชื้อติดขึ้น ก็ถึงความนับว่า ไฟหยากเชื้อ^๗ ไฟภายนอกแม้ร้อนแรง เผาไหม้มากมายเพียงใด ก็พยายามอย่าใส่สิ่งต่าง ๆ ที่เชื้อไฟเข้าไปเพราะไฟถ้าไม่มีเชื้อ หรือองค์ประกอบที่ทำให้เกิดไฟ แล้วไฟก็ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้ และต้องเตรียมน้ำไว้พร้อมเพื่อดับไฟ เมื่อร้อนก็อาบน้ำ

^๕มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๕-๑๕๘.

^๖มหาวิทยาลัยมหาหมกุฎราชวิทยาลัย, “ธาตุวิภังค์ในพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์”, <<http://www.dhamma.mbu.ac.th/th/index.php>> (สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๔/๓๓๓.

หิวกระหายก็ดื่มกิน ผู้มีปัญญาจะทำไฟให้อยู่ในเขตควบคุม ก็ใช้ไฟให้เป็นประโยชน์ เมื่อ
 ประมาทพลังเปลวก็โดนไฟเผาไหม้หมดตัว ไฟนอกหมดเชื้อไฟก็ดับ ไฟภายในหมดเชื้อคือ
 ไฟราคะ ไฟโลภะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ มานะ ทิฏฐิ ไฟภายในก็ดับ อนัตตาตัวตนของไฟก็ไม่
 ปรากฏ ไฟดับไปแล้วไปไหน อยู่ที่ใจรู้ มีร่องรอยเผาไหม้หยุดแค่ไหน ไฟก็ดับแค่นั้น แต่ไฟ
 กิเลสตัณหา มันเผาร้อนที่ใจ เมื่อมันดับหายไปแล้วใจก็สงบเยือกเย็นเป็นสุขทั้งกายทั้งใจ ไม่
 ถูกไฟทุกข์เผาจนไหม้ กายใจก็สงบลงได้ ซื่อว่าเป็นไฟภายใน

จากการศึกษาไฟภายนอกพอสรุปได้ว่าธาตุไฟภายนอก คือ ความร้อน ความอุ่น ความ
 อบอุ่นภายนอก ได้แก่ ไฟจากการเผาไหม้วัสดุต่างๆ ไฟจากฟ้าผ่า ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่ง
 ดวงอาทิตย์ ความร้อนในกองวัสดุต่างๆ เช่น ไฟที่เกิดจากฟืน ไฟที่เกิดจากหญ้า ไฟป่าเป็นต้น ซื่อว่า
 เป็นไฟภายนอก

๓.๓ กระบวนการเกิดไฟ

การจากศึกษากระบวนการเกิดไฟในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาททำให้รู้ว่า ไฟ
 จัดเป็นธาตุอย่างหนึ่งในบรรดาธาตุ ๔ (ธาตุ ๑๘) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีคำอธิบายเกี่ยวกับ
 ธาตุทั้งหลายว่ามีกระบวนการเกิดขึ้น ทรงไว้อย่างไร ดังคำอธิบายธาตุที่ว่า

ธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่าธาตุ เพราะอรรถว่า ทรงสภาพของตนไว้ๆ อีก
 อย่างหนึ่ง ธรรมชาติที่ชื่อว่าธาตุ เพราะอรรถว่า ทรงไว้ซึ่งสังสารทุกข์เป็นอเนก
 ประการ ตามสมควรแก่การสมภพ อนึ่ง ชื่อว่าธาตุ เพราะอรรถว่า อันสัตว์
 ทรงไว้ คือ ธารไว้ คุณภาระอันชนผู้นำภาระไปทรงไว้ฉะนั้น อนึ่ง ชื่อว่าธาตุ
 เพราะอรรถว่า เป็นเพียงทรงทุกข์ไว้เท่านั้น เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ อนึ่ง
 ชื่อว่าธาตุ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้สัตว์เสวยสังสารทุกข์ อนึ่ง ชื่อว่าธาตุ
 เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งอยู่ คือ ดำรงอยู่แห่งทุกข์มีประการอย่างนั้น อนึ่ง ชื่อว่า
 ธาตุ เพราะอรรถว่า เป็นส่วนแห่งธรรมที่ควรรู้ คุณธาตุส่วนย่อยแห่งสรีระมีรส
 และโลหิตเป็นต้น และคุณธาตุส่วนย่อยแห่งวัตถุเกิดแต่ศิลา(หรือส่วนย่อยของ
 ศิลา) มีหรรดลและมโนศิลาเป็นต้นฯ^{๑๒}

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสุริยสูตรว่า

^{๑๒}มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, หน้า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ดูก่อนภิกษุทั้งหลายขุนเขาสีเนรุ โดยยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โดยกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีกาลบางคราวที่ฝนไม่ตกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคามและดิณชาติที่ใช้เข้ายา ป่าไม้ใหญ่ ย่อมเฉาเหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ ฉะนั้น สังขารก็ฉันทัน เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี่เป็นกำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวงฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลบางครั้งบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๒ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๒...๓...๔...๕...๖... ปรากฏ แม่น้ำลำคลองทั้งหมด ย่อมงวดแห้ง ไม่มีน้ำฉันทัน สังขารก็ฉันทัน เป็นสภาพไม่เที่ยง ...ควรหลุดพ้นฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลบางครั้งบางคราว โดยล่วงไปแห่งกาลนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ แผ่นดินใหญ่นี้ และขุนเขาสีเนรุ ไฟจะติดทั่วลูกโซติช่วง มีแสงเพลิงเป็นอันเดียวกัน เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสีเนรุไฟเผาลุกโชน ลมหอบเอาเปลวไฟพุ่งไปจนถึงพรหมโลก เมื่อขุนเขาสีเนรุไฟเผาลุกโชนกำลังทะลาย ถูกกองเพลิงใหญ่เผาทั่วหมดตลอดแล้ว ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมพังทลาย เมื่อแผ่นดินใหญ่และขุนเขาสีเนรุถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏจี๊เถ้าและเขม่า เปรียบเหมือนเมื่อเนยใสหรือน้ำมันถูกไฟเผาผลาญอยู่ ย่อมไม่ปรากฏจี๊เถ้าและเขม่า ฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายก็ฉันทัน เป็นสภาพไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรจะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในข้อนี้ ใครจะรู้ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้และขุนเขาสีเนรุจักถูกไฟไหม้พินาศไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบทธนเห็นแล้ว (โศคาบัน)ฯ^{๑๑}

พระพุทธดำรัสข้างต้นนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์ เมื่อครั้งประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้พระนครเวสาลี อันแสดงถึงพระสัพพัญญุตญาณของพระองค์

^{๑๑} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๘๔-๘๕.

ในหนังสือมังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๑ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์นามว่าสุเนตต์ เป็นศาสดาของคณะทำลัทธิตั้งทำเป็นที่หยั่งลงสู่คติ ได้เป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ด้วยอำนาจแห่งวิฆัมภนปทาน ซึ่งพระศาสดาตรัสประสงค์เอาในสัตตสุริยสูตรในสัตตกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ครุสุเนตต์อบรมเมตตาคิจตตลอด ๗ ปี ครั้นอบรมเมตตาคิจตตลอด ๗ ปีแล้ว ไม่มาสู่โลกนี้อีกสิ้น ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัปป์ ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อโลกประลัยอยู่ ครุสุเนตต์นั้นเป็นผู้เข้าถึงอาภัสสรพรหมโลก เมื่อโลกเจริญอยู่ เข้าถึงพรหมวิมานอันว่าง

บทว่า ตัวภูฏมานะ สุทฺถิ ความว่า เมื่อโลกประลัย คือถูกไฟเผาผลาญ ได้แก่ วอดวายอยู่

บทว่า อากสูสรูปโค คือ ครุสุเนตต์เข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสร ด้วยอำนาจการถือปฏิบัติในพรหมโลกชั้นอาภัสสรนั้น กัปป์ที่วอดด้วยไฟ พระองค์ก็ทรงแสดงด้วยคำนั้น

บทว่า สุญญํ คือ ชื่อว่าว่าง เหตุไม่มีสัตว์อะไรๆ เกิดในโลกนั้น อธิบายว่า ท่านสุเนตต์อุปบัติ คือ เข้าถึงวิมานพรหม กล่าวคือ ภูมิแห่งปฐมฌาน อันเกิดแล้วแต่เบื้องต้น ด้วยอำนาจการถือปฏิบัติ^{๑๔}

ในหนังสือมังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒ ได้กล่าวถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิ ว่ามีโทษมากกว่าอนันตริยกรรม ๕ ประการไว้ว่า

อนันตริยกรรมเหล่านั้นมีกำหนด ที่สุดก็ปรากฏอยู่อย่างนี้ ส่วนนิยตมิจฉาทิฏฐิไม่มีกำหนด เพราะนิยตมิจฉาทิฏฐินั้น เป็นมูลของวิภูฏะ ผู้ประกอบด้วยนิยตมิจฉาทิฏฐินั้น ออกไปจากภาพไม่ได้ นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนั้นย่อมยังพวกชนที่สำคัญค่าของเขาว่า ควรฟัง ให้ปฏิบัติฝิด ผู้ประกอบด้วยนิยตมิจฉาทิฏฐินั้นแล้ว ย่อมไม่มีสวรรค์ ไม่มีมรรคเลย ในเวลากาลป์พิณาศ แม้เมื่อมาฆชนบังเกิดอยู่ในพรหมโลก นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคล ไม่บังเกิดในพรหมโลก (ไฟล้ไป) บังเกิดที่หลังจักรวาล ถามว่า ก็หลังจักรวาลไฟไหม้หรือ ตอบว่า ไหม้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้เมื่อหลังจักรวาลนั้นถูกไฟไหม้ นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนี้ก็ถูกไฟไหม้อยู่ในโอกาสแห่งหนึ่งในอากาศนั่นเอง

บทว่า ปิฏฐิจกุกวาเพ คือ ข้างหลังแห่งจักรวาลที่ไฟไหม้อยู่

สองบทว่า เอกสุมี โสภาเส คือ ในโอกาสแห่งหนึ่ง ซึ่งเช่นเดียวกับระหว่างแห่งจักรวาล ทั้งที่ไฟกำลังไหม้ทั้งที่ไฟยังไม่ไหม้ อันมีสมญาว่า โลกันตริกนรก

^{๑๔}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๖๖-๖๘.

บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า ปจฺจติเยว ได้แก่ เมื่อจักรวาลถูกไฟกำลังไหม้ก็ดี ยังไม่ไหม้ก็ดี นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนี้ ย่อมถูกไฟไหม้เพราะกำลังกรรมของตนโดยแท้^๕

ในพระสูตรต้นคปิฏก ที่ขนิทาย มหาวรรค มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกิดไฟไว้ว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ชฎิลผู้บำเรอไฟผู้หนึ่ง อยู่ในกุฏิอันมุงบังด้วยใบไม้ ณ ที่ชายป่า ครั้งนั้น ชนบทแห่งหนึ่งเป็นที่พักของหมู่เกวียนอยู่แล้ว หมู่เกวียนนั้น พักอยู่ราตรีหนึ่ง ในที่ใกล้อาศรมชฎิลผู้บำเรอไฟนั้น แล้วจึงหลีกไป ลำดับนั้น ชฎิลผู้บำเรอไฟนั้นมีความคิดขึ้นว่า ถ้ากระไร เราควรจะไปในที่ที่หมู่เกวียน นั้นพัก บางทีจะได้เครื่องอุปการะอะไรในที่นั้นบ้าง ชฎิลผู้บำเรอไฟลุกขึ้นแต่เช้า เข้าไปยังที่ที่หมู่เกวียนนั้นพัก ครั้นแล้ว ได้เห็นเด็กอ่อนสี่ระยะโหล่น เขาทิ้งนอน หงายไว้ที่หมู่เกวียนนั้นพัก ครั้นเห็น ได้เกิดความคิดขึ้นว่า เมื่อเราพบเห็น อยู่ จะปล่อยให้มนุษย์ทำกาลละเสียนั้น ไม่สมควรแก่เราเลย ถ้ากระไร เราควร จะนำทารกนี้ไปยังอาศรม แล้วเลี้ยงดูให้เติบโตขึ้น ชฎิลผู้บำเรอไฟ นำทารกนั้น ไปยังอาศรมแล้ว เลี้ยงดูให้เติบโตขึ้นแล้ว เมื่อทารกนั้นอายุย่างเข้า ๑๐ ปี หรือ ๑๒ ปี ชฎิลผู้บำเรอไฟ มีกรณีะบางอย่างในชนบทเกิดขึ้น เขาได้บอกทารกนั้น ว่าพ่อ เราปรารถนาจะไปยังชนบท เจ้าพึงบำเรอไฟ อย่าให้ไฟของเจ้าดับ ถ้าไฟของเจ้าดับ นี้มีด นี้ฟัน นี้ไม้สีไฟ เจ้าพึงก่อไฟแล้วบำเรอไฟเถิด เขาสั่ง ทารกนั้นอย่างนี้แล้ว ได้ไปยังชนบท เมื่อทารกนั้นมัวเล่นเสีย ไฟดับแล้วทารกนั้นนึกขึ้นได้ว่า บิดาได้บอกเราไว้อย่างนี้ว่า พ่อ เจ้าพึงบำเรอไฟ อย่าให้ไฟของ เจ้าดับ ถ้าว่าไฟของเจ้าดับ นี้มีด นี้ฟัน นี้ไม้สีไฟ เจ้าพึงก่อไฟแล้ว บำเรอไฟเถิด ถ้ากระไร เราควรจะทำอะไรแล้ว บำเรอไฟ ทารกนั้นเอามีดตากไม้สีไฟ ด้วย เข้าใจว่า บางทีจะพบไฟบ้าง เขาไม่พบไฟเลย จึงผ่าไม้สีไฟออกเป็น ๒ ซีกแล้วผ่าออกเป็น ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก แล้วเรียกกให้เป็นชิ้นเล็กๆ ครั้นแล้ว จึงโยลกในครก ครั้นโยลกแล้วจึงโปรยในที่มิลมมาก ด้วยเข้าใจว่า บางทีจะพบไฟบ้าง เขาไม่พบไฟเลย ลำดับนั้น ชฎิลผู้บำเรอไฟนั้นทำกรณีะนั้น ในชนบทสำเร็จแล้ว จึงกลับมายังอาศรมของตน ครั้นแล้วได้กล่าวกะทารก นั้นว่าพ่อ ไฟของเจ้าดับเสียแล้วหรือ ทารกนั้นตอบว่า ข้าแต่คุณพ่อ ขอประทานโทษเถิด กระผมมัวเล่นเสียไฟจึงดับ กระผมนึกขึ้นได้ว่า พ่อได้บอกเราไว้อย่าง นี้ว่า พ่อ เจ้าพึงบำเรอไฟ อย่าให้ไฟของเจ้าดับ ถ้าไฟของเจ้าดับ นี้มีด นี้ฟัน นี้ไม้สีไฟ เจ้าพึงก่อไฟแล้วบำเรอไฟเถิด ถ้ากระไร เราควรจะทำอะไรแล้วบำเรอ ที่นั่น กระผมจึงเอามีดตากไม้สีไฟ ด้วยเข้าใจว่าบางทีจะพบไฟบ้าง กระผมมิได้พบไฟเลย จึงผ่าไม้สีไฟออกเป็น ๒ ซีก แล้วผ่าออกเป็น ๓ ซีก ๔ ซีก ๕ ซีก ๑๐ ซีก ๒๐ ซีก แล้วเรียกกให้เป็นชิ้นเล็กๆ ครั้นแล้วจึงโยลกในครก ครั้นโยลกแล้ว เอาโปรยในที่มิลมมากด้วยเข้าใจว่า บางทีจะพบไฟบ้าง กระผมไม่พบไฟเลย ลำดับนั้น ชฎิลผู้

^๕มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๓-๑๓๕.

บารโหไนน์ได้มีความคิดว่า ทารกนี้ช่างโง่เหลือเกิน ไม่เฉียบแหลม จักแสวงหาไฟโดยไม่ถูกทาง ได้อย่างไรกัน เมื่อทารกนั้นกำลังมองดู อยู่ ชฎิลนั้นหยิบไม้สีไฟมาสีให้เกิดไฟแล้ว ได้บอกทารกนั้นว่า เขาติดไฟกันอย่างนี้ ไม่เหมือนอย่างเจ้าซึ่งยังเขลา ไม่เฉียบแหลม แสวงหาไฟโดยไม่ถูกทาง^{๖๖}

ดังนั้น ในเรื่องกระบวนการเกิดของไฟนี้ ควรพิจารณาในเรื่องขั้น ๕ ว่ามีอยู่ ๓ ขณะ คือ อุปปาพะ จูติ และภังคะ^{๖๗} กล่าวคือ ล้วนเป็นเหตุปัจจัยกันและกัน ประกอบด้วย

๑) รูปที่เป็นอดีต คือ รูปที่ดับไปแล้ว ไปปราศแล้ว แปรไปแล้ว ตกไปแล้ว พัดไปแล้ว คือ เกิดขึ้นแล้ว ไปปราศ ล่วงไปแล้ว สังเคราะห์โดยส่วนที่ล่วงไปแล้ว หมายถึง มหาภูตรูป ๔ และอุปาทयरูป นี้แหละเรียกว่า รูปที่เป็นอดีต

๒) รูปที่เป็นอนาคต คือ รูปที่ยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่มาถึง สังเคราะห์โดยส่วนที่เกิดปรากฏเฉพาะ...นี้แหละเรียกรูปที่เป็นอนาคต

๓) รูปที่เป็นปัจจุบัน คือ รูปที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว เกิดปรากฏเฉพาะแล้ว สังเคราะห์โดยส่วนที่เกิดปรากฏเฉพาะ...นี้แหละเรียกว่า รูปที่เป็นปัจจุบัน^{๖๘}

กล่าวได้ว่าไฟซึ่งจัดอยู่ในธาตุ ๔ (มหาภูตรูป) เป็นการเกิดขึ้นชั่วขณะและอิงอาศัยกันเกิด ไม่เที่ยงแท้แน่นอนอันแสดงถึงความเป็นสังขตธรรม สิ่งที่ยังปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น (ดิน น้ำ ไฟ ลม) คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกทำให้เข้าใจง่ายว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ครั้นแล้ว จึง

^{๖๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๓/๒๔๕-๒๕๑.

^{๖๗}อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๘๖/๑๔๔.

^{๖๘}พระมหาสมศักดิ์ ฐมฺมวฑฺฒโน (แพทย์หลวง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทฤษฎีขณิกวาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๘),

บอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่าง นั้นเอง ตถาคตตรัสรู้ บรรลุธาคู่นั้นว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นแล้ว จึง บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา^{๑๕}

กฎแห่งธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ที่เรียกว่านิยาม ประการ ซึ่ง ได้แก่

๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูอันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ เช่นมนุษย์อยู่ในครรภ์ของ มารดา ๙-๑๐ เดือนจึงคลอด ต้นไม้ก็ออกดอกออกผลตามฤดูกาลของมันเอง

๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น เช่น มนุษย์ก็คลอดลูกเป็นมนุษย์ มะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น

๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เป็นไปตามการกำหนด ของจิต การแสดงพฤติกรรมทางกายบางอย่าง เช่น การพูด เป็นต้นก็เป็นไปตามกำหนดของจิต

๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการ ให้ผลของการกระทำ ใครทำดีก็ได้รับผลดี ใครทำชั่วก็ได้รับผลที่ไม่ดี เป็นต้น

๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็น ผลแก่กันแห่งสรรพสิ่งในโลกมนุษย์^{๑๖}

นิยาม ๔ ข้างต้นสามารถรวมลงในนิยามข้อสุดท้าย คือ ธรรมนิยามได้ กล่าวคือ เมื่อ ทรัพยากรมนุษย์และสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เกิดมาก็ด้วยนิยาม ๔ ข้างต้นซึ่งมีนิยามข้อที่ ๕ เป็นตัว ควบคุมอีกชั้นหนึ่งจึงเกิดมาตามสภาพที่ควรจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนส่งเสริม

กฎธรรมชาตินี้เป็นธรรมชาติ คือ ภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมวิถี คือ ภาวะ ที่ดำรงอยู่แน่นอน โดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติหรือกำหนดแน่นอนแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้างหรือผู้บันดาล

จากเรื่องนิยามนี้ทำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าความเปลี่ยนแปลงมี ระเบียบ มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงแบบไร้ระเบียบ ไร้กฎเกณฑ์ ไร้ทิศทาง

^{๑๕} อ.จ.ติก (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๒๗๓-๒๗๔.

^{๑๖} อ.ภ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๘๑-๘๒.

ความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งไม่ใช่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น แล้วเหตุปัจจัยแต่ละอย่างก็อาศัยเหตุปัจจัยอื่นๆ เกิดขึ้นเช่นกัน แล้วเหตุปัจจัยแต่ละอย่างก็อาศัยเหตุปัจจัยอื่นๆ เกิดขึ้นเช่นกัน ระเบียบกฎเกณฑ์นี้เป็นไปโดยธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมองโลกในฐานะเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา กล่าวคือ ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่ปรุ้งแต่งขึ้นมาย่อมจะมีภาวะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามกฎของปฏิจจสมุปบาท ด้วยเหตุนี้โลกจึงไม่มีอะไรเป็นสาร หรือเป็นอัตตา เมื่อกล่าวได้โดยสรุป โลกจึงเป็นสุญญตา คือ ความว่างเปล่า

กล่าวได้ว่า กระบวนการเกิดขึ้นของไฟนั้นอยู่ที่ไตรลักษณ์หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ เป็นหลักคำสอนที่สำคัญอีกหลักหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นพื้นฐานอันเกี่ยวโยงไปถึงหลักพุทธธรรมทั้งหมด เป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญ เนื่องจากหลักไตรลักษณ์ถือได้ว่าเป็นหลักสามัญทั่วไปของสรรพสิ่ง กล่าวคือ สิ่งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมล้วนตกอยู่ในห้วงของกฎสามัญลักษณ์นี้เสมอเหมือนกันหมด ไม่มีตัวการอย่างอื่นที่นอกเหนือออกไปในฐานะผู้สร้างหรือผู้บันดาล จึงเรียกเพื่อเข้าใจง่ายๆ ว่าเป็นกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท ความจริงธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้ถือได้ว่าเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงในคนละแง่หรือคนละแนวเพื่อมองเห็นความจริงอย่างเดียวกัน คือ ไตรลักษณ์ มุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจจสมุปบาทจนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นไตรลักษณ์^{๒๑} ทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวถึงคิดถึงหรือรู้ถึง ทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งที่ดีและที่ชั่ว ท่านใช้คำว่า “ธรรม” แยกออกได้เป็น ๒ ประการ ได้แก่

๑) สังขตธรรม ได้แก่ สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันปรุ้งแต่งขึ้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขาร หมายถึง สภาวะทุกอย่างที่ถูกปัจจัยปรุ้งแต่ง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม สิ่งใดก็ตามที่มีลักษณะ ๓ ประการต่อไปนี้ สิ่งนั้นจัดเป็นสังขตธรรม ได้แก่

- (๑) ปรากฏความเกิดขึ้น (อุปปาโท ปญฺญาติ)
- (๒) ปรากฏความแตกดับ (วโย ปญฺญาติ)
- (๓) ขณะดำรงอยู่ ปรากฏความเปลี่ยนแปลง (จิตฺตฺส อณฺณตฺตฺตฺ ปญฺญาติ)^{๒๒}

^{๒๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๗.

^{๒๒}อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๘๖/๑๕๒.

๒) อสังขตธรรม ได้แก่ สภาวะที่ไม่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิสังขาร หมายถึง พระนิพพานอย่างเดียว มีลักษณะ ๓ ได้แก่

(๑) ไม่ปรากฏความเกิดขึ้น (น อุปปาโท ปณฺณายติ)

(๒) ไม่ปรากฏความแตกดับ (น วโย ปณฺณายติ)

(๓) ขณะดำรงอยู่ไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลง (น จิตฺตสฺส อณฺณตฺตํ ปณฺณายติ)^{๒๓}

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองสิ่งทั้งหลายเวียนนิพพานในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ สิ่งที่เป็นสังขตธรรม (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสิ่งปรุงแต่ง เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้วก็ต้องแปรปรวนแตกดับไปในที่สุด ไม่ใช่อัตตาตัวตนของผู้ใดอันแท้จริง มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายต่างก็ตกอยู่ภายใต้กฎสามัญญลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมองสิ่งทั้งหลายเวียนนิพพานในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประชุมกันเข้า เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ดังที่พระวชิรภิกษุณีได้ภายิตไว้เฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “เหมือนอย่างว่า เพราะอาศัยสัมภาระต่างๆ รวมกันจึงมีเสียงเรียกว่ารถ ดังนี้ เป็นต้น ฉันทันใด เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ ก็สมมติเรียกว่า “สัตว์” เป็นต้น ฉันทันนั้น”

ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายเรื่องนี้ เปรียบเทียบกับเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ไว้ในหนังสือพุทธทาสตอบปัญหา^{๒๔} ว่าเกี่ยวกับวัตถุที่มนุษย์หลงเชื่อว่าจริงว่าจันนั้น บัดนี้นักวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์แล้วว่าประกอบด้วยนิวตรอน (Neutron) อิเล็กตรอน (Electron) และโปรตรอน (Proton) คือ โฟลบบและไฟบวก, และเรารู้ต่อไปอีกว่าวัตถุคือรูปหนึ่งของพลังงานเท่านั้น มันสลายตัวประมาณหนึ่งพันปีจึงจะกลายเป็นตะกั่วขณะที่มันสลายตัวนั้นให้รังสีหรือพลังงานออกมา เรื่องนี้เป็นไปตามสูตรของไอน์สไตน์ $E=mc^2$, E เป็นพลังงาน มีหน่วยเป็น เอริก, m เป็นมวลของสารที่สลายตัว มีหน่วยเป็นกรัม, c เป็นความเร็วของแสง มีค่าเท่ากับ $3+00^{10}$ เซ็นติเมตรต่อวินาที, ดังนั้นชีวิตมนุษย์หรือร่างมนุษย์ เราเรียกได้ว่าเป็นรูปหนึ่งของพลังงาน เราเป็นวัตถุซึ่งเกิดๆ ดับๆ หรือสลายตัวอยู่ตลอดเวลา ตามพุทธศาสนาเรียกว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรื่องนี้เป็นเรื่องรูปธรรม พระพุทธศาสนาก้าวไกลไปกว่านี้คือถึงเรื่องนามธรรมเรื่องวิญญาณซึ่งเป็นเรื่องอนัตตาเช่นเดียวกัน วิญญาณ (consciousness) เป็นธาตุที่รับรู้อารมณ์ภายนอกได้ ตัวมันเองก็เป็นธาตุที่เกิดดับๆ

^{๒๓} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๘๗/๑๕๒.

^{๒๔} พุทธทาสภิกขุ, พุทธทาสตอบปัญหา, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖.

ตลอดเวลา พระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงว่าสรรพสิ่งเกิดจากการรวมตัวกันขององค์ประกอบพื้นฐาน ๕ ประการ ที่เรียกว่าขั้น ๕ ได้แก่รูป ซึ่งเป็นองค์ประกอบฝ่ายวัตถุหรือสสารของสิ่งมีชีวิต (สวัญญาณกะ) และสิ่งไม่มีชีวิต (อวิญญานกะ) ขั้นที่เหลืออีก ๕ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณเป็นองค์ประกอบฝ่ายจิตที่ปรุงแต่งสิ่งมีชีวิต แม้องค์ประกอบพื้นฐาน ๕ ประการเองก็เกิดมาจากการรวมกันสร้างสรรค์ขึ้นเช่นเดียวกัน ไม่สามารถจะเกิดขึ้นโดยอิสระได้ สรรพสิ่งดังที่กล่าวมาจนกระทั่งองค์ประกอบพื้นฐานนี้ต่างก็ไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้น แดกดับและเปลี่ยนแปลง เสมอเหมือนกันหมด

ในการกล่าวถึงวัตถุหรือสสารนี้ หมายถึงรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่างๆ ของสสารและพลังงานเหล่านั้น

วัตถุหรือสสารเกิดจากการรวมตัวและสลายตัวของธาตุพื้นฐาน ๔ ประการที่เรียกกันว่า มหาภูตรูป หมายถึง สิ่งที่มีคุณสมบัติปฐมภูมิ (Primary Qualities) ๔ ประการ คือ (๑) ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) เป็นสภาวะที่แผ่ไปหรือกินที่ (๒) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) เป็นสภาวะที่เอิบอาบ ซึมซาบ (๓) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) เป็นสภาวะที่ทำให้ความร้อนและอุณหภูมิ และ (๔) ธาตุลม (วาโยธาตุ) เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหว มหาภูตรูปนี้ทำให้เกิดคุณสมบัติที่สืบเนื่องกันต่อไปอีกได้ เรียกว่า อุปาทายรูป มีคุณสมบัติทุติยภูมิ (Secondary Qualities) ๒๔ ประการ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๒๕} รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส^{๒๖} ในอภิธรรมปิฎกท่านกล่าวไว้ว่า มหาภูตรูปสี่นี้เป็นของละเอียดสุขุม มนุษย์ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา เราสามารถมองเห็นเพียงสิ่งที่เกิดจากการรวมตัวกันของธาตุสี่เท่านั้น ในอภิธรรมัตถวิภาวินีและอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย ท่านกล่าวถึงธาตุสี่ว่าเป็นสิ่งที่ไร้คุณสมบัติ แต่เมื่อรวมกันเข้ากลายเป็นสิ่งต่างๆ ก็สามารถแสดงคุณสมบัติออกมาได้

อีกประการหนึ่ง มีคนอยู่ประเภทหนึ่งเป็นต้นว่านักแสดง ได้ชื่อว่ามีมหาภูต เพราะในคนเหล่านี้มีสิ่งที่ไม่ได้อยู่และสิ่งที่ไม่เป็นจริงมากมายเต็มไปหมด คนเหล่านี้สามารถแสดงสิ่งที่ไม่เป็นจริงออกมาได้หลากหลาย ภูตรูปก็เหมือนนักแสดงกลเป็นต้นเหล่านี้ ตัวภูตรูปนั้นไม่มีคุณสมบัติเป็นต้นว่าสีเขียว แต่ก็สามารถแสดงอุปาทายรูปเป็นต้นว่าสีเขียวออกมาได้ ด้วยเหตุนี้ ภูตรูปจึงได้ชื่อว่ามีมหาภูต แปลความว่า มี (ภูต) สิ่งที่เป็นมายามากมาย (มหา) ความหมายก็คือ ธาตุสี่

^{๒๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๐๗.

^{๒๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๐๘.

เหล่านี้ไร้คุณสมบัติ ไม่มีรูปร่าง ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น ไม่มีรส เป็นต้นแต่เมื่อรวมกันเป็นสิ่งที่ต่างๆ แล้วก็ สามารถแสดงอุปาทายรูปเป็นต้นว่า รูปร่าง สี กลิ่น รส ออกมาได้มากมาย^{๒๓}

ธาตุไฟ มีลักษณะต่างจากธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ก็จริง แต่ก็เกิดร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน (กลาปะ) อยู่ตลอดเวลา ไม่มีธาตุใดเกิดขึ้นอย่างเป็นอิสระจากธาตุอื่น อัตราส่วนผสมของธาตุ เหล่านี้กำหนดลักษณะของผลผลิต คือ กลุ่มที่มีธาตุดินมากจะเป็นของแข็ง เช่น ก้อนดิน ต้นไม้ หิน เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุน้ำมากจะเป็นของเหลว เช่น น้ำที่เราใช้ดื่ม เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุลมมากจะเป็นของสั้นไหวหรือเคลื่อนที่ไปมา เช่น ลมที่พัดไปมา เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุไฟมากจะเป็นของร้อน เช่น เปลวไฟที่เกิดเมื่อเราจุดเทียน เป็นต้น กลุ่มเล็กที่สุดซึ่งแบ่งแยกไม่ได้อีกต่อไป เรียกว่า อวินิพ โภครูป อวินิพ โภครูปนี้เป็นกลุ่มธาตุเคมีแท้ (สุทธัญฐกลาปะ) มีองค์ประกอบ ๘ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส โอชา องค์ประกอบเหล่านี้เกิดร่วมกันตลอดเวลา อาศัยกันและกันเกิดขึ้น เกิดโดยอิสระไม่ได้ ในปกรณ์วิเสสวิสุทธรคกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ธาตุทั้งหลายนั้นเกิดร่วมกันเสมอ แยกจากกันเป็นสัดส่วนมิได้ แม้ในกลุ่มเล็กที่สุดเช่น สุทธัญฐกลาปะ ธาตุทั้ง ๔ นี้เมื่อประกอบกันเข้า แล้วก็ก่อให้เกิดสิ่งต่างๆ นับไม่ถ้วน มีคุณสมบัติแตกต่างกันตามส่วนผสมของธาตุทั้ง ๔ นั้น

ดังนั้น กระบวนการเกิดไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถสรุปเอา จากอัครคัมภีร์อรรถกถา^{๒๔} ที่พระพุทธเจ้าตรัสบอกเกี่ยวกับสรรพสิ่งในโลก ซึ่งสรุปได้ว่า

สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อประสงค์จะฟังธรรม สามเณรทั้งสองรูปนั้นเดิมเป็นพราหมณ์ที่นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน กำลังอยู่ปริวาสกรรม (อบรม) เพื่อต้องการที่จะเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อไปถึงพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ทั้งสองนั้นเคยเป็นพราหมณ์มาก่อนเมื่อมาบวชเช่นนี้พวกพราหมณ์ไม่ด่าว่าบ้างหรือ สามเณรทั้งสองรูปก็กราบทูลว่า พวกพราหมณ์พากันด่าว่าอย่างรุนแรง พระพุทธองค์จึงตรัสถามว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นด่าว่าอย่างไรบ้าง สามเณรทั้งสองก็กราบทูลถึงคำด่าของพวกพราหมณ์ว่า

พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด...เป็นวรรณะขาว...บริสุทธิ์ เป็นบุตรเกิดจากอูระ เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม พรหมเนรมิตขึ้น พวกอื่นเป็นวรรณะดำ พวกอื่นนอกจากพราหมณ์หาบริสุทธิ์ไม่ เจ้าทั้งสองคนละวรรณะอันประเสริฐสุดเสียแล้วไปเข้าริววรรณะที่เลวทราม คือ

^{๒๓}มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, หน้า ๒๖๕-๒๖๐.

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๑-๖๒/๖๑-๖๕.

พวกสมณะที่ศีรษะโล้นเป็นพวกคฤหบดี เป็นพวกดำ เป็นพวกที่เกิดจากเท้า
พรหม ข้อนั้นไม่ดี ไม่สมควรเลย^{๒๕}

พระผู้มีพระภาคทรงสดับแล้วจึงตรัสแก่สามเณรทั้งสองรูปนั้นว่า พวกพราหมณ์
เหล่านั้นระลึกถึงเรื่องเก่าของพวกเขามิได้จึงกล่าวอย่างนั้น พวกพราหมณ์เหล่านั้นเกิดมาจากช่อง
คลอดของนางพราหมณ์ทั้งนั้น จะมาอ้างว่าตนสะอาดกว่าคนอื่นหรือเป็นวรรณะขาวอยู่พวกเดียวได้
อย่างไร จากนั้นตรัสเรื่องมนุษย์สี่วรรณะที่ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเหมือนกัน และตรัสเล่าถึงการที่พระ
เจ้าปเสนทิโกศลทรงปฏิบัติต่อพระองค์ ด้วยความเคารพ จะเห็นได้ว่าการเริ่มต้นของพระสูตรนี้ เป็น
การเริ่มต้นของปัญหาธรรมะที่มีมาเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคมในสมัยนั้น เป็นการสะท้อนให้เห็น
ว่าสภาพสังคมในขณะนั้นมีการแบ่งชั้นวรรณะกันอย่างรุนแรง พวงที่เกิดในวรรณะ (ที่ถือกันเองว่า
สูง) ก็พยายามกดขี่หรือเหยียดหยามพวกที่ตนถือว่าเป็นคนวรรณะต่ำกว่าให้อยู่ได้อำนาจ ซึ่ง
พระองค์ทรงปฏิเสธความเชื่อถือหรือระบบสังคมแบบนี้ ที่พวกพราหมณ์พากันยึดถืออย่างจริงจัง
และตรัสย้อนในเชิงให้คิดว่า พวกพราหมณ์ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์
ด้วยกันทั้งนั้น จะมาอ้างตัวว่าวิเศษกว่าคนอื่น สะอาดกว่าคนอื่นได้อย่างไร ซึ่งการปฏิเสธความเชื่อ
ของคนส่วนใหญ่ในขณะนั้นเป็นแนวความคิดใหม่ที่ไม่มีการเคยพูดถึงมาก่อน จึงทำให้มีคนหันมา
สนใจและหันมานับถือพระพุทธศาสนา มาก ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสเล่าถึงเรื่องราวดังกล่าว ที่พวก
พราหมณ์เข้าใจผิดในเกณฑ์การตัดสินหรือการแบ่งชั้นของมนุษย์ให้สามเณรทั้งสองรูปเข้าใจ โดย
ตรัสเล่าถึงการเริ่มต้นของสังคมมนุษย์ว่า

โดยล่วงระยะเวลาที่ยาวช้านานที่โลกจะพินาศ เมื่อโลกพินาศอยู่โดยมาก
เหล่าสัตว์ย่อมเกิดในชั้นอภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปิติเป็น
อาหาร มีรัศมีชานออกจากกายของตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมาน
อันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลที่ยาวช้านาน^{๒๖}

จะสังเกตเห็นว่าการอธิบายในพระสูตรนี้ มิได้อธิบายถึงต้นกำเนิดดั้งเดิมหรือตัวมูล
การณ์แต่อย่างใด เพียงแต่อ้างถึงในช่วงก่อนที่โลกจะพินาศแตกดับไปตามกฎของธรรมชาติว่า
สภาพความเป็นอยู่ของสัตว์ในยุคหนึ่งเป็นอย่างไร แล้วทรงอธิบายถึงวิวัฒนาการของโลกที่กลับมา
เจริญอีกครั้งหนึ่ง สัตว์เหล่านั้นก็มาจุติในโลกนี้ก็มีสภาพความเป็นอยู่เหมือนกับตอนที่อยู่ในชั้นอา
ภัสสรพรหม คือมีรัศมีในกาย ไม่ต้องกินอาหาร สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ จักรวาลทั้งสิ้นเป็น

^{๒๕} คุรยละเยียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๑/๖๑-๖๒.

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖/๖๕.

น้ำ มีดมนไปหมด ยังไม่มีดวงดาว ไม่มีเพศ สัตว์ทั้งหลายดำรงชีพอยู่ด้วย ความสุขสบายสิ้นกาลช้านาน ข้อความในพระสูตรต่อไปมีว่า

โดยล่วงกาลยี่ดียวช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่ สัตว์เหล่านั้นเหมือนนมสดที่บุคคลเกี่ยวให้งวด แล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝายอยู่ข้างบน ฉะนั้น ง้วนดินถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใสหรือเนยข้น อย่างดี มีรสอร่อยจูงรวงผึ้งเล็กอันหาโทษมิได้ ฉะนั้น^{๓๐}

เมื่อเกิดง้วนดินขึ้นดังนี้ เกิดมีสัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโกลน ใช้นิ้วช้อนง้วนดินเหล่านั้นขึ้นมาชิมดู รสชาติของง้วนดินนั้นเกิดซาบซ่าไปทั่วร่างกาย ก็เกิดความพอใจและคามอยากขึ้น สัตว์เหล่าอื่นๆ ก็พากันทำตามคนโกลนนั้น บางคนเริ่มปั้นง้วนดินเป็นคำๆ แล้วบริโภค เมื่อบริโภคง้วนดินซึ่งเป็นอาหารหยาบทำให้รัศมีในกายหายไป ปรากฏดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ขึ้นมา ดาวเคราะห์ทั้งหลายก็ปรากฏ ร่างกายก็เริ่มเปลี่ยนแปลง ผิวพรรณก็เริ่มผิแตกแตกต่างกันออกไป พวกที่ผิวพรรณดีก็ถือตัว ดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณไม่งาม ซึ่งข้อความในพระสูตรตอนนี้แสดงให้เห็นถึงตัณหาของมนุษย์ว่า ธรรมดานั้นมนุษย์มีตัณหาอยู่ในจิตใจอยู่แล้ว เมื่อมีสิ่งมากระตุ้นซึ่งเป็นวัตถุภายนอก จึงกระทำการต่างๆ ตามความอยากหรือตามความต้องการของกิเลส ได้อย่างง่ายดาย เมื่อสัตว์ผู้หนึ่งกระทำการต่างๆ ก็กระทำให้คนอื่นอย่างกว้างขวาง เมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมที่ผิแตกจากเดิมก็ส่งผลให้ธรรมชาติมีความวิปริตแปรปรวนได้ การที่จิตใจของมนุษย์เริ่มตกต่ำลง เริ่มมีการถือตัวเหยียดหยามกันเรื่องผิวพรรณวรรณะนั้น ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความตกต่ำในสังคม ต่อมาง้วนดินนั้นก็หายไป เกิดสะเก็ดเครื่องดินขึ้นมาแทนที่ตามลำดับ แต่มนุษย์ก็พากันดูหมิ่นเหยียดหยามเรื่องผิวพรรณวรรณะกันมากขึ้น อาหารเหล่านั้นก็หายไปทุกครั้ง และทุกครั้งก็อาหารหายไปพวกสัตว์เหล่านั้นต่างพากันบ่นเพื่อถึงด้วยความเสียดายถึงรสชาติของอาหารนั้นๆ และเมื่ออาหารหายไป พวกสัตว์ก็จะมาประชุมกัน แต่ไม่ได้มาประชุมกันปรึกษาหารือเพื่อหาทางแก้ไขหรือหาทางป้องกันไม่ให้อาหารนั้นหายไปอีก เพียงแต่จับกลุ่มกันบ่นถึงอาหารที่หายไปว่า ดิจจริง ดิจจริง ด้วยความเสียดาย พวกสัตว์เหล่านั้นเพียงแต่รู้ว่าอาหารหายไปเป็นของดีเท่านั้น แต่ไม่รู้ว่าอาหารนั้นดีอย่างไร หลังจากเครื่องดินหายไปก็เกิดข้าวสาลีชนิดที่เป็นอาหารได้ ไม่มีรา ไม่มีแกลบ ขาวสะอาดมีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร เมื่อเก็บไปบริโภคในตอนเช้าก็จะงอกกลับขึ้นมาใหม่ สัตว์ทั้งหลายก็พากันบริโภคข้าวสาลีเป็นอาหาร ข้าวสาลีทำให้ร่างกายมนุษย์มีวิวัฒนาการต่อไป ผิวพรรณวรรณะก็ต่างกันมากขึ้น เกิดมีเพศหญิงเพศชายขึ้น ทั้งสองเพศต่างก็เพ่งมองซึ่งกันและกันก็เกิดความกำหนัดขึ้น เกิดความเร่าร้อนภายในกาย และพากันเสพเมถุน สัตว์อื่นๆ เห็นก็พากันคำว่า ขว้างปา โปรรยฝุ่น

^{๓๐}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖/๖๕.

ไล่ สัตว์ที่เสพเมณุนั้น พร้อมทั้งห้ามเข้ากลุ่มเดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง ผู้ใดต้องการเสพเมณุนั้น ต้องหลบซ่อนโดยการสร้างสถานที่กำบังปกปิดการกระทำนั้น ในตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้ง และการใช้ความรุนแรงในสังคม และยังคงแสดงถึงจุดเริ่มต้นของสถาบันครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของรัฐ และข้อความในพระสูตรยังแสดงให้เห็นถึงการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ของสังคม เพราะไม่สามารถอดทนต่ออำนาจกิเลสตัณหาที่มีอยู่ภายในจิตใจได้ และยังคงแสดงถึงการสะสมและเกิดทรัพย์สินของปัจเจกชนขึ้น

ครั้งนั้นสัตว์ผู้หนึ่งเกิดความเกียจคร้านขึ้น จึงได้มีความเห็นอย่างนี้ว่า
 ดูก่อนท่านผู้เจริญ เราช่างลำบากเสียนี้กระไร ที่ต้องไปเก็บข้าวสาลีมาทั้งใน
 เวลาเย็นสำหรับอาหารเย็น ทั้งในเวลาเช้าสำหรับอาหารเช้าอย่างกระนั้นเลย
 เราควรไปเก็บเอาข้าวสาลีมาไว้เพื่อบริโภคทั้งเช้าทั้งเย็นคราวเดียวเถิด^{๓๒}

สัตว์ผู้นั้นก็เก็บข้าวสาลีมาไว้บริโภคทั้งเช้าทั้งเย็นในคราวเดียว หลังจากนั้นก็เริ่มเก็บ
 สังคมได้ ๒ วันบ้าง ๓ วันบ้าง ๔ วันบ้าง ๘ วันบ้าง สัตว์เหล่าอื่นๆ ก็พากันสังสมตามอย่าง เมื่อสัง
 สมกันมากเข้า ข้าวสาลีก็กลายเป็นมีราห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มบ้าง ดินที่ถูกเก็บเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับ
 งามแทน จึงปรากฏว่าข้าวสาลีที่เก็บแล้วขาดเป็นตอนๆ พวกมนุษย์เหล่านั้นจึงประชุมปรึกษากันหา
 หนทางแก้ปัญหานี้โดยการแบ่งข้างสาลีและ
 ปักปันเขตแดนกันขึ้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเกียจคร้านและความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ที่ทำให้
 เกิดปัญหาขึ้นมา เมื่อมนุษย์เกิดความโลภทรพยากรธรรมชาติซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดก็ไม่ได้เพียงพอต่อ
 ความต้องการของมนุษย์ จึงเกิดการจัดสรรปันส่วนกันครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแก้ไข
 ปัญหาดังกล่าว แต่หลังจากแบ่งปันดินแดนและผลผลิตกันครอบครองแล้วเกิดมีคนที่โลกสงวน
 ส่วนของตนไว้แล้วไปขโมยในส่วนของผู้อื่นมาบริโภค เมื่อถูกจับได้ ๒ - ๓ ครั้ง ครั้งแรกก็ได้แค่
 ตักเตือน คนที่ขโมยก็รับปากว่าต่อไปจะไม่ขโมยแต่ก็ไม่ทำตามสัญญา ภายหลังก็ขโมยอีก จึงมี
 มนุษย์บางคนทนไม่ได้ถึงกับลงไม้ลงมือ พวกหนึ่งตีด้วยท่อนไม้พวกหนึ่งตีด้วยฝ่ามือ บ้างก็ใช้ดิน
 ขว้างปา เมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวายอย่างนี้พวกมนุษย์ผู้ใหญ่ก็ประชุมกันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา

ครั้งนั้นแล พวกสัตว์ที่เป็นผู้ใหญ่จึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็ปรับ
 ทุกข์กันว่า พ่อเอ๋ย ก็การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จักปรากฏ การขโมย
 จักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือท่อนไม้จักปรากฏในเพราะบาปกรรม
 เหล่าใด บาปกรรมเหล่านั้นเกิดปรากฏ แล้วในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกระนั้นเลย

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๐/๖๘-๖๙.

พวกเราสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบให้เป็นผู้ที่เตือนผู้
ที่ควรเตือนโดยชอบ ให้เป็นผู้ที่จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่โดยชอบ พวกเราจัก
แบ่งข้าวสาทิให้แก่ผู้นั้น^{๓๓}

ต่อจากนั้นเป็นการแสดงถึงการเกิดขึ้นของวรรณะต่างๆ ว่า เกิดจากการแบ่งงานกันทำ
ตามความพอใจ การแบ่งงานกันทำเป็นแผนก ๆ จึงทำให้เกิดความแตกต่างของหมู่ชน คือ ทำให้เกิด
เป็นวรรณะขึ้น คนทั้งสี่วรรณะมิได้แตกต่างกันมาแต่เดิม ชาติกำเนิดมิได้เป็นเครื่องวัดคุณค่าหรือ
ตัดสินความแตกต่างระหว่างมนุษย์ว่าใครสูงกว่าใคร ดังข้อความในพระสูตรที่ว่า

ดูก่อนว่าเสกฐะและภารทวาชะ ด้วยประการดังนี้การบังเกิดขึ้นของ
พวกกษัตริย์มีขึ้น ได้เพราะอักษรเป็นที่รู้จักว่าเป็นของดี เป็นของเก๋อย่างนี้
แล เรื่องของสัตว์เหล่านี้จะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่
เหมือนกันก็เพราะกรรมเท่านั้น นอกจากกรรมหาไม่มี ดูก่อนว่าเสกฐะและ
ภารทวาชะ ความจริงกรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในที่ประชุมทั้งใน
ปัจจุบันและในภายหน้า^{๓๔}

ตามคติในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คนทั้ง ๔ วรรณะนี้มีได้แตกต่างกันมาแต่เดิม
แต่เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าดีของประชาชน จึงทำให้นุคคลที่มีหน้าที่การงานสูงได้รับการยอมรับ
โดยทั่วไปว่าเป็นวรรณะสูง แต่สิ่งที่ทำให้สัตว์แตกต่างกัน ก็คือ กรรม เท่านั้น คนทั้งสี่วรรณะหาก
กระทำความชั่วก็จะได้รับผลชั่วเหมือนกัน ดังข้อความในพระสูตรว่า

ดูก่อนว่าเสกฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ก็ดี... พราหมณ์ก็ดี... แพศย์ก็ดี...
ศูทรก็ดี... สมณะก็มี ประพฤติกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต เป็นมิจฉาทิฎฐิ
ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิเป็นเหตุ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก
ย่อมเข้าถึง อบาย ทุกติวินิบาต นรกทั้งสิ้น^{๓๕}

ในทางตรงข้ามกันหากประพฤติกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือ
การกระทำด้วยสัมมาทิฎฐิ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และในตอนท้าย พระพุทธองค์ได้ตรัสย้ำ
ภายิตของ สันถัมมารพพหมาและของพระองค์ว่ามีเนื้อความที่ตรงกันว่า

^{๓๓}ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๑/๖๕-๗๐.

^{๓๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๗๓.

^{๓๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๗/๗๓.

กษัตริย์ผู้ประเสริฐในหมู่ชนรังเกียจกันด้วยโคตร แต่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วย
วิชา (ความรู้) จรรยา (ความประพฤติ) ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่
เทวดาและมนุษย์ฯ^{๓๖}

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลางในการ
บัญญัติคำสอน ถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวถึงความรู้ด้านอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ ก็เพื่อ
ใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายให้เข้าใจในตัวมนุษย์ได้อย่างถูกต้อง^{๓๗} พระพุทธศาสนาเถร
วาท ถือว่าเรื่องมนุษย์ เป็นปรากฏการณ์ชีวิตอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในโลกโดยเป็นชีวิตที่มี
ศักยภาพสูง เป็นผู้สามารถฝึกฝนอบรมตนได้ และเมื่อได้รับการพัฒนาแล้วก็จะเป็นผู้
ประเสริฐสูงสุด พระพุทธศาสนาเถรวาท จึงให้ความสำคัญเกี่ยวกับมนุษย์มาก แม้กระทั่ง
แสดงว่า โลกอยู่ในตัวมนุษย์หรือมนุษย์เป็นโลก ๆ หนึ่ง เช่นในโรหิตัสสสูตร
พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราย่อมบัญญัติโลก เหตุเกิดของโลก และปฏิบัติให้ถึงความดับแห่ง
โลกลงในอรรถาพจน์มีประมาณว่าหนึ่ง มีสัญญาและใจนี้เท่านั้น^{๓๘} ดังนั้น หากจะวิเคราะห์
ในแง่ของปรัชญา ก็อาจให้คำตอบว่ามนุษย์ คือ ใครได้ในแง่ของสมมติสังและปรมัตถสัง
ในแง่ความจริงขั้นสมมตินั้นอาจตอบได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ชาย เป็นผู้หญิง เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่
สูง ต่ำ ดำ ขาว เป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ เป็นคำจำกัดความแล้วแต่จะคิดเอาตามแต่ละ
ชาติภาษาไป ส่วนมนุษย์ในแง่ความจริงขั้นปรมัตถ์นั้นเป็นเพียงกระบวนการล้วนๆ ที่
เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และแตกดับลง เพราะการรวมกันเข้าของเหตุปัจจัย ไม่มีใครสร้างขึ้น หรือ
เกิดขึ้นเพราะแรงกดดันดาลของใคร ไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ดังนั้น มนุษย์หรือ
ตัวตนแท้ๆ ไม่มี^{๓๙}

สรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำอธิบายเกี่ยวกับธาตุทั้งหลายว่ามี
กระบวนการเกิดขึ้นและดับไปของไฟซึ่งจัดเป็นธาตุหนึ่งในธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ
ตรายไฟที่สิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิตยังปรากฏอยู่ในโลกใบนี้ ธาตุไฟ และดิน น้ำ ลม ก็ยัง
ปรากฏอยู่ และดำเนินไปตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตตรายนั่น

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๒/๗๔-๗๕.

^{๓๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธศาสนากับการพัฒนาคน*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕.

^{๓๘}ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๔๗-๔๘.

^{๓๙}ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๖๕/๔๑๘-๔๑๙.

๓.๔ ความเป็นไปของไฟ

ในพระสูตรตันตปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค ตอนว่าด้วยชาตุมนสิการบรรพ มีเนื้อความเกี่ยวกับธาตุทั้ง ๔ ในร่างกายมนุษย์ ไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ ตั้งอยู่ตามปรกติ โดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ขยัน ฆ่าโค แล้ว แบ่งออกเป็นส่วนนั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ฉันทโค ภิกษุก็ฉันทนั้น เหมือนกัน ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้แหละ ซึ่งตั้งอยู่ตามที่ ตั้งอยู่ตามปรกติโดยความเป็นธาตุว่า มีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ตั้งพรรณนามาจะนี้ ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายภายในบ้าง อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายอยู่^{๔๐}

ในหัวข้อวิจัยนี้ จำเป็นต้องอธิบายถึงหลักธรรมที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คือ หลักไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ๓ ประการ คือ ไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน เป็นทุกข์ ดิฉัด และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เพื่ออธิบายเชื่อมโยงความเป็นไปของไฟ ดังนี้

ก่อนอื่นพึงทำความเข้าใจก่อนว่าคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีลักษณะเชื่อมโยงติดต่อกัน การนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทมาแสดงแยกเป็นส่วนๆ นั้น ไม่ได้หมายความว่า หลักธรรมแต่ละข้อแยกออกจากกันไม่เกี่ยวข้องกัน แท้จริงแล้วระบบหรือกระบวนการทางคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีลักษณะเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเดียวกัน การพูดถึงหลักธรรมข้อหนึ่งย่อมมีความเชื่อมโยงไปถึงหลักธรรมหรือหัวข้อธรรมอื่นๆ ได้ด้วย เมื่อพระพุทธศาสนาเถรวาทมองสรรพสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดรวมทั้งมนุษย์ผู้ประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมว่ามีลักษณะเสมอกันหมดภายใต้กฎธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ได้แก่

๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยง ซึ่งสามารถรู้ได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่

- (๑) อุปาทายปวัตติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการพังสลาย คือ เกิดดับๆ
- (๒) วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อยๆ
- (๓) ตาวกาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราวอยู่ได้ชั่วขณะๆ
- (๔) นิจุปฏิกุเขปโต เพราะแข่งต่อความเที่ยง^{๔๑}

^{๔๐}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๘/๒๑๕.

^{๔๑}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปลภาค ๓ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๕.

- ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ซึ่งสามารถรู้ได้ด้วยลักษณะ ๔ อย่าง ได้แก่
- (๑) อภินุสุมปติปิพนโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา
 - (๒) ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือ คงทนอยู่ไม่ไหว
 - (๓) ทุกขวตฺตโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นที่รองรับของความทุกข์
 - (๔) สุขปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความสุข^{๔๒}

- ๓) อนัตตา ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ซึ่งรู้ได้ด้วยอาการ ๕ อย่าง ได้แก่
- (๑) อวสวตฺตนโต ไม่อยู่ในอำนาจ
 - (๒) อคฺตปฏิกุเขปโต แย้งต่ออัตตา
 - (๓) อสฺสามิกโต หาเจ้าของมิได้
 - (๔) สฺยญฺญโต เป็นสภาพสูญ
 - (๕) ยถาปจฺยปวตฺติโต เป็นไปตามเหตุปัจจัย^{๔๓}

เนื่องจากสถานะของสรรพสิ่งไม่มีตัวตนแน่นอน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการประชุมเข้าขององค์ประกอบต่างๆ จึงดูเหมือนเป็นตัวตน ถือเป็นการรับรู้แต่รับรู้และเข้าใจผิดพลาดไป คิดว่าตัวตนของตนมีจริง ทุกสิ่งจริง ยั่งยืน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะมีสิ่งที่ปิดบังลักษณะดังกล่าว ได้แก่

- (๑) สันตติ ความสืบทอดแห่งนามรูป ปิดบังอนิจจัง
- (๒) อิริยาบถ การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ปิดบังทุกขัง
- (๓) ฆนสัจฺญฺญา ความสำคัญว่าเป็นก้อน ปิดบังอนัตตา^{๔๔}

เพราะมิได้มนสิการความเกิดและความดับหรือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปก็ถูกสันตติ คือ ความสืบทอดหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ปิดบังไว้ ตัวอย่างเปรียบเทียบพอให้เห็นง่ายขึ้นเช่น ใบพัดที่กำลังหมุนอยู่อย่างรวดเร็ว มองเห็นเป็นแผ่นกลมแผ่นเดียวหนึ่งเมื่อทำให้หมุนช้าลง ก็เห็นเป็นใบพัดกำลังเคลื่อนไหวแยกเป็นใบ ๆ เมื่อจับหยุดมองดูก็เห็นชัดว่าเป็นใบพัดต่างหากกัน ๒ ใบ ๓ ใบ หรือ ๔ ใบ^{๔๕} เพราะความรู้และความเข้าใจที่ผิดนี่เองที่นำบุคคลไปสู่ความเป็นทาสของสิ่งต่างๆ หากพิจารณาก็จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับความจำและการคิด เพราะเรื่องของสัจฺญฺยานั้นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องมาจากกระบวนการของการรับรู้ทางประสาททางกาย คือผัสสะ ก่อให้เกิดเวทนา ก่อให้เกิดสัญญา ส่วนเรื่องของทิวฏฺฐิ หรือ ความเข้าใจนั้น เป็นเรื่องของการ

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖-๑๒๖.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๐.

คิดตามอารมณ์นั้น ๆ ไป เมื่อการรับรู้ผิด ย่อมจะทำให้จิตคิดคลาดเคลื่อนไปด้วยรวมทั้งทำให้มีความเห็นพลอยผิดพลาดไปด้วย และการดำเนินชีวิตก็ย่อมผิดพลาดไปเช่นกัน การที่บุคคลมัวหลงติดอยู่กับปัญหานี้ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้ง หากมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็สามารถพ้นไปจากความทุกข์ไปได้

หลักไตรลักษณ์จึงเป็นพื้นฐาน เสมือนเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่การจะเห็นไตรลักษณ์อย่างแท้จริงนั้นจะต้องปฏิบัติจนถึงขั้นได้วิปัสสนาญาณ คนทั่วไปอาจเพียงแต่รู้ แต่ยากที่จะมองเห็นและเข้าใจอย่างถ่องแท้ เพราะว่า

๑) อนิจจตา ความที่สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ถาวร หมายความว่า สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทุกขณะ อาการของความเปลี่ยนแปลงเราอาจเรียกว่า เคลื่อนไหว เจริญเติบโต แดกสลาย หรือดับ หรือเปลี่ยนรูปใหม่

ข้ออ้างดังกล่าวเป็นจริงโดยปรมาตม์ แม้ยากที่จะเข้าใจในแนวคิดแต่ก็ยากแก่การโต้แย้ง เป็นหลักที่เป็นวิทยาศาสตร์ และจะเข้าใจได้ง่ายขึ้นหากเรา

- (๑) วิเคราะห์ขบวนการของความเปลี่ยนแปลงนั้นโดยละเอียด
- (๒) สังเกตโดยการพิจารณาช่วงเวลาแห่งการมีอยู่ของปรากฏการณ์นั้นๆ
- (๓) ลงมือทดสอบโดยการปฏิบัติ

(๑) เราจะต้องมองสิ่งต่างๆ ตามที่มันเกิด ดำรงอยู่ และเป็นไป โดยแบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ ช่วงเกิด (อุปาทะ) ช่วงดำรงอยู่ (ฐิติ) และช่วงดับสลาย (ภังคะ) กระบวนการนี้เป็นการแบ่งแยกเพื่อศึกษาเท่านั้น โดยความเป็นจริงมันเป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีการเกิดดับเท่านั้น ภาวะตั้งอยู่จริงๆ หาได้มีไม่ เหมือนเราพูดเรื่องเวลาว่า ๘ นาฬิกา พูดยังไม่ทันจบประโยค เข็มวินาทีได้เคลื่อนไปจากจุดที่เรารู้สึกเรียบร้อยแล้ว

(๒) สรรพสิ่งเป็นเพียงปรากฏการณ์ แม้มีอยู่ชั่วขณะก็ไม่ได้มีจริง ทุกสิ่งดำรงอยู่ในสภาพหนึ่งในช่วงเวลาที่สั้นเกินที่เราคาดหวัง ตรงกับแนวความคิดของเฮราคลิตุส ที่ว่า “ทุกสิ่งไหลเอ่อตลอดเวลา” (All things are in flux)

ปรากฏการณ์ไม่ใช่ความจริง ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “สังขาร” เป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง และไม่จำเป็นต้องเกิดจากสิ่งที่เป็นต้นกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เป็นการเกิดของมันเองเรียกว่า สภาวะ (Being)

(๓) โดยหลักปฏิบัติ เมื่อเรารู้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมมีความแปรปรวน (เป็นทุกข์) และไม่ควรเห็นว่ามีตัวตนถาวร ดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายมีความเห็นเป็นไฉน?”

“รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง?” (ตรัสถามทีละอย่างจนถึงวิญญาณ)

“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข?”

“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”^{๔๖}

ความรู้ดังกล่าวโยงไปสู่การปฏิบัติว่า “สิ่งทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนถาวร” สลัดออกจากแนวความเชื่อเรื่องพระเป็นเจ้า และสลัดอุปาทานออกไปได้

๒) ทุกขตา ในที่นี้หมายถึงความแปรปรวน ภาวะที่ค่อยๆ สลายตัว ไม่คงอยู่ในสภาพเดิม อากาศเช่นว่า เกิดขึ้นแก่สังขารทุกอย่าง ดังคำว่า “สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา” ความเป็นทุกข์โดยทั่วไปนั้นหมายถึงทุกขเวทนาคือความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ แต่ความเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์มีความหมายครอบคลุมความทุกข์ของสิ่งมีชีวิตด้วย เช่น ท่อนไม้ ก้อนดินหรือหิน ในกรณีนี้ ท่อนไม้หรือก้อนหินไม่มีจิตรับรู้ทุกขเวทนา แต่ก็เป็นที่ทุกข์ในความหมายที่ใช้ในไตรลักษณ์ คือสรรพสิ่งเป็นทุกข์ เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เนื่องจากถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นกระดาษมันไม่อาจดำรงความเป็นกระดาษอยู่ได้ตลอดไป กระดาษนี้จะต้องเปลี่ยนไปเป็นสิ่งอื่น กล่าวคือขี้เถ้า ภาวะดังกล่าวนี้บีบคั้นเมื่อกระดาษอยู่ตลอดเวลา เมื่อได้ปัจจัยภายนอกคือไฟ สนับสนุน ทุกขตานี้ก็แสดงพลังทำให้กระดาษเปลี่ยนเป็นขี้เถ้า กระดาษนี้แม้จะไม่ถูกเผา แต่เนื่องจากภายในเนื้อกระดาษมีทุกขตาแอบแฝงอยู่ เมื่อถึงวันหนึ่ง มันจะต้องสลายกลายเป็นขี้เถ้า ไฟในกรณีนี้เป็นปัจจัยเร่งให้ทุกขตาแสดงตัวออกมาได้เร็วขึ้น สภาวะที่สรรพสิ่งไม่อาจคงทนในสภาพเดิมได้นี้แหละเรียกว่าทุกข์ในไตรลักษณ์ ดังนั้นทุกขาในไตรลักษณ์จะมี ๒ ความหมายด้วยกัน คืออย่างแรก หมายถึงทุกขเวทนา อย่างที่สอง หมายถึงความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นความบีบคั้นซึ่งแฝงอยู่ในสรรพสิ่ง ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงทุกขตาในส่วนที่ปรากฏเป็นความบีบคั้นต่อชีวิตมนุษย์

ความแปรปรวนอย่างชัดเจนในสิ่งมีชีวิต คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ตามสภาวะธรรมเป็นธรรมดา ย่อมเกิดแม้แก่พระอริยบุคคล เป็นอาการหนุนเนื่องจาก อนิจจตา พุทธอีกนัยหนึ่ง ทุกขตา ก็คืออาการแสดงความเป็นอนิจจตาขั้นละเอียด

^{๔๖} ส.พ. (ไทย) ๑๓/๑๒๓-๑๒๕/๘๒-๘๔.

ความทุกข์ดังกล่าวเป็นอาการของสังขาร เป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพ เป็นความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนด้านรูปธรรม เราจะเข้าไปยึดถือหรือไม่ มันเป็นเรื่องของมันนั่นเอง (ตถตา)

แต่เมื่อใดที่รู้สึกว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ หมายถึงความทุกข์ทางด้านจิตใจ เป็นโทมนัสอันเกิดจากความยึดมั่นถือมั่น ทุกข์อย่างนี้ไม่เกิดกับพระอรหันต์ทั้งหลาย สุขทุกข์จากภายนอกไม่สามารถเข้าไปกระทบถึงภาวะที่ดับเย็นเป็นสุขในภายใน ความสุขของท่านจึงเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่ออารมณ์หรือสิ่งต่างๆ ในภายนอก คือไม่ต้องอาศัยอามิส ท่านเรียกว่าเป็นนิรามิสสุขอย่างยิ่ง ในเมื่อสุขของท่านไม่ขึ้นต่อปัจจัยภายนอก ความผันแปรเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายอันเป็นไปตามคติธรรมคาแห่งสภาพสังขารจึงไม่เป็นเหตุให้ท่านเกิดความทุกข์ ถึงอารมณ์ ๖ จะแปรปรวนเคลื่อนคลาดหายลับ ท่านก็ยังคงอยู่เป็นสุข

ภาวะที่เรียกว่า นิพพาน เป็นความดับสนิทแห่งทุกข์ชนิดนี้ คงไม่หมายถึงภาวะนิรันดรเที่ยงแท้เหมือนอย่างที่ศาสนาบางศาสนาเข้าใจ มันเป็นแต่เพียงลักษณะของจิตที่ตัดหา อุปาทาน ไม่อาจเข้าข้องแหวะปรุแง่อีก ภาวะที่สังขารหรือเบญจขันธ์ยังดำเนินไปตามกระบวนการของมันอย่างปกติ กฎไตรลักษณ์ก็ยังอยู่ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า มีตัวทุกข์ แต่ไม่มีผู้เป็นทุกข์ ทุกข์เกิดเพราะความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ เกิดเมื่อเราไม่ต้องการจากสิ่งที่เคยทำให้เราพึงพอใจหรือมีความสุขอย่างสูงสุด โดยเริ่มก่อตัวเจียบๆ ตั้งแต่ตอนได้สิ่งนั้นมาด้วยความเป็นหวังเป็นไขวิตกกังวล

ในแนวปฏิบัติ ความไม่มั่นคง และความไม่มีสวัสดิภาพของชีวิตในโลกของความเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดความเหนื่อยหน่าย และความต้องการผละหนี โดยมองเห็นว่าความสุขที่เป็นโลกียะไม่ยั่งยืนมีความสุขน้อยมากจนไม่ควรที่จะพูดถึง เหมือนอย่างบุคคลเพลิดเพลินพึงพอใจในน้ำร้อน ยิ่งไปกว่านั้นการเพลิดเพลินในโลกียสุข (Worldly Pleasure) บางอย่างก่อให้เกิดความสูญเสียโลกุตตรสุข (Supermundane Pleasure) ปิดกั้นมิให้เราเข้าถึงนิพพาน

ตามความเป็นจริง โลกมีแต่ความทุกข์ กระแสแห่งความทุกข์ไหลวนติดต่อกันอย่างกระแสในแม่น้ำ ช่องว่างที่เรียกว่า สุข เป็นเพียงความทุกข์ลดลงเท่านั้น

“ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ”^{๔๗}

เมื่อเห็นว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ ชั้น ๕ จึงเป็นสิ่งที่น่ากลัว น่าขยะแขยง เหมือนซากศพที่อยู่บนป่า เพราะเป็นภาระหนักที่ต้องรับแบกไว้ การสลัดทุกข์ก็ต้องหันมาพัฒนาจิตไม่ให้

^{๔๗} ต.ส. (ไทย) ๑๕/๕๕๔/๑๕๕.

เข้าไปยึดถือเบญจขันธ์ตั้งที่ตรัสไว้ว่า ชีวิต ร่างกาย สุข และทุกข์ เกิดจากจิตอย่างเดียว ช่วงเวลา (ขณะ) (ของสิ่งดังกล่าว หมุนไปอย่างรวดเร็ว)^{๔๔}

๓) อนัตตตา คำว่า “อนัตตา (น + อัตตา)” ซึ่งแปลว่า “ไม่มีอัตตา” หมายความว่าไม่มี สิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวได้ถาวรตลอดไป สรรพสิ่งเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกัน เข้า สัมพันธ์กันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย วางเปล่าจากตัวตนที่เป็นแก่นอันยั่งยืนถาวร ไม่มีตัวการที่จะสร้างสรรค์บันดาน ดังคำที่พระเสลาภิษณีกถาว่าไว้ว่า

ร่างกายนี้ ไม่มีใครสร้าง ตัวตนนี้ไม่มีใครบันดาล อาศัยเหตุ มันก็เกิดขึ้น
เพราะเหตุสลายมันก็ดับ เมล็ดพืชอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เขา หว่านในนา อาศัยรใน
แผ่นดิน และยางในเมล็ดพืชทั้งสองอย่างนี้ก็ย่อมงอกงามขึ้น ฉันท ก็เป็นฉันทัน
เหมือนกัน บรรดาขันธ์ ธาตุและ आयคนะเหล่านี้ อาศัยเหตุย่อมเกิดมี เพราะเหตุ
สลายก็ย่อมดับไป...^{๔๕}

หลักไตรลักษณ์จึงเป็นแกนหลักในการที่จะเข้าถึงหลักปฏิจจสมุปบาท เพราะหลักไตรลักษณ์หรือเรียกว่า หลักสามัญลักษณ์ นี้ จะเป็นตัวเชื่อมโยงให้เข้าถึงหลักต่างๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เราคงต้องยอมรับหลักทั้งหมดที่นำมาแสดงนี้ล้วนเป็นหลักในการอิงอาศัยกันเกิด เป็นหลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญ โดยเฉพาะส่วนพุทธธรรมซึ่งมีความสำคัญ เพราะหลักธรรมต่างๆ ที่ยกมาแสดงนี้ล้วนเกี่ยวข้องกับเหตุผลต่อหลักประพฤติ ปฏิบัติ เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ใช่ศาสนาแห่งคำสอนที่เป็นลักษณะใช้ศรัทธานำหน้าเพียงอย่างเดียว แต่เป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ เป็นศาสนาแห่งเหตุผล เป็นศาสนาที่มีหลักสากลยืนยันได้ สามารถได้พิสูจน์ได้ ไม่จำกัดกาลเวลา

จากศึกษาความเป็นไปของไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทพอสรุปได้ว่า เตโชธาตุ คือธาตุไฟ ความเป็นของเราร้อน สิ่งที่เป็นเครื่องอบอุ่นร่างกาย และทั้งเป็นสิ่งที่ เป็นเครื่องทรุดโทรมร่างกาย สิ่งที่เป็นเครื่องเราร้อนร่างกาย สิ่งที่เป็นเครื่องทำให้แปรปรวนไปด้วยดี แห่งของที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว และของที่ลิ้มรสแล้ว กล่าวคือแปรปรวนของที่กินและลิ้มแล้ว ให้เป็นพลังงานและสารของเสียต่างๆ ออกมา อย่างนี้เป็นกรกล่าวถึงธาตุไฟหรือเตโชธาตุมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่คนทุกคนจะเข้าใจได้ ก็เพื่อนำไปสำเร็จประโยชน์ในการเจริญกรรมฐานหรือพิจารณาดังนี้ว่า เราได้รับความร้อนหรือธาตุไฟมาจากการเป็นเหตุปัจจัยธาตุดิน

^{๔๔} จ.ม. (ไทย) ๒๕/๔๘/๑๔๑.

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๐/๑๖๒.

ธาตุน้ำและธาตุลมที่ต้องหมั่นเติมอยู่ตลอดเวลา และเมื่อรวมกับธาตุลมที่เราหายใจอยู่ทุกขณะจิต ตลอดจนเหตุปัจจัยอื่น ๆ อีก จึงทำให้เกิดกระบวนการย่อยสลาย (Oxidation) เกิดเป็นพลังงานและความร้อนต่างๆขึ้นภายในกายในการดำรงชีพเป็นปกติ อันล้วนแล้วเกิดจากการย่อยสลายแปรปรวนและผสมผสานของปัจจัยต่างๆ เพื่อการสลายไปให้เกิดพลังงานในรูปสารประกอบชีวเคมี อันนำส่งไปสู่ส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกอณูเซลล์ อันยังให้เกิดความร้อนและพลังงานอันคือธาตุไฟนั่นเอง ตลอดจนความร้อนอันเกิดแต่เหตุปัจจัยภายนอกเช่น พระอาทิตย์ จากไฟ อันทำให้เกิดความอบอุ่นในการยังชีวิต ถ้าเราโยนิโสมนสิการ เราจักยอมรับได้ด้วยปัญญาญาณว่า ตัวกายเรานั้น ส่วนหนึ่งประกอบด้วยธาตุไฟ หรือไฟนั้นเป็นเหตุปัจจัยหนึ่งอันยังให้เกิดกายนั่นเอง อันดำเนินไปตามกระบวนการธรรม คือ อาหาร ทาน ย่อย เกิดการสลายของธาตุดินน้ำลมเป็นสารประกอบชนิดให้พลังงานอันล้วนเกิดแต่เป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันคูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต เพื่อนำส่งไปตามส่วนต่างๆ ของร่างกายทุกเซลล์ มากบ้างน้อยบ้าง

ธาตุไฟอันอยู่ในรูปของสารประกอบที่ให้พลังงานออกมา ก็ยังคงมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ นานาเช่นเดียวกัน ในรูปของเสียที่คงเหลือจากการใช้ต่างๆ

ธาตุทั้ง ๔ ภายในต้องอยู่ในภาวะสมดุล ร่างกายจึงเป็นปกติ หากมีความเสียสมดุลขึ้น จะทำให้ร่างกายไม่สบายเกิดโรคขึ้นได้ นอกจากนี้สภาพ ดิน น้ำ ลม ไฟภายนอกที่ไม่สมดุลเช่น อุณหภูมิที่ร้อนเกินไป สภาพแล้งน้ำ ก็อาจทำให้เสียสมดุลได้

๓.๕ ความดับไปของไฟ

จากการศึกษาความดับไปของไฟที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาททำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ ได้กล่าวความดับไปของไฟไว้ว่า สาเหตุที่ทำให้จักรวาลและโลกพินาศ ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงสาเหตุที่จักรวาลและโลกถูกทำลายมีอยู่ ๓ ประการ คือ ถูกทำลายด้วยไฟ ถูกทำลายด้วยน้ำ และถูกทำลายด้วยลม พระพุทธศาสนาเถรวาทจะกล่าวถึงสาเหตุที่ทำลายจักรวาลและโลกไว้ ๓ ประการนี้ แต่จะถูกทำลายไปด้วยไฟเป็นส่วนใหญ่^{๕๐}

ตามทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเกิดจากการประชุมขึ้นจากธาตุ มีธาตุเป็นที่สุด โดยที่ มนุษย์และสัตว์มีธาตุเป็นองค์ประกอบ ๖ ธาตุ ส่วนสิ่งอื่น ๆ มีธาตุเป็นองค์ประกอบ ๕ ธาตุ หรือที่เรียกว่า มหาภูตรูป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นสิ่งทั้งหลายจึงไม่มีความมั่นคงถาวร มีวันเสื่อมสภาพไปตามเวลาที่ผ่านไป และเมื่อถึงเวลาอันควร ธาตุ

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน อ.ง.สตุตต.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒-๑๓๖.

นี่ก็จะแยกสลายกันไปด้วยอำนาจของธาตุแต่ละชนิด ดังนั้นเราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง เพราะการยึดมั่นถือมั่นย่อมมาซึ่ง ความทุกข์ ความผิดหวัง ความเศร้าโศก และในบ้างครั้งนำซึ่ง ความเดือดร้อน เราจึงควรมองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ซึ่งการมองเช่นนั้นจะทำให้เราสามารถ ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และเป็นการเดินทางบนเส้นทางสู่มรรคผลนิพพานหลุดจากวัฏฏะในที่สุด ดังพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม พึงมีความแปรเป็นอย่างอื่นไปได้ ส่วนอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ไม่พึงมีความแปรเป็นอย่างอื่นไปได้เลย ความแปรเป็นอย่างอื่นในข้อนี้ คงนี้ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... จักเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เธอทั้งหลายพึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ ในความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... ในศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด เป็นไปเพื่อสมาธิฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้เป็นมิตร อามาศย์ ญาติหรือสาโลหิต ผู้ที่สำคัญโอวาทว่า เป็นสิ่งที่ตนควรพึง พึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลุนิพพาน ๔ ประการเหล่านี้ฯ^{๕๑}

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเถรวาท แม้รูปดังกล่าวมานั้นก็เกิดขึ้นเพราะมีเหตุมีปัจจัย เปลี่ยนแปลงไป แล้วสิ้นสุดลง ไม่มีรูปใดดำรงอยู่คงที่ถาวร เกิดดับทุกขณะ ดังมีพุทธวจนะที่ตรัสถึงรูปไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลายกล่าวถึงรูปว่าอย่างไร ภิกษุทั้งหลายสิ่งที่แตกดับสลายไป เรียกว่ารูป แตกดับเพราะอะไร แตกดับไปเพราะความหนาวบ้าง แตกดับไปเพราะความร้อนบ้าง แตกดับไปเพราะความหิวบ้าง แตกดับไปเพราะความกระหายบ้าง แตกดับไปเพราะสัมผัสจากเปลือกขุม แดดและสัตว์เลื้อยคลานบ้าง ภิกษุทั้งหลาย รูปคือสิ่งที่แตกดับไป เหตุนี้ท่านจึงเรียกว่ารูป^{๕๒}

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๕๖-๑๔๕๗/๓๖๕.

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๕/๗๑.

ในมหาหัตถิปโทปมสูตร ได้อธิบายธาตุทั้ง ๔ อย่างละเอียด แบ่งธาตุทั้ง ๔ แต่ละอย่าง ออกเป็นประเภทภายใน คือ อวัยวะต่างๆ ในร่างกายของมนุษย์ และประเภทภายนอก คือ วัตถุที่ ปวงที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ แต่ธาตุทั้ง ๔ นี้ทั้งภายในและภายนอกล้วนเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่ เสมอ ไม่เที่ยง ไม่มีอะไรยั่งยืนถาวร ดังคำกล่าวของพระสารีบุตรเถระ ข้อความตอนหนึ่งเกี่ยวกับ ธาตุไฟว่า

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุเป็นไฉน คือ เตโชธาตุที่เป็นไป ภายในก็ มี เตโชธาตุที่เป็นไปภายนอกก็มี ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุ ที่เป็นไปภายในเป็นไฉน คือ สิ่งที่เป็นอุปาทินนกรูปอันเป็นภายใน เป็นของเฉพาะ ตน เป็นของเราร้อน ถึงความเป็นของเราร้อน คือ สิ่งที่เป็นเครื่องอบอุ่นร่างกาย สิ่งที่เป็นเครื่องทรมานร่างกาย สิ่งที่เป็นเครื่องเราร้อนร่างกาย สิ่งที่เป็นเครื่อง ถึงความแปรปรวนไปด้วยดีแห่งของที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว และของที่ลิ้มรส แล้ว ก็หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นอุปาทินนกรูป อันเป็นภายในเป็นของเฉพาะตน เป็นของเราร้อน ถึงความเป็นของเราร้อน อย่างอื่น นี้เรียกว่า เตโชธาตุ อันเป็นไป ภายใน ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็เตโชธาตุอันใดแล เป็นไปภายใน และ เตโชธาตุอันใด เป็นภายนอก นั้นเป็นเตโชธาตุแล บัณฑิตพึงเห็นเตโชธาตุนั้นนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้น นั้น ไม่เป็นของเรา บัณฑิต ครั้นเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ ย่อมยังจิตให้คลาย กำหนดในเตโชธาตุ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยที่เตโชธาตุอันเป็นไปภายนอก กำเริบ ย่อมจะมีได้ แล เตโชธาตุอันเป็นภายนอกนั้น ย่อม ไหม้บ้านบ้าง ย่อมไหม้บ้านเมืองบ้าง ย่อม ไหม้ฉัณคัมภ์บ้าง ย่อมไหม้ชนบทบ้าง ย่อมไหม้ประเทศแห่งชนบทบ้าง เตโชธาตุอัน เป็นภายนอกนั้นมาถึงหน้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคอันเป็นที่รื่นรมย์ ไม่มี เชื้อ ย่อมดับไปเอง ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยที่ชนทั้งหลายแสวงหาไฟด้วย ขนไก่อ่าง ด้วยการขูดหนังบ้าง ย่อมมีได้แล ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ความที่แห่งเตโชธาตุ อันเป็นไปภายนอกนั้นซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นเป็นของไม่เที่ยง จักปรากฏได้ความเป็นของสิ้นไปเป็นธรรมดา จักปรากฏได้ ความเป็นของเสื่อม ไปเป็นธรรมดา จักปรากฏได้ความเป็นของแปรปรวนไปเป็นธรรมดา จักปรากฏ ได้ ก็ไฉนความที่แห่งกายอันค้นหาเข้าไปถือเอาแล้ว ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเรามีอยู่ อันตั้งอยู่ตลอดกาลนิคหนอยนี้ เป็นของไม่เที่ยง เป็นของมีความสิ้นไปเป็น ธรรมดา เป็นของมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็น

แม้กระทั่งความถี่ของรูปที่มากกระทบ เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียงว่ามีลักษณะเกิดดับๆ ตามช่วงคลื่น แต่ถี่มากจนดูเป็นสันตติ (ต่อเนื่องกันไปตลอด)^{๕๕}

เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงนี้เอง โลกและปรากฏการณ์ที่เป็นสังขตธรรมจึงมีช่วงแห่งการแสดงตัว ๓ ตอน คือ (๑) อุปปาทะ ตอนเกิด (๒) ฐิติ ตอนตั้งอยู่ (๓) ภังคะ ตอนดับ ทั้ง ๓ ตอนนี้เป็นช่วงแห่งการแสดงตัวทั้งกายภาพและจิตภาพ โดย ๑๗ ขณะจิตเท่ากับ ๑ ขณะรูปหมายความว่าเมื่อเราเห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องโผฏฐัพพะ แสดงว่าจิตเกิดขึ้นวิ่งไป ๑๗ ขณะแล้วดับ นี่แสดงให้เห็นว่า สรรพสิ่งเป็นเพียงปรากฏการณ์ แม้มีอยู่ชั่วขณะ ก็มีได้มีจริง ทุกสิ่งดำรงอยู่ในสภาพหนึ่งในช่วงเวลาสั้นเกินที่เราคาดหวัง

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น วัตถุหรือสสารที่พระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่ารูปมีความเปลี่ยนแปลงอันเป็นปรากฏการณ์เกิดจากการเกิดดับของธาตุ ดังนั้น จึงไม่มีส่วนไหนของรูปที่จะดำรงเที่ยงถาวร รูปเกิดดับตลอดเวลา รูปเมื่อดับลงไปแล้วจะเป็นการดับอย่างสิ้นเชิง เราไม่อาจกล่าวได้ว่ารูปนั้นกำลังมีอยู่^{๕๖} การมีที่สณะเช่นนี้อาจจะทำให้เกิดคำถามว่าการปรากฏของรูปคือวัตถุหรือสสารมีได้อย่างไร ในเรื่องนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทอธิบายไว้ด้วยสันตติ คือ ความสืบต่อหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ความเกิดดับของรูปจะเป็น ไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมมาก คือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ความเป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างรวดเร็วนี้ทำให้เกิดการปรากฏของรูป ตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นชัดขึ้น คือ มวลน้ำในแม่น้ำที่มองดูเป็นผืนหนึ่งเดียว แต่ความจริงเป็นกระแสที่ไหลผ่านไปๆ เกิดจากน้ำหยดน้อยๆ มากมายมารวมกันและไหลเนื่องหรือเปลวไฟที่เทียน เราไม่อาจกล่าวได้ว่าเปลวไฟในขณะนี้ เป็นดวงเดียวกับเมื่อนาทีที่ล่วงมาแล้วหรือดวงเดียวกับเปลวไฟอีก ๑ นาทีข้างหน้า หรือกระแสไฟในหลอดไฟฟ้า มีความเกิดดับถึงจนเราเห็นเป็นอันเดียวกัน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะของสังขตธรรมประเภทวัฏธุระหรือรูปธรรมทั้งที่เป็นสวัญญาณกะและ อวิญญาณกะ

ในกระบวนการดับไปของไฟ (สังขตธรรม) ในที่สณะพระพุทธศาสนาเถรวาท ก็คือการดับสิ้นไปของเหตุปัจจัยบนฐานหลักปฏิจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ไม่เกี่ยวกับการอุปติของพระศาสดาทั้งหลาย มีพระพุทธพจน์ว่า

^{๕๕} บุญมี เมฆางกูร, ความมหัศจรรย์ของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์สยามประเทศ, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

^{๕๖} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๖๒/๕๕.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิจสงมฺปบาทเป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นก็ ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ ชัมมฉฺชิตฺติชัมมณิยาม อิทัปปัจจยฺ ก็ ยังดำรงอยู่ บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น และตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงดู ดังนี้ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ... เพราะภพเป็น ปัจจัย จึงมีชาติ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ... เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน... เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา... เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา... เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ... เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสพายตนะ... เพราะวิญญานเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป... เพราะสังขารเป็น ปัจจัย จึงมีวิญญาน... เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร พระตถาคตทั้งหลาย เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่เสด็จอุบัติขึ้นก็ตาม ชาติอันนั้น คือ ชัมมฉฺชิตฺติ ชัมมณิยาม อิทัปปัจจยฺ ก็ยังดำรงอยู่ พระตถาคตย่อมตรัสรู้ ย่อมตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งชาติอันนั้น ครั้นแล้วย่อมตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกกระทำให้ตื่น ... ดังพรรณนามาจะนี้จะแล เราเรียกว่าปฏิจสงมฺปบาทฯ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรา และมรณะเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจยฺประชุมแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้นมีความสิ้น ไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา ชาติ ... ภพ ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สพายตนะ ... นามรูป ... วิญญาน ... สังขาร ... อวิชชา เป็น ของไม่เที่ยง อันปัจจยฺประชุมแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าธรรมอาศัยกัน เกิดขึ้น...^{๕๗}

พระพุทธพจน์ข้างต้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ท่อน คือ ท่อนแรกแสดงกระบวนการ เกิดท่อนหลังแสดงกระบวนการดับ เป็นการแสดงให้เห็นแบบความสัมพันธ์ ๒ นัย ท่อนแรกที แสดงกระบวนการเกิดเรียกว่า สมุททวาร จึงเรียกว่า อนุโลมปฏิจสงมฺปบาท เทียบในอริยสัจเป็นข้อ ที่ ๒ คือ ทุกขสมุททัย ท่อนหลังทีแสดงกระบวนการดับ เรียกว่า นิโรธวาร และถือว่าเป็นการแสดง ย้อนลำดับจึงเรียกว่า ปฏิโลมปฏิจสงมฺปบาท เทียบในหลักอริยสัจเป็นข้อที่ ๓ คือ ทุกขนิโรธ ดังนี้

๑) หลีกทั่วไปหรือหลีกสากล ได้แก่

ก. อิมสุมี สติ อิทั โหติ

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

อิมสุสุปฺปาทา อิทั อุปฺปชฺชติ

เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

^{๕๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑-๖๒/๒๒-๒๓.

ข. อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุหฺมติ เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับด้วย

หลักปฏิบัติสมุปบาทสากลนี้เพียงแต่บอกกว้าง ๆ ว่าถ้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะเกิดขึ้นต้องมี
เหตุสนับสนุน โดยไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตามลำพังแม้เพียงชั่วขณะเดียว

๒) หลักแจ้งหัวข้อหรือหลักประยุกต์ เป็นการนำหลักสากลมาอธิบายกระบวนการเกิด
ดับของสิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตมนุษย์ ได้แก่

ก. อวิชชาปจฺจยา สงฺขาร	เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ	เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ	เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
นามรูปปจฺจยา สฬายตฺตํ	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
สฬายตฺตปจฺจยา ผสฺสโส	เพราะสฬายตนะปัจจัย เวทนาจึงมี
ผสฺสปจฺจยา เวทนา	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ	เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
อุปาทานปจฺจยา ภโว	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
ภวปจฺจยา ชาติ	เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
ชาติปจฺจยา ชรามรณํ	เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี
โลกปริเทวทุกฺขโทมนสุสุปายาสา สมฺภวานติ	
ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ จึงมีพร้อม	
เอวมตฺตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมุทโย โหติ	
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ ด้วยประการฉะนี้	

ข. อวิชฺชาเยว อเสสฺวิราคฺคิโรธา	เพราะอวิชชาสำรอกดับไปไม่เหลือ
สงฺขารนิโรโธ	สังขารดับ
สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ	เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ	เพราะวิญญาณดับ นามรูจึงดับ
นามรูปนิโรธา สฬายตฺตนิโรโธ	เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
สฬายตฺตนิโรธา ผสฺสนิโรโธ	เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ	เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
ตณฺหานโรธา อุปาทานนิโรโธ	เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ เพราะอุปาทันดับ ภพจึงดับ
 ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
 ชาตินิโรธา ชรามรณั์ เพราะชาติดับ ชรามรณะจึงดับ
 โสกปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา นิรุจฉินนติ
 ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ ก็ดับ
 เอมเมตตสฺส เภวลลิตสฺส ทุกขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ
 ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

คำจำกัดความองค์ประกอบหรือหัวข้อตามลำดับ ได้แก่

- ๑) อวิชา ได้แก่ ความไม่รู้ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค^{๕๘}
- ๒) สังขาร ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร^{๕๙}
- ๓) วิญญาณ ได้แก่ จักขุ-โสต-ฆาน-ชีวหา-กาย-มโนวิญญาณ^{๖๐}
- ๔) นามรูป ได้แก่ นาม : เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ หรือ เวทนา ชั้น^{๖๑}
 สัญญาชั้น^{๖๒} สังขารชั้น^{๖๓} + รูป : มหาภูต ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔^{๖๔}
- ๕) สภาพยตนะ ได้แก่ จักขุ-ตา โสต-หู ฆานะ-จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-กาย มโน-ใจ^{๖๕}
- ๖) ผัสสะ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสต-ฆานชีวหา-กาย-มโนสัมผัส^{๖๖}
- ๗) เวทนา ได้แก่ เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส จากโสต-ฆานชีวหา-กาย-มโนสัมผัส^{๖๗}
- ๘) ตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา (ตัณหาในรูป) สัทตตัณหา (ในเสียง) คันธตัณหา (ในกลิ่น) รสตัณหา (ในรส) โภกฐัณฑ์ตัณหา (ในสัมผัสทางกาย) และธัมมตัณหา (ในธรรมารมณ์)^{๖๘}
- ๙) อุปาทาน ได้แก่ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิลัพพตูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน^{๖๙}

^{๕๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๐๕/๓๑๕.

^{๕๙} บ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๒๘๐/๕๕.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๐๗-๒๐๘.

^{๖๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๐๕/๒๗๕.

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๗/๒๐๘.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๐๘.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๐๕.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๔๒.

๑๐) ภพ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรุภพ^{๖๗}

๑๑) ชาติ ได้แก่ ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย การได้มาซึ่งอายตนะต่างๆ หรือ ความเกิด ความปรากฏขึ้นของธรรมต่างๆ เหล่านั้น^{๖๘}

๑๒) ชรามรณะ ได้แก่ ชรา ความเสื่อมอายุ ความห่อหมอนิทรีย์ กับมรณะ ความสลายแห่งขั้น ความขาดชีวิตินทรีย์หรือความเสื่อมและความสลายแห่งธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น^{๖๙}

ปฏิจสมุปบาทนี้ สามารถอธิบายให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

๑) อวิชชา เข้าใจว่าการเกิดในสวรรค์เป็นยอดแห่งความสุข เข้าใจว่าฆ่าคนนั้นคนนี้ เสียได้เป็นความสุข เข้าใจว่าฆ่าตัวตายเสียได้จะเป็นสุข เข้าใจว่าเข้าถึงความเป็นพรหมแล้วจะไม่เกิด ไม่ เข้าใจว่าตายแล้วสูญ

๒) สังขาร นึกคิด ตั้งเจตจำนงไปตามแนวทางหรือโดยสอดคล้องกับความเข้าใจ นั้นๆ คิดปรุงแต่งวิธีการและลงมือกระทำกรรมต่างๆ ด้วยเจตนาเช่นนั้น เป็นกรรมดี (บุญ) บ้าง เป็นกรรมชั่ว (บาป) บ้าง เป็นอานัญชาบ้าง

๓) วิญญาณ เกิดความตระหนักรู้และรับรู้อารมณ์ต่างๆ พุคเพื่อเข้าใจกันง่าย ๆ ก็ว่า จิตหรือวิญญาณถูกปรุงแต่งให้มีคุณสมบัติเฉพาะขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อตาย พลังแห่งสังขาร คือ กรรมที่ปรุงแต่งไว้จึงทำให้ปฏิสนธิวิญญาณที่มีคุณสมบัติเหมาะกับตัวมัน ปฏิสนธิขึ้นในภพ

๔) นามรูป กระบวนการแห่งการเกิดก็ดำเนินการ ก่อรูปเป็นชีวิตที่พร้อมจะปรุงแต่งกระทำกรรมต่างๆ ต่อไปอีก จึงเกิดมีรูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้นขึ้นโดยครบถ้วน ประกอบด้วยคุณสมบัติและข้อบกพร่องต่างๆ ตามพลังปรุงแต่งของสังขาร คือ กรรมที่ตามมา และภายในขอบเขตแห่งวิสัยของภพที่ไปเกิดนั้น สุดแต่จะไปเกิดเป็นมนุษย์ ดิรัจฉาน เทวดา

๕) สฬายตนะ แต่ชีวิตที่จะสนองความต้องการของตัวตน และพร้อมที่จะกระทำ การต่างๆ ได้ต่อต่อโลกภายนอก จะต้องมีทางติดต่อกับโลกภายนอก สำหรับให้กระบวนการรับรู้ ดำเนินงานได้ ดังนั้น อาศัยนามรูปเป็นเครื่องสนับสนุน กระบวนการแห่งชีวิตจึงดำเนินต่อไปตามพลังแห่งกรรม ถึงขั้น เกิดอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และเครื่องรับรู้อารมณ์ภายใน คือ ใจ จากนั้น

๖) ผัสสะ กระบวนการแห่งการรับรู้ก็ดำเนินงานได้ โดยการเข้ากระทบหรือ ประจวบระหว่างองค์ประกอบ ๓ ฝ่าย คือ อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ กับ

^{๖๗}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๖๖-๑๖๗.

^{๖๘}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๐๒/๑๔๗.

^{๖๙}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๐๓/๑๔๗-๑๔๘.

อารมณ์ หรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์^{๙๙} เมื่อการรับรู้เกิดขึ้นครั้งใด

๙) เวทนา ความรู้สึกที่เรียกว่า การเสวยอารมณ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นในรูปใดรูปหนึ่ง คือ สุขสบาย (สุขเวทนา) ไม่สบาย เจ็บปวด เป็นทุกข์ (ทุกข์เวทนา) หรือไม่ก็เฉยๆ (อทุกข์มสุขเวทนา หรือ อุเบกขาเวทนา)^{๑๐๐} และโดยวิสัยแห่งบุุชชน กระบวนการย่อมไม่หยุดอยู่เพียงนี้

๑๐) ตัณหา ถ้าสุขสบาย ก็ชอบใจติดใจ ถ้าเป็นทุกข์ ไม่สบาย ก็ขัดใจ ขัดเคือง อยากให้สูญสิ้นให้หมดไป หรือให้พ้นๆ ไปเสีย หันไปหาไปเอาสิ่งอื่นอารมณ์อื่นที่จะให้ความสุขได้ หรือไม่ก็รู้สึกเฉยๆ คือ อุเบกขา เป็นความรู้สึกอย่างละเอียด จัดเข้าในฝ่ายสุข เพราะไม่ขัดใจ เป็นความสบายอย่างอ่อนๆ รู้สึกเรื่อยๆ เพลินๆ จากนั้น

๑๑) อุปาทาน ความอยากเมื่อรุนแรงขึ้นก็กลายเป็นยึดมั่น หมกมุ่นในสิ่งนั้น หรือเมื่อยังไม่ได้ก็อยากด้วยตัณหา เมื่อได้หรือถึงแล้ว ก็ยึดฉวยไว้ด้วยอุปาทาน และเมื่อยึดมั่นก็มีไชยัคแต่อารมณ์ที่อยากได้ (กามุปาทาน) เท่านั้น แต่ยังพ่วงเอาความยึดมั่นในความเห็น ทิฐิต่างๆ (ทิฐูปาทาน) ความยึดมั่นในแบบแผนความประพฤติและข้อปฏิบัติ (ศีลัพพตูปาทาน) และความยึดมั่นในตัวตน (อัตตวาตูปาทาน) พัวพันเกี่ยวเนื่องกันไป ด้วยความยึดมั่นถึมั่นนี้ จึงก่อให้เกิด

๑๒) กภ เจตนา เจตจำนงที่จะกระทำการ เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดมั่นถึมั่นนั้น และนำไปเกิดกระบวนการพฤติกรรม (กรรมกภ) ทั้งหมดขึ้นอีก เป็นกรรมดี กรรมชั่ว หรืออานัญชา สอดคล้องกับตัณหาอุปาทานนั้นๆ เช่น อยากไปสวรรค์ และมีความเห็นที่ยึดมั่นไว้ว่าจะไปสวรรค์ได้ด้วยการกระทำเช่นนี้ ก็กระทำการกรรมอย่างนั้นๆ ตามที่ต้องการ พร้อมกับการกระทำนั้น ก็เป็นการเตรียมภาวะแห่งชีวิต คือ ชันธ ๕ ที่จะปรากฏในภพที่สมควรกับกรรมนั้นไว้พร้อมด้วย (อุปปีตติภพ) เมื่อกระบวนการก่อกรรมดำเนินไปเช่นนี้แล้ว ครั้นชีวิตช่วงหนึ่งสิ้นสุดลง พลังแห่งกรรมที่สร้างสมไว้ (กรรมกภ) ก็ผลักดันให้เกิดการสืบต่อขั้นตอนต่อไปในวงจรอีก คือ

๑๓) ชาติ เริ่มแต่ปฏิสนธิวิญญานที่มีคุณสมบัติสอดคล้องกับพลังแห่งกรรมนั้น ปฏิสนธิขึ้นในภพที่สมควรกับกรรม บังเกิดชันธ ๕ ขึ้นพร้อม เริ่มกระบวนการแห่งชีวิตให้ดำเนินต่อไป คือ เกิดนามรูป สฬายตนะ ผัสสะและเวทนาขึ้นหมุนเวียนวงจรอื่น และเมื่อการเกิดมีขึ้นแล้ว ก็ต้องมี

^{๙๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

^{๑๐๐}ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๘๕/๒๖๖.

๑๒) ชรามรณะ ความเสื่อมโทรม และแตกดับแห่งกระบวนการของชีวิตตลอดเวลา ดังนั้น ในวงจรชีวิตของบุคคล ชรามรณะจึงพุ่งมาพร้อมด้วย... โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ซึ่งเรียกรวมว่าความทุกข์นั่นเอง คำสรุปของปฏิจัสสมุปบาทจึงมีว่า “กองทุกข์ทั้งปวง จึงเกิดมีด้วยอาการอย่างนี้”^{๑๒}

จากคำอธิบายตามแบบนี้ มีข้อสังเกตและสิ่งที่ควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษ ดังนี้

๑) วงจรแห่งปฏิจัสสมุปบาทตามคำอธิบายแบบนี้ นิยมเรียกว่า “ทวารจักร” ซึ่งแปลว่า วงล้อแห่งภพ หรือ “สังสารจักร” ซึ่งแปลว่า วงล้อสังสารวัฏ และจะเห็นได้ว่าคำอธิบายคาบเกี่ยวไปถึง ๓ ช่วงชีวิต คือ อวิชชา กับสังขารช่วงหนึ่ง วิญญาณถึงภพช่วงหนึ่ง และชาติกับชรามรณะพุ่งด้วย โสกะ เป็นต้น อีกช่วงหนึ่ง ถ้ากำหนดเอาช่วงกลาง คือ วิญญาณถึงภพ เป็นชีวิตปัจจุบัน ช่วงชีวิตทั้ง ๓ ซึ่งประกอบด้วยองค์ปฏิจัสสมุปบาท ๑๒ จึงแบ่งเป็น ๓ กาล ดังนี้

(๑) อดีต = อวิชชา สังขาร

(๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ

(๓) อนาคต = ชาติ ชรามรณะ + โสกะ เป็นต้น

๒) เมื่อแยกออกเป็น ๓ ช่วงเช่นนี้ ย่อมถือเอาช่วงกลาง คือ ชีวิตปัจจุบัน หรือชาตินี้เป็นหลัก เมื่อถือเอาช่วงกลางเป็นหลัก ก็ย่อมแสดงความสัมพันธ์ในฝ่ายอดีตเฉพาะด้านเหตุ คือ สืบสาวจากผลที่ปรากฏในปัจจุบันว่าเกิดมาจากเหตุอะไรในอดีต (= อดีตเหตุ---ปัจจุบันผล) และในฝ่ายอนาคตแสดงเฉพาะด้านผล คือ ชักโยงจากเหตุในปัจจุบันออกไปว่าจะให้เกิดผลอะไรในอนาคต (= ปัจจุบันเหตุ---อนาคตผล) โดยนัยนี้ เฉพาะช่วงกลาง คือ ปัจจุบันช่วงเดียว จึงมีพร้อมทั้งฝ่ายผล และเหตุ จึงแสดงได้เป็น ๔ ช่วง ดังนี้

(๑) อดีตเหตุ = อวิชชา สังขาร

(๒) ปัจจุบันผล = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

(๓) ปัจจุบันเหตุ = ตัณหา อุปาทาน ภพ

(๔) อนาคตผล = ชาติ ชรามรณะ+ โสกะ เป็นต้น^{๑๓}

องค์ประกอบทั้งหมดซึ่งมีจำนวน ๑๒ หัวข้อ จึงเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยสืบต่อกันไปเป็นรูปวงเวียน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย คือ ไม่มีตัวเหตุเริ่มแรกที่สุด (มูลการณ์ หรือ The First Cause) การยกเอาอวิชชาตั้งเป็นข้อที่หนึ่ง ไม่ได้หมายความว่าอวิชชาเป็นเหตุเบื้องต้นแรก หรือมูลการณ์ของสิ่ง

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๕-๑๐๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

ทั้งหลาย แต่เป็นการตั้งหัวข้อเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจ โดยตัดตอนยกเอาองค์ประกอบอันใดอันหนึ่ง ที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุดขึ้นมาตั้งเป็นลำดับที่ ๑ แล้วก็นับต่อไปตามลำดับหมุนวนจนต่อไป

ในทางปฏิบัติเช่นนี้ การแสดงอาจเริ่มต้นที่องค์ประกอบข้อหนึ่งข้อใดในระหว่างก็ได้ สุดแต่องค์ประกอบข้อไหนจะกลายเป็นปัญหาที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณา เช่น อาจจะเริ่มที่ชาติ ที่เวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเชื่อมโยงกันขึ้นมาตามลำดับจนถึงชรามณะ ชักกลางไปหาปลาย หรือสืบสาวย้อนลำดับลงไปจนถึงอวิชชา ชักกลางมาหาต้น ก็ได้ หรืออาจเริ่มต้นด้วยเรื่องอื่นๆ ที่มีชื่อใดชื่อหนึ่งใน ๑๒ หัวข้อนี้แล้วชักเข้ามาพิจารณาตามแนวปฏิจัสมุปบาทก็ได้^{๑๔}

บางครั้งมีผู้พยายามตีความหมายให้หลักปฏิจัสมุปบาทเป็นทฤษฎีแสดงต้นกำเนิดของโลก โดยถือเอาอวิชชาเป็นมูลการณ์ (The First Cause) แล้วจึงวิวัฒนาการต่อมาตามลำดับหัวข้อทั้ง ๑๒ นั้น การแปลความหมายอย่างนี้ ทำให้เห็นไปว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีส่วนคล้ายคลึงกับศาสนาและระบบปรัชญาอื่น ๆ ที่สอนว่ามีตัวการอันเป็นต้นเดิมสุด เช่น พระผู้สร้าง เป็นต้น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของสัตว์และสิ่งทั้งปวง ต่างกันเพียงว่า ลัทธิที่มีพระผู้สร้าง แสดงกำเนิดและความเป็นไปของโลกในรูปของการบังคาลโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วนคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท (ที่ตีความหมายอย่างนี้) แสดงความเป็นไปในรูปวิวัฒนาการตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในธรรมชาติเอง อย่างไรก็ดี การตีความหมายแบบนี้ย่อมตัดสินใจได้แน่นอนว่า ผิดพลาดจากพุทธธรรม เพราะคำสอนหรือหลักลัทธิใดก็ตามที่แสดงว่าโลกมีมูลการณ์คือ เกิดจากตัวการที่เป็นต้นเค้าเดิมที่สุด ย่อมเป็นอันขัดต่อหลักปฏิจัสมุปบาทนี้ หลักปฏิจัสมุปบาทแสดงเหตุผลเป็นกลาง ๆ ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน เกิดสืบต่อกันมาตามกระบวนการแห่งเหตุผลอย่างไม่มีที่สิ้นสุด มูลการณ์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่ว่าจะในรูปพระผู้สร้างหรือสิ่งใด ๆ

กล่าวได้ว่า ความดับไปของไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาทเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหมายถึง ดำรงอยู่ชั่วขณะ ทิ้งนี้ทิ้งเพราะตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ทุกสิ่งเป็นขณิกะ คือ ตั้งอยู่ชั่วขณะเดียวแล้วดับไป หมายความว่าไม่เที่ยงนั่นเอง กล่าวคือ รูป (ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ) เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นขณิกะ(ไม่เที่ยง) ไม่อยู่ในอำนาจของตน (เป็นทุกข์) ไม่มีทั้งภาวะ (Being) และ อภาวะ (Non-being หมายถึงเป็นอนัตตา) มีแต่การเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดหย่อน (Becoming) สิ่งที่เป็นภาวะก็ดี อภาวะก็ดี ล้วนไม่ใช่ความจริงแท้ อาการที่เปลี่ยนแปลงของ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓-๘๔.

สิ่งทั้งหลายเท่านั้น คือความจริงแท้ สิ่งที่มีอยู่จริงในครั้งแรกทุกครั้ง ในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคต มันไม่ใช่สิ่งที่คงทนถาวร เพราะว่าสิ่งที่คงทนถาวรมีความหมายว่าไม่มีความเปลี่ยนแปลง แต่มันเป็นการแสดงถึงลักษณะการปรากฏของสิ่งที่แอบแฝงอยู่ของธาตุในความมีอยู่ของปรากฏการณ์ และการปรากฏตัวของสิ่งที่เป็นอดีตก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่น อากาศร้อน เพราะอะไร เพราะอากาศหรือ ก็ไม่ใช่ อันเป็นการอิงกันเกิดขึ้น กล่าวคือ ที่อากาศร้อน อาจเป็นเพราะฝนไม่ตก บ้าง ต้นไม้มีน้อยบ้าง ถามว่าฝนและต้นไม้หรือเป็นตัวการให้อากาศร้อน ก็ไม่ใช่ ต้นไม้มีน้อยอาจเป็นเพราะมนุษย์ทำลายเพื่อนำไปใช้ในการดำรงชีพ หากว่าเพราะมนุษย์ใช้ไหมจึงทำให้อากาศร้อน ก็ไม่ใช่ทั้งหมด ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนอิงอาศัยกันและกันจึงทำให้อากาศมันร้อน

การศึกษาให้รู้แจ้งในเรื่องหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาทนี้จึงเป็นเสมือนกุญแจดอกสำคัญที่จะกุญแจดอกสำคัญที่จะไขไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง มีผลเป็นความสุข สงบแก่ผู้ศึกษาเรียนรู้ มีประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น ขึ้นไป ทำให้ชีวิตร่มเย็น และทำให้เห็นว่าการเกิดของเรามีความหมาย ไม่ใช่เกิดมาโดยบังเอิญ มีชีวิตอยู่อย่างหลักลอย ปล่อยตัวและกายไปอย่างน่าหดหู่สมเพชเวทนา หลักพุทธธรรมนี้ทำให้บุคคลหายมงายต่อความขึ้นลงของชีวิต จะช่วยคลี่คลายความซับซ้อนใจความสับสนของชีวิตซึ่งเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้ง เพื่อชีวิตของตนเองจะได้ดีขึ้นและทำให้ผู้ใกล้ชิดได้มีความเข้าใจในปัญหาชีวิตได้ดีขึ้นเช่นกัน จนกระทั่งสามารถดับทุกข์บรรลุลผลแห่งความสุขด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เห็นธรรมและบรรลุธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นปัจจุสมุปบาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปัจจุสมุปบาท”^{๑๕}

๓.๖ ไฟในฐานะเป็นรูป

ไฟธาตุในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พลังงานด้วย จึงสังเกตว่า แม้ความร้อนก็เรียกว่าธาตุ อากาศ คือ ความว่าง ก็เรียกว่าธาตุ คำว่า ธาตุ ในทางพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติโดยไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ซึ่งจะเป็นวัตถุหรือพลังงาน ก็เรียกว่า ธาตุเหมือนกัน คำว่า “นามธรรม” หมายความว่า ไม่อาจจะสัมผัสได้ด้วยประสาททั้งห้า^{๑๖} คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส

^{๑๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๖/๒๕๓.

^{๑๖}พร รัตนสุบรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗),

ปลิวี อาโป เตโซ วาโย ธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า มหาภูตรูป เพราะเป็นรูปใหญ่ เป็นประธานแก่รูปอื่นๆ และปรากฏชัด เช่น วัตถุสิ่งของต่างๆ ใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม ที่ปรากฏเป็นรูปร่างสังขยานต่างๆ ได้ ก็คือ มหาภูตรูป นั้นเอง และสี่สัน วรรณะของวัตถุ เหล่านั้นปรากฏมาก ปรากฏน้อย ก็ด้วยอาศัยมหาภูตรูปที่รวมกันอยู่ตามมากตามน้อยนั้นเอง ฉะนั้น มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ เมื่อโดยสังขยานแล้วก็ใหญ่โตมาก เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วก็ปรากฏ ชัดกว่ารูปอื่นๆ ดังแสดงวงนัตถะว่า มหุตานี หุตวา ภูตานิ ปาตุภูตานิติ = มหาภูตานิรูป เหล่าใด ว่าโดยสังขยานและว่าโดยสภาวะแล้ว เป็นใหญ่และปรากฏชัด ฉะนั้น รูปเหล่านั้น ชื่อว่า มหาภูต

ในโคจรรูป ๗ ท่านกล่าวถึง โสภณูปการมณฺฑ มีว่า ศุสิตพุนฺติ = โสภณูปํ รูปใด ภายปสาทพึงถูกต้อง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า โสภณูปพะ

โสภณูปการมณฺฑ มี ๓ อย่าง คือ

- ๑) ปลิวีโสภณูปการมณฺฑ ได้แก่ อ่อน แฉ่ง
- ๒) เตโซโสภณูปการมณฺฑ ได้แก่ เย็น ร้อน
- ๓) วาโยโสภณูปการมณฺฑ ได้แก่ หย่อน ดิ่ง

ฉะนั้น โสภณูปการมณฺฑทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ มหาภูตรูป ๓ เว้นอาโปนั้นเอง สำหรับ อาโปนั้น ภายปสาทกระทบไม่ได้ ฉะนั้น จึงไม่เข้าอยู่ในโสภณูปการมณฺฑในน้ำธรรมดาหรือน้ำแข็ง มีอาโปธาตุมากที่สุด แต่ในเวลาที่เราเอามือไปจุ่มน้ำและรู้สึกว่าย่น ร้อน แฉ่ง ได้ นั้น ก็เป็นเพราะปลิวี เตโซที่อยู่ในน้ำนั้นเอง สำหรับอาโปที่อยู่ในน้ำนั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่กระทบได้ ฉะนั้น จึงรู้ด้วยกายวิญญาณไม่ได้ รู้ได้โดยการนึกคิดเอาเท่านั้น ดังเช่น ในเวลาที่เราแลเห็นวัตถุสิ่งของที่มีรูปร่างเหลี่ยม กลม ยาว ใต้นั้น ความจริงเราไม่ได้เห็นเหลี่ยม กลม ยาว ของวัตถุนั้นๆ เลย เราเห็นสีต่างๆ ที่อยู่ในวัตถุนั้นๆ ต่างหาก และที่รู้ได้ว่าวัตถุนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม วัตถุนั้นเป็นรูปกลมเหล่านี้ เรารู้ได้ด้วยการนึกคิดเอาเท่านั้นเอง เพราะเหลี่ยมหรือกลมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปอารมณ์ เป็นธรรมารมณฺฑ ฉะนั้น จึงเห็นด้วยตาไม่ได้ รู้ด้วยใจเท่านั้น^{๗๗}

ดังนั้น มหาภูตรูป ก็คือ ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เรารู้กันดีว่า สิ่งต่างๆ ในโลก ทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตามล้วนเกิดมาจากธาตุสี่ทั้งนั้น ธาตุทั้ง ๔ อาจจะปรากฏเป็นรูปคน สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งต่างๆ ได้ไม่รู้จักสิ้นสุด

^{๗๗} พระสังฆมม โขติกะธัมมาจริยะ, ปรมัตถโคติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-b, หน้า ๗๐-๗๔.

รูปตามรากศัพท์แปลว่า สิ่งที่จะต้องย่อยยับลง ท่านวิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า รูปปนสติ รูป สัตตมหาทิวโรธิปจฺเจหิ วิการมาปชฺชติ แปลว่า สิ่งใดย่อมสลายลง กล่าวคือ ถึงความ พิจารด้วยปัจจัยอันเป็นข้าศึก เช่นเย็น หรือร้อน เป็นต้น สิ่งนั้นเรียกว่ารูป

นี่เป็นการอธิบายตามวิธีไวยากรณ์ภาษาบาลี ซึ่งก็คงช่วยให้เข้าใจความหมาย บางอย่างดีขึ้น แต่การหาความหมายที่แท้จริงนั้น ผู้พิจารณาจากตัวอย่างไม่ได้ จึง สังเกตว่า ความร้อน ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ถือว่าเป็นพลังงาน อย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงจัดว่า เป็นรูปไม่เป็นนาม ลม คือ แก๊สต่างๆ แม้จะมองไม่เห็นก็ตรัสเรียกว่า เป็นรูป และต่อไปนี้ จึงพิจารณาตัวอย่าง อุปาทายรูป แล้วท่านจะเห็นได้เองว่า คำว่า “รูป” นี้มีความหมาย กว้างเพียงไร

อุปาทายรูป ท่านอธิบายไว้ ดังนี้

ประสาททางตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมอง ชีวิตของรูป และลักษณะแห่งเพศหญิงและ ชายเหล่านี้เรียกว่า อุปาทายรูป เป็นรูปที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูปสี่ และมีวิญญาณเป็นปัจจัย^{๓๔}

ในวิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑ ท่านกล่าวถึงการเจริญเมตตาพรหมวิหารว่าผู้ปฏิบัติ (พระโยคาวจร) จำต้องการพิจารณาแยกธาตุเพื่อสลายความ โลก ความโกรธ ความหลง ดังนี้

พระโยคาวจรผู้ไม่อาจยังจิต (ร้าย) ให้ดับไป แม้โดยอุบายอย่างนี้ พึง ทำธาตุวินิพโยก (แยกธาตุ) ต่อไป ถ้ามว่า ทำอย่างไรแก้วว่า พึงสอนตนโดยวิธี แยกอย่างนี้ว่า 'นี่แน่ะพอบรรพชิต ก็ตัวเจ้าเมื่อโกรธบุคคลนั้น โกรธอะไร โกรธผมหรือ หรือว่า โกรธขน โกรธเล็บ โกรธมูตร หรือมิฉะนั้น โกรธธาตุ ดิน โกรธธาตุน้ำ โกรธธาตุไฟ โกรธธาตุลม ในโกฏฐาสทั้งหลายมีผมเป็นต้น หรือว่าท่านผู้นี้ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะอาศัยขันธ์ ๕ เหล่าใด เพราะอาศัยอายตนะ ๑๒ เหล่าใด เพราะอาศัยธาตุ ๑๘ เหล่าใด ในธรรมทั้งหลายมีขันธ์เป็นต้น เหล่านั้น เจ้าโกรธรูปขันธ์หรือ หรือว่าโกรธเวทนาขันธ์...สัญญาขันธ์...สังขาร ขันธ์...วิญญาณขันธ์ มิฉะนั้น เจ้าโกรธจักขวยตนะหรือ โกรธรูปายตนะหรือ โกรธมนายตนะหรือ โกรธสัมผัสตนะหรือ มิฉะนั้น เจ้าโกรธจักขุธาตุหรือ โกรธรูปธาตุหรือ โกรธจักขุวิญญาณธาตุหรือ โกรธมโนธาตุหรือ โกรธสัมผัส ธาตุหรือ โกรธมโนวิญญาณธาตุหรือ' ก็เมื่อเธอทำธาตุวินิพโยกอยู่อย่างนี้ ฐานที่ตั้งแห่งความโกรธก็ไม่มี ฐานที่ตั้งแห่งเมล็ดพันธุ์ฝักกาดบนปลาย

^{๓๔}พร รัตนสุบรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๑, หน้า ๕๗-๕๘.

เหล็กแหลมไม่มี และฐานที่ตั้งแห่งจิตรกรรมในอากาศก็ไม่มี ฉะนั้น^{๑๕}

ดังนั้น หากว่ากันโดยปรมัตตสังจะแล้ว ชีวิตและร่างกายอันประกอบด้วยธาตุ ๖ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และธาตุวิญญาณ^{๑๖} ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๑๗} นั้นที่แท้แล้ว ร่างกายนี้สกปรก ปฏิกุศล ถ้าใครไม่แน่ใจ ให้เข้าไปในส้วมก็ได้ พอถ่ายออกมาแล้วก็รู้ว่า มันสกปรกหรือเปล่า ชีวิตของมนุษย์เราที่มองดูว่าสะอาดนั้น มันมีน้ำหอม มีเพชรนิลจินดาเทออกมาบ้างหรือไม่ จะเห็นว่าไม่มีเลยมีแต่เทาของสกปรกออกมา เป็นของปฏิกุศล ขนาดบางคนใช้น้ำยาดับกลิ่นแล้ว ใช้น้ำหอมแล้ว มันยังทะลักออกมาเหม็นอีก บางคนพอกมือขึ้น ยกรักแร้ขึ้น เพื่อที่จะเป็นลม ร่างกายคนนี้สกปรกมาก

ร่างกายนี้มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครง พอกไว้ด้วยเนื้อ รังรัดไว้ด้วยเอ็น หุ้มไว้ด้วยหนัง ฉาบไว้ด้วยผิว มีการทะลุเข้าเทออกซึ่งของไม่สะอาดจากร่างกายนี้เป็นนิจ (ทะลุเข้า คือ กินข้าวกินน้ำ เทออก คือ เทปัสสาวะ อุจจาระและเหงื่อ ออกจากร่างกาย) คือ มีช่องเทของเสียออก ๕ ช่อง เรียกว่า นวทวาร คือ

- (๑) มีจี้ตา ไหลออกจากตาทั้งสอง
- (๒) มีจี้หู ไหลออกจากหูทั้งสอง
- (๓) มีน้ำมูก ไหลออกจากกระพุ้งจมูกทั้งสอง
- (๔) มีอาเจียน เลือด ดี เสมหะ ไหลออกจากปาก
- (๕) มีอุจจาระ ปัสสาวะ ไหลออกทางทวารเบื้องล่าง คือ อุจจาระออกจากทวาร

หนักและปัสสาวะออกจากทวารเบา

- (๖) มีเหงื่อไหลออกจากขุมขน ๕ หมื่น ๕ พันขุม

การพิจารณาร่างกายนี้ ก็สามารถทำให้คลายความหวงแหนร่างกายของตนได้เช่นกัน เมื่อคลายความหวงแหนได้แล้ว ก็สามารถเกิดความรู้เข้าใจได้ว่าชีวิตที่เกิดมานั้นประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ ทุกอย่างเป็นของหยาบขี้มามาเท่านั้น กล่าวคือ ถ้าเจ้าของกายไม่อาบน้ำ ปล่อยให้ตามสภาพที่มันเป็นเพียง ๓-๔ วันเท่านั้น เจ้าของกายเองจะรู้สึกรังเกียจตัวเอง จะมีผมกระเซิง จะมีแมลงวันหัวเขียวได้ต่อม ร่างกายนี้สกปรกเหมือนกันหมด จึงไม่แตกต่างกันระหว่างร่างกายของ พระราชาและคนจันทาล ดังพุทธพจน์ว่า

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๘/๑๓๙.

^{๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๑๔/๑๐๑.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๔๖.

ถ้าว่าบุคคลที่เข้าไป ยืนอยู่ นั่ง นอน คู้เข้าหรือเหยียดออกนั้นเป็นความ เคลื่อนไหวของกาย กายประกอบแล้วด้วยกระดูกและเอ็นฉาบด้วยหนังและ เนื้อ ปกปิดด้วยผิวหนัง เต็มด้วยไส้ อาหาร มีก้อนตับ มูตร หัวใจ ปอด ม้าม ไต น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ มันข้น เลือด ไขข้อ ดี เปลมัน อันบุรุษผู้เป็นพาล ย่อมไม่เห็น ตามความเป็นจริง อนึ่ง ของอันไม่สะอาดย่อมไหลออกจากช่องทั้งเก้าของกาย นี้ทุกเมื่อ คือ ขี้ตาจากตา ขี้หูจากหู และน้ำมูกจากจมูก บางคราวย่อมสำรอก ออกจากปากดีและเสลดย่อมสำรอกออก เหงื่อและหนองฝีมื่นออกจากกาย อนึ่ง อวัยวะเบื้องสูงของกายนี้เป็นโพรง เต็มด้วยมันสมอง คนพาลถูกอวิชา หุ้มห่อแล้ว ย่อมสำคัญกายนั้นโดยความเป็นของสวยงาม ก็เมื่อใด เขาตายขึ้น พอง มีสีเขียว ถูกทิ้งไว้ในป่า เมื่อนั้น ญาติทั้งหลายย่อมไม่หวังใย สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก หม่าป่า หมูหนอนกา แร้ง และสัตว์เหล่าอื่น ย่อมกัดกินกายนั้น ภิกษุในศาสนา^๒ ได้ฟังพระพุทธพจน์แล้ว มีความรู้ชัด เธอย่อมกำหนดครุ์กายนี้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริงทีเดียว สรรระที่มีวิญญูณนี้เหมือนสรรระที่ตายแล้ว นั้น สรรระที่ตายแล้วนั้นเหมือนสรรระที่มีวิญญูณนี้ ภิกษุพึงคลายความพอใจใน กายเสี้ยทั้งภายในและภายนอก ภิกษุนั้นมีความรู้ชัดในศาสนา^๒ ไมยินดีแล้ว ด้วยฉันทราคะ ได้บรรลุมฤตบท สงบดับไม่จุติ กายนี้มีสองเท้าไม่สะอาด มี กลิ่นเหม็น อันบุคคลบริหารอยู่ เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ ถ้ายของไม่สะอาดมี น้ำลายและน้ำมูกเป็นต้นให้ไหลออกจากทวารทั้งเก้า และขับเหงื่อไหลให้ไหล ออกจากขุมขนนั้น ๆ ผู้ใดพึงสำคัญเพื่อยกย่องตัวหรือพึงดูหมิ่นผู้อื่น จักมีอะไร นอกจากการไม่เห็นอริยสัจๆ^๒

การที่หญิงรักชาย ชายรักหญิงนั้น เพราะว่ามีเสื้อผ้าอาภรณ์และผิวปกปิดไว้เท่านั้นเอง ถ้าว่าจะเอาอกกายมาไว้ข้างในกาย และเปลี่ยนอวัยวะภายในกายมาไว้นอกกาย จะมีตับไตไส้พุง ห้อยย้อย เจ้าของกายเห็นจะต้องถือท่อนไม้และก้อนหินเพื่อไว้ไล่ กากและสุนัขที่มาจะแย่งตับไตไส้พุง ของตนเป็นแน่ แท้ที่จริง ร่างกายนี้ คือ ส้วมเคลื่อนที่ เพราะเป็นที่อยู่ของอุจจาระ ถ้ามีอายุ ๒๐ ปี ก็ เหมือนส้วมที่ยังไม่ได้ล้างมา ๒๐ ปี ถ้ามีอายุ ๓๐ ปี ก็เหมือนส้วมที่ยังไม่ได้ล้างมา ๓๐ ปี

ร่างกายนี้เปรียบเสมือนป่าช้าสำหรับทิ้งซากศพ คือ ศพเป็ด ศพหมู ศพไก่ ศพกิ้ง ที่ มนุษย์กินเข้าไปเน่าเหม็นอยู่ในร่างกายนั่นเอง ร่างกายนี้จึงเป็นรังของโรค เป็นที่อยู่ของเชื้อโรค ที่ ทางพุทธศาสนาเรียกว่าหมูหนอน ๘๐ กลุ่ม คือ โรคที่อาศัยดับก็กินดับที่อาศัยสมองก็กินสมอง ที่

^๒ จุ.อติ. (ไทย) ๒๕/๓๑๒/๒๗๘-๒๘๐.

อาศัยกระดูกก็กินกระดูก ที่อาศัยผิวหนังก็กินผิวหนังที่อาศัยส่วนใดส่วนหนึ่งก็กินส่วนนั้น เชื้อโรคเหล่านี้ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ผสมพันธุ์เลี้ยวคูกันอยู่ในร่างกายของเรานั้นเอง ร่างกายนี้จึงเป็นรังของโรค

ถ้าใครเกิดความรักวุ่นวายใจ ทำให้ใจกระวนกระวายเพราะราคะ ก็ขอให้ภาวนาเพื่อทำลายตัวราคะแบบง่าย ๆ คือ ภาวนาว่า “สกปรก เหมือนเน่า เเฟอะ” และทำหน้าตาสะอิดสะเอียนไปด้วย บางที ๒ - ๓ นาที เท่านั้น ตัวความรักจะกระเจิงหนีไป ลองทดสอบดูโดยเข้าไปในส้วมหรือไปดูซากศพที่ถูกรถชนตายก็ได้ นี่แหละ คือ ชีวิต อสุภะจะทำลายราคะได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าอสุภนิมิต เป็นตัวกำจัด หรือ เป็นเหตุดับของกามฉันทะ^{๕๓}

ชีวิตนั้นได้ความเป็นไปสม่าเสมอแห่งมหากุศ คือ ธาตุ ๔ ทั้งหลายเท่านั้นจึงเป็นไปได้ แต่เพราะปฐวีธาตุหรือธาตุที่เหลื้อมืออาไปธาตุเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งกำริบไป บุคคลแม้สมบุรณ์ด้วยกำลัง ก็กลายเป็นคนมีกายแข็งกระด้างไปบ้าง มีกายเน่าเหม็นเปราะเปื้อนด้วยอำนาจแห่งโรค อติสาร (ลงแดง) เป็นต้นบ้ำมีอาการร้อนหนักไปหน้า (คือ ร้อนไม่ลด) บ้าง ซ้อและเส้นขาดไปบ้าง ถึงสิ้นชีวิต^{๕๔}

ถึงแม้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับรองความจริงขึ้นสมมติต่างๆ ทางโลก เช่น คนรวย คนจน บิดามารดา บ้าน รลยนต์ บุตรธิดา เป็นต้น ก็ตาม แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทก็สอนให้ทุกคนกำหนดรู้เอาไว้เพื่อป้องกันไม่ให้หลงรักหลงชังในสรรพสิ่งมากเกินไปในระดับสมมติดังจะแม้ในระดับปรมาตถธรรม ก็มีใจเป็นการสอนให้คนไม่ยอมรับนับถือบิดามารดา บุญ บาป แต่สอนให้คนถ้อยถอนความยึดติดในสรรพสิ่งด้วยอำนาจตัณหา มานะ ทิฏฐิ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งปวง อันบุคคลไม่พึงเข้าไปยึดมั่นถือมั่น”^{๕๕} เมื่อยึดมั่นมากถือมั่นมากก็ต้องทุกข์มาก แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนนั้นยังยึดมั่นถือมั่นอยู่ เพราะยังมีกิเลสอยู่ จะปล่อยวางให้เด็ดขาดนั้นยังทำไม่ได้ ดังนั้น หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงสอนให้มนุษย์ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งปวง เพราะสิ่งทั้งปวงในโลกนี้มันไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน มันเป็นทุกข์ มันตกอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องพังสลายไปในที่สุด และไม่มีอะไรเป็นของของเราที่แท้จริงเลย เมื่อมนุษย์ตายแล้ว ก็นำไปได้แต่บุญ (ความดี) และบาปติดตัวไปได้เท่านั้น ยกเว้นท่านผู้ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น หมดกิเลสไม่หวนกลับมาเกิดอีก (พระอรหันต์) เท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๕๓}พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตโน), บทธอบรมสมภาวิภาวนา หลักสูตรขั้นต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕-๑๗.

^{๕๔}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗.

^{๕๕}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๗๒๕.

คุณก่อนานนท์ อย่าเลย เธออย่าโศกเศร้ารำพันไปเลย คุณก่อนานนท์ ชื่อนั้น เราได้บอกไว้ก่อนมิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักใคร่พอใจทั้งหมดย่อมมีอยู่ ชื่อนั้นจะฟังได้แต่ที่ไหน สิ่งใดที่เกิดแล้ว มีแล้ว อันปัจจุปรังแต่งแล้ว มีความสลายไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นอย่าสลายไปเลย ชื่อนั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เพราะขันธธาตุอายุคนะก่อน ๆ แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ขันธ ธาตุและอายุคนะหลัง ๆ ก็ย่อมเป็นไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า การยึดถือนี้มีความพลัดพรากเป็นที่สุดทีเดียว^{๘๖}

พุทธศาสนิกชนที่ดีต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบแห่งศีลธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ดีที่สุด เพื่อผลที่ดีที่สุดแก่ชีวิต เริ่มตั้งแต่ประโยชน์สุขในชาติปัจจุบัน ไม่หลงมัวเมา ประมาท ประโยชน์สุขในชาติหน้า และประโยชน์สูงสุดที่ยุติทั้งโลกนี้และโลกหน้า (นิพพาน) และปัญหาต่างๆ ทั้งในด้านชีวิตส่วนตัวและสังคมก็จะลดลงจนกระทั่งดับสิ้นไปได้ เพราะจะแสวงหา ตักดวง ตั้งสมและครอบครองวัตถุสิ่งของไว้มากมาย สุดท้ายก็เอาไปด้วยไม่ได้ หากประพฤติปฏิบัติได้เช่นนี้ จะไม่มีความสงสัยในเรื่องต่างๆ ว่าเกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน จะไม่มีความหวั่นไหวใด ๆ ในชีวิต แม้กระทั่งความตาย อันเป็นหลักสัจธรรมที่เที่ยงแท้แน่นอนทั้งมนุษย์ เทวดา และสรรพสัตว์น้อยใหญ่ซึ่งยังต้องเวียนวนอยู่ในกระบวนการของเหตุปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ต้องหมุนวนตามสังสารวัฏอันไม่มีจุดสิ้นสุดได้ ดังนั้น เมื่อความรู้ความเข้าใจเรื่องธาตุตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท มวลมนุษย์สามารถนำหลักปฏิบัติข้อนี้มาปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันให้ได้ ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามได้แล้ว ชีวิตก็จะลดความวุ่นวาย ความเดือดร้อน ความทุกข์ลงได้ แม้ไม่มากถึงกับการบรรลุธรรมชั้นสูงก็ตาม อย่างน้อย ก็ได้ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ด้วยความมีสติ ไม่ประมาท เป็นชีวิตที่อิงตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเถรวาท จำแนกธรรมชาติที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์ไว้ ๒ ส่วน คือ รูปกับนาม หรือกายกับจิต หรือเบญจขันธ์^{๘๗} ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ธรรมชาติทั้งสองส่วนนี้ประกอบกันขึ้นเป็นชีวิตมนุษย์ ทั้งสองอาศัยซึ่งกันและกันและเป็นอยู่และกายอาศัยจิต ซึ่งแต่ละส่วนก็มีรายละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก แต่ทั้งหมดมีลักษณะอาศัยซึ่งกันและกัน ลักษณะที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันอย่างนี้ท่านเรียกว่า “สังขตธรรม” ส่วนในการให้ความสำคัญ ท่านเน้นความสำคัญของจิตมากกว่ากาย ธาตุหรือมหาภูตรูป ๔ นี้ ถือเป็นหน่วยมูลฐานของการก่อเกิดรูปขั้นแรกของมนุษย์ แต่ทั้ง ๔ อย่างนี้ล้วนไม่สามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพัง ต้องอิง

^{๘๖} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๘/๑๑๔.

^{๘๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕.

อาศัยกันและกันดำรงอยู่เมื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหมดสิ้นไปที่เหลือก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้ เพราะรูปปั้นของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้กฎของกฎิจสมุปบาทหรือกฎอิทัปปัจจยตานั้นเอง

เมื่อมนุษย์ยังไม่มีความรู้ในการดำเนินชีวิต มนุษย์ก็เป็นอยู่โดยอาศัยความรู้สึกและความทะยานอยากไปตามความรู้สึกนั้น เป็นตัวกำหนดที่จะนำชีวิตไปให้อยู่รอดได้ ความทะยานอยากไปตามความรู้สึกนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่า “ตัณหา” ซึ่งเป็นแรงผลักดันพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสาเหตุของการเกิดปัญหาของมนุษย์ แบ่งออกเป็น ๓ จำพวก ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา^{๘๘} และตัณหาทั้ง ๓ นี้ ทำให้เกิดอุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น ๔ ประการ ได้แก่ กามอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกาม ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐีสีลัตถูปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและพรต และอัตตวาอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในวาตะว่าตัวตน^{๘๙}

เมื่อมีการยึดมั่นก็ทำให้เกิดเจตจำนงในการกระทำพฤติกรรมต่างๆ ตามธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริงในสังขาร ไม่เข้าใจในเรื่องชีวิตและสิ่งต่างๆ ของตนว่า ตกอยู่ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งต่างๆ (อนิจจัง) ความไม่เข้าใจในความทุกข์และสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (ทุกขัง) และการหลงคิดว่ามีตัวตนที่แท้จริง ทั้งที่ความจริงไม่มีตัวตนที่แท้จริง (อนัตตา) ความไม่เข้าใจหรือความเข้าใจผิด (อวิชชา) จึงเป็นปัจจัยตัวสำคัญที่ให้นำไปสู่ความทะเยอทะยานอยากอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และความทุกข์ก็ไม่สิ้นสุดเช่นกัน เพราะความจริงแท้ของชีวิตของมนุษย์นั้น ซึ่งประกอบด้วยขันธ ๕ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ^{๙๐} คน สัตว์ และสิ่งของในโลกนี้ก็ล้วนแต่สมมติทั้งนั้น อย่างนี้สมมติเรียกว่าคน อย่างนี้สมมติเรียกว่าสัตว์ ต้นไม้ โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น เมื่อแยกออกไปก็ไม่มีคน ไม่มีสัตว์ มีแต่ขันธ ๕ ธาตุ ๔ หรือธาตุ ๖ ประหลุมกันเข้าถูกส่วนเหมือนเหล็กบ้าง ไม้บ้าง ยางบ้าง สายไฟบ้าง กระจกบ้าง นำมาประกอบถูกส่วนให้เล่นไปได้ด้วยมีคนขับ เราสมมติเรียกว่ารถยนต์

ความเกี่ยวเนื่องกัน ความสัมพันธ์สืบต่อกัน ความเป็นต่างด้านของเรื่องเดียวกัน และความเป็นเหตุเป็นผลแก่กัน ของลักษณะทั้งสามนี้ อาจกล่าวให้สั้นที่สุดว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ประมวลกันเข้า องค์ประกอบเหล่านั้นสัมพันธ์กันโดยอาการที่ต่างก็เกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วดับสลายและองค์ประกอบเหล่านั้นทุกอย่างล้วนแต่กำลังเกิดดับแตกสลายทุกขณะ ไม่คงที่ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

^{๘๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๓๓/๔๕๔.

^{๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๔๒.

^{๙๐} ส.ข. (ไทย) ๑๓/๕๕/๔๗.

๓.๗ ไฟกับวิวัฒนาการของโอกาสโลก

ในวิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒ ได้อธิบายเกี่ยวกับ “กัป” ไว้ว่า กัปที่กำลังเสื่อมลง ชื่อว่า “สังวัฏกัป” กัปที่กำลังเจริญขึ้น ชื่อว่า “วิวัฏกัป” ในสังวัฏกัป และวิวัฏกัปทั้ง ๒ นั้น สังวัฏกัปปีกัป กัปที่ตั้งอยู่เนื่องด้วยกัปเสื่อม คือระยะเวลาในระหว่างกัปเสื่อม และวิวัฏกัปปีกัป กัปที่ตั้งเนื่องอยู่ด้วยกัปเจริญ คือ ระยะเวลาในระหว่างกัปเจริญ เมื่อถือเอาเช่นนั้น กัปทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสงไขยแห่งกัป ๔ อย่างเหล่านี้ อสงไขยแห่งกัป ๔ อย่างเป็นไฉน คือสังวัฏกัป ๑ สังวัฏกัปปีกัป ๑ วิวัฏกัป ๑ วิวัฏกัปปีกัป ๑”^{๕๑} แม้จะแยกย่อยกัปออกเป็น ๔ ก็ไม่ได้ง่ายที่จะนับว่าเท่านั้นปีเท่านั้นปี ร้อยปี พันปี หรือแสนปี จึงเรียกว่า อสงไขย เหมือนกัน คือนับไม่ถ้วน เพราะฉะนั้น กัปย่อยทั้ง ๔ กัป จึงเรียกว่า อสงไขย และอสงไขยในที่นี้พึงเข้าใจว่าเป็นอสงไขยย่อย เช่นเดียวกับกัปย่อย รวมเรียกว่า อสงไขยกัป ซึ่งหมายถึงส่วนย่อยทั้ง ๔ ของอายุโลก อสงไขยในส่วนนี้คือการนับปีไม่ถ้วนนั่นเอง ดังพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย อสงไขยแห่งกัป ๔ ประการนี้ ๔ ประการ เป็นไฉน ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด สังวัฏกัปตั้งอยู่ เมื่อนั้น ใครๆ ก็ไม่อาจนับได้ว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือเท่านั้นแสนปี ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด สังวัฏกัปปีกัปตั้งอยู่ เมื่อนั้น ใครๆ ก็ไม่อาจนับได้ว่าเท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือเท่านั้นแสนปี ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด วิวัฏกัปตั้งอยู่ เมื่อนั้น ใครๆ ไม่อาจนับได้ว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือเท่านั้นแสนปี ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด วิวัฏกัปปีกัปตั้งอยู่ เมื่อนั้น ใครๆ ไม่อาจนับได้ว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือเท่านั้นแสนปี ดูกรภิกษุทั้งหลาย อสงไขยแห่งกัป ๔ ประการนี้แลฯ^{๕๒} บรรดากัปทั้ง ๔ นั้นในที่นี้จะได้อธิบายถึงสังวัฏกัป คือกัปเสื่อมซึ่งสังวัฏกัปมีอยู่ ๓ คือ

- ๑) เตโชสังวัฏกัป คือ กัปที่พินาศเพราะไฟ
- ๒) อาโปสังวัฏกัป คือ กัปที่พินาศเพราะน้ำ
- ๓) วาโยสังวัฏกัป คือ กัปที่พินาศเพราะลม

เขตแดนแห่งสังวัฏกัปมี ๓ คือ ๑)ชั้นอากาศระ ๒)ชั้นสุภกัณหา ๓)ชั้นเวหฬผละ ในกาลใด กัปย่อยพินาศไปเพราะไฟ ในกาลนั้นโลกย่อมถูกไฟเผา ภายใต้งตั้งแต่ชั้นอากาศระลง

^{๕๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, หน้า ๑๘๘.

^{๕๒} อ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๕๖/๑๔๐-๑๔๑.

มา ในกาลใด ก็ย่อมพินาศไปเพราะน้ำแห่งเขตนั้น อธิบายว่า แดนแห่งความพินาศ เรียกว่า สังวัฏ
 สีมา แดนแห่งสังวัฏฏะ (ด้านสูง) มีอยู่ ๓ คือ (พรหมโลก) ชั้นอากาศสรา ชั้นสุภิกิณฑา ชั้นเวหฬ
 ผลา เมื่อกัปพินาศด้วยไฟ (โลก) ได้ชั้นอากาศสราลงมาถูกไฟไหม้ (สิ้น) เมื่อกัปพินาศด้วยน้ำ
 (โลก) ได้ชั้นสุภิกิณฑาลงมาละลายด้วยน้ำ (สิ้น) เมื่อกัปพินาศด้วยลม (โลก) ได้ชั้นเวหฬผลาลงมา
 ทำลายไปด้วยลม (สิ้น) แต่ (เมื่อว่า) โดยแดนด้านกว้าง (โลก) พุทธเกษตรหนึ่ง ย่อมพินาศทุก
 ครั้งไป

๓.๗.๑ เตโชสังวัฏกัป

ในวิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒ ได้อธิบายไว้ว่า

กัปในสมัยที่กัปพินาศเพราะไฟ แรกที่เคียวมหาเมฆล้างกัป ตั้งขึ้นยังฝนใหญ่ท่า
 หนึ่งได้ทั่วแดนโกฏิจักรวาล มนุษย์ทั้งหลายดีใจ นำเอาพืชทิ้งปวงไปหว่าน แต่ครั้งข้าว
 ทั้งหลายงอกขึ้น (ยาว) พอโคกักกินได้ เมฆนั้นก็ร้องเป็นเสียงลา ไม่ยังฝนให้ตกแม้แต่หยาด
 เดียวฝนเป็นอันขาดไปในกาลนั้น ซึ่งเป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง ตรัสไว้ว่า
 ดูกรภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นสมัยที่ฝนไม่ตกหลายปี...หลายร้อยปี...หลายพันปี...
 หลายแสนปี ดังนี้ สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นวัสสุปชีวิ (อาศัยฝนเป็นอยู่) ก็ทำกาละไปเกิดใน
 พรหมโลก เทวดาจำพวกที่เป็น ปุบผผลุปชีวินิ (อาศัยดอกไม้และผลไม้เป็นอยู่) (ก็จู้ดีไป
 เกิดในพรหมโลก) ด้วย ครั้นกาลนานไกลล่วงไปโดยการขาดฝนอย่างนั้น น้ำในที่นั้นๆ ก็ถึง
 ซึ่งความสิ้นไป ที่นี้ปลาและ เต่าทั้งหลายก็ค่อยๆ ทำกาละไปเกิดในพรหมโลกบ้าง แม้พวก
 สัตว์นรก (ก็จู้ดีไปเกิดในพรหมโลก) ด้วย อาจารย์พวกหนึ่งว่า "ในสัตว์เหล่านั้น พวกสัตว์
 นรกย่อมพินาศ เพราะความปรากฏเกิดขึ้นแห่งสุริยดวงที่ ๗

มีปัญหาวว่า เว้นฉานเสีย ความเกิดในพรหมโลกหาไม่ได้ และบรรดาสัตว์ที่
 กล่าวมานั้น ลางพวกก็ถูกความขาดอาหารบีบคั้น บางพวกก็ยังอภัพ (ไม่อาจ) ที่จะบรรล
 ฉานได้ สัตว์เหล่านั้นจะ (ไป) เกิดในพรหมโลกนั้นได้อย่างไร

มีคำแก้ว่า สัตว์เหล่านั้น (ไป) เกิดในพรหมโลกได้ด้วยอำนาจฉานที่ตนไปได้ใน
 เทวโลก จริงอยู่ พวกกามาพจรเทพเหล่าที่ชื่อว่า โลกพยูหะ (กระบวนการกู่โลก) ทราบว่า
 โดยล่วงไปแสนปี ความสิ้นกัปจักมี ก็ปล่อยเศียร (ไม่โพกผ้า) สยายผม (ไม่เกล้าไม่แต่ง)
 (ร้องไห้) น้ำตานองหน้า เช็ดน้ำตาด้วยมือぬ่งฝ่าแดง ทรงเพศแห่งบุคคลผู้มีรูปวิกาลยิ่งนัก
 เทียวร้องบอกไปในถิ่นมนุษย์ อย่างนี้ว่า ชาวเราเอ๋ย แต่นี้ล่วงไปแสนปี ความสิ้นกัปจักมีละ
 โลกนี้จักพินาศ มหาสมุทรเล่าก็จักแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ ก็จักถูกไฟไหม้พินาศ
 (สิ้น) ความพินาศจักมี (ขึ้นไป) กระทั่งพรหมโลก ชาวเราเอ๋ย ท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตา
 จงเจริญกรุณาจงเจริญมุทิตา จงเจริญอุเบกขาเกิด จงบำรุงมารดา จงบำรุงบิดา จงเป็นผู้อ่อน

น้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลเกิด ได้ฟังคำของโลกพหูเทพเหล่านั้นแล้ว พวกมนุษย์และภูมิเทวดา โดยมาก เกิดความสลัดใจมากก็เป็นผู้จิตอ่อนโยนกะกันและกัน พวกกันทำบุญทั้งหลายมี เมตตาเป็นอาทิ (ตายแล้ว) จึงไปเกิดในเทวโลก ได้บริโภคนิพพิชชาโภชนแล้วรีบทำกรรม ในวาโยกสิณ จึงได้มานในเทวโลกนั้น ส่วนสัตว์อื่นจากนั้น (คือพวกอบาย) ก็ไปเกิดในเทวโลก ได้ด้วยอุปปราปรีชเวทนิยกรรม จริงอยู่ ชื่อว่าสัตว์ผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสงสารที่ปราศจากอุปปราปรีช เวทนิยกรรมย่อมไม่มี แม้สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมได้มานในเทวโลกนั้นๆ ได้เหมือนกัน สัตว์แม่ ทั้งปวงย่อมเกิดในพรหมโลกได้ ด้วยอำนาจมานที่ตน (ไป) ได้ในเทวโลก ดังนี้แล^๓

ต่อมาเกิดสุรย์ (พระอาทิตย์) ๗ ดวง มีคำอธิบายว่า

อนึ่ง ต่อแต่ฝนขาด ล่วงกาลไปนานไกล สุรย์ดวงที่ ๒ ก็เกิดปรากฏขึ้น กาลตอน กลางคืนตอนกลางวันก็มีได้รู้กันเลย สุรย์ดวงหนึ่งขึ้นดวงหนึ่งตก โลกมีความร้อนจากสุรย์มิได้ ขาดระยะเลย และในกัปปวินาสกสุรย์ (สุรย์ล้างกัป) หามีสุรียเทพบุตรเหมือนดังที่มีในปกติสุรย์ มิได้ ในสุรย์ ๒ อย่างนั้น เมื่อปกติสุรย์ยังเป็นไปอยู่ ก้อนเมฆบ้าง เปลวควันบ้าง ยัง (มี) ลอยอยู่ใน อากาศ ครั้นกัปปวินาสกสุรย์เป็นไป ท้องฟ้า เป็นปราศจากควัน และก้อนเมฆ ไสรวางแว่น (ส่องหน้า) เว้น เบญจมหานทีแล้ว น้ำในที่ทั้งหลายมีเมื่อน้ำน้อยที่เหลือเป็นต้น แห่งหมด

แต่นั้นไปอีกล่วงกาลนานไกล สุรย์ดวงที่ ๓ ก็เกิดปรากฏขึ้นเพราะความเกิดปรากฏ ขึ้นแห่งสุรย์ดวงที่ ๓ ไรเล่า แม่ (เบญจ) มหานทีก็แห้ง

แต่นั้นไปอีกล่วงกาลนานไกล สุรย์ดวงที่ ๔ ก็เกิดปรากฏขึ้นเพราะความเกิดปรากฏขึ้น แห่งสุรย์ดวงที่ ๔ ไรเล่า มหาสระทั้ง ๗ นี้ คือ สระสีหปาดนะ สระหงสหาตนะ สระกัณณมณฑกะ สระรถการ สระอนาคต สระฉัททันต์ สระกุนดาละ อันเป็นต้นน้ำ (เบญจ) มหานที (อยู่) ในหิมพานต์ ก็แห้ง

แต่นั้นไปอีกล่วงกาลนานไกล สุรย์ดวงที่ ๕ ก็เกิดปรากฏขึ้นเพราะความเกิดปรากฏขึ้น แห่งสุรย์ดวงที่ ๕ ไรเล่า น้ำในมหาสมุทรแม้แต่พอเปียกซ้อของคุลีก็ไม่เหลืออยู่ (แห้งไป) โดยลำดับ

แต่นั้นไปอีกล่วงกาลนานไกล สุรย์ดวงที่ ๖ ก็เกิดปรากฏขึ้นเพราะความเกิดปรากฏขึ้น แห่งสุรย์ดวงที่ ๖ ไรเล่า สกลจักรวาทก็เกิดเป็นควันกลุ่มไป (จน) สิ้นยาง (คือ อาโปธาตุ) เพราะ ควัน (รม)และจักรวาทนี้เป็นฉันไค แม้แสนโกฏิจักรวาทก็เป็นฉันนั้น

แต่นั้นไปอีกล่วงกาลนานไกล สุรย์ดวงที่ ๗ ก็เกิดปรากฏขึ้น เพราะความเกิดปรากฏ ขึ้นแห่งสุรย์ดวงที่ ๗ ไรเล่า สกลจักรวาทก็ลุก(ไหม้) พริบขึ้นพร้อมทั้งแสนโกฏิจักรวาท แม้ยอด

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, หน้า ๑๕๐-๑๕๒.

เขาสีเนรุทั้งหลาย(อันมีจำนวนมาก) ต่างโดยขนาดมียอดที่สูง ๑๐๐ โยชน์ เป็นต้น ก็ละลายหายไป ในอากาศนั่นเอง เปลวไฟนั้นลุกขึ้นไปติดเทวโลกชั้นจาตุมหาราช เหาวิมานทองวิมานแก้ววิมาน เพชรพลอย ในชั้นจาตุมหาราชนั้น (สิ้น) แล้ว ก็ติดภพดาวดึงส์ โดยวิธีนั้นแล มันติดกระทั่ง ถึง (พรหมโลก) ภูมิปรุฆมาณ เหาพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้นในภูมิปรุฆมาณนั้นแล้ว จดชั้นอภัสรา จึงหยุด เปลวไฟนั้น สิ่งที่เป็นสังขารแม้ประมาณสักกอนหนึ่ง ยังมี (เหลือ) อยู่เพียงใด ก็ไม่ (ยอม) ดับเพียงนั้น ต่อสิ้นสังขารทั้งปวงจึงดับไปไม่ให้อะไรเหลือแม้แต่เถ้า ดังเปลวไฟที่ไหม้ เหยยใสและน้ำมันฉะนั้น อากาศเบื้องบนกับทั้งอากาศเบื้องล่างก็เกิดมีดมิดเป็นอันเดียว

๓.๓.๒ เตโชสังวัฏฏัญญาธิกัปป

ต่อมาलगกาลนานไกล เมฆใหญ่ตั้งขึ้น ทีแรกยังฝนฝอยๆ ให้ตกลงมาแล้ว ยังฝน ให้ตกโดยหยาดน้ำ (ใหญ่ขึ้น) ขนาดก้านบัวขนาดไม้เท้า ขนาดสาก และขนาดลำตาลเป็น อาทิตอยู่โดยลำดับจนยังที่ๆ ไฟไหม้ทั้งปวง ในแดนโกฏิจักรวาพให้เต็มแล้วจึงหายไป ลมพัด อุ่มน้ำนั้นไว้ข้างล่างและทางขวาง (คือ พัดไปรอบน้ำไม่ให้ น้ำ กระจายไป) ทำจน (น้ำนั้น แฉ่นเข้า) เป็นก้อน น้ำก้อนนั้นกลมเช่นกับหยาดน้ำในใบบัว

หากมีคำถามว่า ลมทำองน้ำใหญ่ปานนั้น ให้เป็นก้อนได้อย่างไร

คำแก้พึงมีว่า ทำได้โดยน้ำเปิดช่องให้ จริงอยู่ น้ำนั้นยอมให้ช่องแกลมนั้น ในที่ นั้นๆ (ให้ลมแทรกเข้าไปทำให้แข็งได้) น้ำนั้นถูกลมปั่นทำให้เป็นก้อนอยู่อย่างนั้น ก็ค่อยเหือด ไปงวดลงข้างล่างโดยลำดับ ครั้นน้ำงวดลง ๆ พรหมโลกก็เกิดปรากฏขึ้นในที่ๆ เคยเป็นพรหม โลก และเทวโลกทั้งหลายก็เกิดปรากฏขึ้นในที่ๆ เคยเป็นกามาวจรเทวโลก ๔ ชั้นข้างบน แต่ ครั้นงวดลงมาถึงที่ๆ เคยเป็นแผ่นดินแต่ก่อน ลมแรงก็เกิดขึ้น ลมนั้นกั้นน้ำนั้นไว้ทำให้ ระบายไปได้ ดังน้ำอยู่ในกระบอกกรองที่คนปิดช่อง (ระบายอากาศ) ไว้ฉะนั้นน้ำอันมีรส หวานถึงซึ่งความเหือดไป ทำให้เกิดง้วนดินเป็นฝาจั้นง้วนดินนั้น เป็นสิ่งที่ถึงพร้อมด้วยสี และถึงพร้อมด้วยกลิ่นรส ดังหน้าข้าวปายาสที่หุงไม่ใช้น้ำเลย (คือ หุงด้วยน้ำมัน) ฉะนั้น อา ภัตสรรพรหมลงมาเกิดและกินง้วนดินเป็นอาหาร

ก็ในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดอยู่แต่แรกในอภัสสรพรหมโลกจุติจากอภัสสร พรหมโลกนั้น เพราะสิ้นอายุบ้าง เพราะสิ้นบุญบ้าง มาเกิดในโลกนี้ โดยเป็นอุปปาติกะ พรหม สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้มีแสงในตัว ท่องเที่ยวไปในท้องฟ้าได้ (คือ เหาะได้) เขาทั้งหลายได้สิ้นง้วน

ดินนั้นเขาก็เกิดเห็นกระหาย ลงมือปั้นกินเป็นคำๆ โดยนัยที่กล่าวในอัครกัญญสูตรนั้นแล อยู่มา แสงในตัวของเขาทั้งหลายอันตรธานไป ความมืดก็มีขึ้น เขาทั้งหลายเห็นมืดเข้าก็กลัว^{๕๔}

๓.๖.๓ เตโชวิวัฏกัป

ต่อนั้น ดวงสุรย์ (ดวงอาทิตย์) ๕๐ โยชน์เต็ม อันยังความกลัวให้หายแล้วยังความกล้า ให้เกิดแก่สัตว์เหล่านั้นได้ เกิดปรากฏขึ้น เขาทั้งหลายเห็นดวงสุรย์นั้นแล้วก็ตื่นตื่นดีใจว่าพวกเรา กลับได้แสงสว่างแล้ว พวกกันตั้งชื่อดวงสว่างนั้นว่า สุรย์ นั่นเอง เพราะเนื่องด้วยคำที่เขาทั้งหลาย กล่าวกันว่าดวงสว่างอันยังความกลัวของพวกเราที่กลัวอยู่แล้วให้หาย ยังความกล้าให้เกิด (แก่พวกเรา) โผล่ขึ้นมา เพราะฉะนั้น ดวงสว่างนั้น ชื่อสุรย์ (ผู้โผล่ขึ้นมายังความกล้าให้เกิด) เกิด ดังนี้ อยู่มา ครั้นสุรย์ทำความสว่างในกลางวันแล้วอัสดงไป เขาทั้งหลายก็คร่ำครวญว่า พวกเราได้แสงสว่างดวงใดเล่า แสงสว่างดวงนั้นของเราก็ดำหายไปเสียแล้ว ก็เกิดกลัวกันขึ้นมาอีก พวกเขาได้แต่ คิดรำพึงกันไปว่า จะเป็นการดีนะ หากว่าพวกเราได้แสงสว่างอีกดวงหนึ่ง ครั้นนั้น ดวงจันทร์ (ใหญ่) ๕๐ โยชน์หย่อนหนึ่ง ราวจะรู้ใจของพวกเรา ก็เกิดปรากฏขึ้น พวกเขาได้เห็นดวงจันทร์ นั้นยังตื่นตื่นยินดีนัก พวกกันตั้งชื่อดวงจันทร์นั้นว่า จันตะ นั่นเอง เพราะเนื่องด้วยคำที่พวกเขา กล่าวกันว่า ดวงสว่างนั้นราวจะรู้จันตะ (ความพอใจ) ของพวกเราโผล่ขึ้นมา เพราะฉะนั้น ดวงสว่างนั้นจึงชื่อว่า จันตะ (ผู้ราวจะรู้จันตะของสัตว์ โผล่ขึ้น) เกิด ดังนี้^{๕๕}

๓.๖.๔ เตโชวิวัฏกัญญาภิกัป

ครั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์ (สุรย์) เกิดปรากฏอย่างนั้นแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็เกิดปรากฏขึ้น จำเดิมแต่นั้น กลางคืนกลางวันก็รู้กันขึ้น และเดือนกึ่งเดือน ฤดูแล้ง ก็รู้จักขึ้นโดยลำดับ อนึ่ง ในวันที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ (สุรย์) ภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล และภูเขาหิมพานต์ก็เกิดปรากฏขึ้น ก็แลภูเขาทั้ง ๓ นั้น เกิดปรากฏขึ้นในวันเพ็ญเดือนผกคฤณะ (คือ เดือน ๔) ไม่ก่อนไม่หลังกันเลยทีเดียว

จากการศึกษาในเรื่องไฟกับวิวัฒนาการของโลกาสโลกนั้นพอจะสรุปได้ว่าในกัปทั้ง ๔ นั้น คือ ๑) สัณวัฏกัป กัปเสื่อม ๒) สัณวัฏกัญญาภิกัป กัปที่ตั้งอยู่เนื่องด้วยกัปเสื่อม ๓) วิวัฏกัป กัปเจริญ ๔) วิวัฏกัญญาภิกัป ในที่นี้ สัณวัฏกัป และ สัณวัฏกัญญาภิกัป ระยะเวลาแห่งกัปเสื่อม และกัปที่ตั้งอยู่เนื่องด้วยกัปเสื่อม คือตั้งแต่เกิดมหามณฑลล้างกัปไปจนถึงเปลวไฟขาด นี่เป็นอสงไขยหนึ่ง เรียกว่า เตโชสังวัฏกัป

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔/๑๕๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

ตั้งแต่เปลวไฟผลาญกัปขาดไปจนถึง (เกิด) มหาเมฆก่อเกิด (โลก) ที่ยังแสนโกฏิจักรวาฬให้เต็มด้วยน้ำ นี่เป็นอสงไขยที่ ๒ เรียกว่า เตโชสังวัฏฏ์กัปป

วิวัฏฏ์กัปป คือ กัปเจริญ และวิวัฏฏ์กัปป คือกัปที่ตั้งเนื่องอยู่ด้วยกัปเจริญนั้น ตั้งแต่มหาเมฆก่อเกิด (โลก) ไปจนถึงความเกิดปรากฏขึ้นแห่งจันทร์และสุรย์นี้เป็นอสงไขยที่ ๓ เรียกว่า เตโชวิวัฏฏ์กัปป ตั้งแต่ความเกิดปรากฏขึ้นแห่งจันทร์และสุรย์ไปจน (เกิด) มหาเมฆล้างกัปอีก นี่เป็นอสงไขยที่ ๔ เรียกว่า เตโชวิวัฏฏ์กัปป รวมเป็น ๔ อสงไขยนี้เป็นมหากัป ๑^{๕๖}

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗-๒๐๒.

บทที่ ๔

ไฟกับสิ่งที่มีชีวิตและไฟในเชิงนามธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างไฟกับมนุษย์

๔.๑.๑ แนวคิดเรื่องไฟกับสิ่งมีชีวิต (มนุษย์)

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความโดดเด่นประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้สรรพสิ่งเพื่อการดำรงอยู่อย่างกลมกลืน การรู้ธรรมชาติมีผลต่อมนุษย์ในการที่จะดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งในจักรวาล เนื่องจากสรรพสิ่งต่างมีธรรมชาติเดียวกันและต่างมีความเกี่ยวเนื่องทางปัจจัยต่อกัน เป็นสาเหตุให้ สรรพสิ่งดำรงอยู่ในฐานะเป็นมิตรต่อกัน แต่สิ่งที่มีความสมบูรณ์และมีค่าในการดำรงอยู่ และมีผลต่อสิ่งอื่นด้วย ดังนั้น มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหมดในจักรวาลจึงมีความเกี่ยวเนื่องถึงกัน

พระพุทธศาสนาเถรวาทมองมนุษย์ในฐานะเป็นสังขตธรรม^๑ ที่เกิดจากการปรุงแต่งกันของปัจจัยแห่งชีวิตมนุษย์ ปัจจัยที่ปรุงแต่งก่อให้เกิดเป็นรูปธรรม และนามธรรม จำแนกอีกอย่างหนึ่งคือ ชั้น ๕ อันได้แก่ ส่วนที่เป็น รูป หรือ รูปธรรม คือส่วนที่เป็นร่างกาย และระบบทางกายภาพทั้งหมด และส่วนที่นามธรรม คือ จิต หรือวิญญาณ พร้อมทั้งคุณลักษณะอื่นๆ ที่ประกอบเป็นจิต คือ เวทนา สัญญา และสังขาร^๒ บุคคลที่เกี่ยวข้องกับชั้น ๕ นี้ มี ๒๖ ภพภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ ได้แก่ (๑) นิรยภูมิ (๒) เปรตวิสัย (๓) อสุรกายภูมิ (๔) ศิรฉานภูมิ ทั้ง ๔ ภูมิ เป็นภูมิที่มีความทุกข์ มนุสสภูมิ ๑ คือ โลก มนุษย์ หรือมนุษย์ในจักรวาลอื่น เทวภูมิ ๖ ชั้น (ภูมิของเทวดา)^๓ รูปภูมิ ๑๕ ชั้น (ภูมิของพระพรหม)^๔ ทั้งหมดนี้มีชั้น ๕ เป็นส่วนประกอบสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในภพภูมิที่ตนเกิด

ทั้งหมดนี้มีชั้น ๕ เป็นส่วนประกอบสามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ในภพภูมิที่ตนเกิด ชั้น ๕ นี้ถ้าจัดเข้าในจำพวกธาตุแล้ว รูปชั้น คือรูปจำนวน ๒๘ ได้แก่

^๑อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๘๗/๑๕๒.

^๒อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑/๑.

^๓ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๑๕๕.

^๔อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๗๒/๓๗๓.

ภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ (๒) อาโปธาตุ (๓) เตโชธาตุ (๔) วาโยธาตุ อุปาทายรูป ๒๔ คือ (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) อิตถินทรีย์ (๑๑) ปุริสินทรีย์ (๑๒) ชีวิตินทรีย์ (๑๓) หทยวัตถุ (๑๔) กายวิญญูติ (๑๕) วจิตวิญญูติ (๑๖) อากาศธาตุ (๑๗) ฐปีสสะ ลหุตา (ความเบาแห่งรูป) (๑๘) ฐปีสสะ มุทุตา (ความอ่อนแห่งรูป) (๑๙) ฐปีสสะ กัมมัณฺฑตา (ความคล่องแห่งรูป) (๒๐) ฐปีสสะ อุปจยตา (ความเติบโตแห่งรูป) (๒๑) ฐปีสสะ สันตติ (ความสืบต่อแห่งรูป) (๒๒) ฐปีสสะ ชรตา (ความทรุดโทรมแห่งรูป) (๒๓) ฐปีสสะ อนิจจตา (ความไม่ยั่งยืนแห่งรูป) (๒๔) กวพิงการาหาร^๕

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องไฟกับสิ่งที่มีชีวิตพอสรุปได้ว่า ชั้น ๕ คือ ชาติตนเอง เป็นกองแห่งธาตุ ทำหน้าที่ต่าง ๆ ไปตามกฎของธรรมชาติ ในโลกนี้มนุษย์เกี่ยวข้องกับธาตุอยู่ตลอดเวลา เวลาหลับมนุษย์มีวิงจิตที่เป็นวิญญาณธาตุ คอยรักษาภพไว้ไม่ให้เจ้าของชีวิตตาย และลมหายใจของมนุษย์มีอยู่ทุกขณะก็เป็นธาตุ คือ วาโยธาตุ อาหารทุกชนิดของมนุษย์ก็เป็นธาตุ เครื่องใช้ใน ชีวิตประจำวัน ก็คือ ธาตุ ตัวมนุษย์เองก็เป็นธาตุ

๔.๑.๒ องค์ประกอบของไฟในร่างกายมนุษย์

แนวคิดเกี่ยวกับ ไฟหรือธาตุไฟในร่างกายของมนุษย์ในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท นี้เป็นการพิจารณาหลักการต่างๆ สำหรับการพัฒนาชีวิตเพื่อให้สอดคล้องความจริงของธรรมชาติ จึงจำเป็นต้องมีความรู้และเข้าใจในกฎแห่งธรรมชาติ ๕ ประการของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ที่เรียกว่า นิยาม ๕ ประการ ซึ่งได้แก่

๑) อุคฺคินิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูอันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์ เช่น มนุษย์อยู่ในครรภ์ของมารดา ๙-๑๐ เดือนจึงคลอด ตันไม้ก็ออกดอกออกผลตามฤดูกาลของมันเอง

๒) พีชานิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุกรรมเป็นต้น เช่น มนุษย์ก็คลอดลูกเป็นมนุษย์ มะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง

๓) จิตตานิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เป็นไปตามการกำหนดของจิต การแสดงพฤติกรรมทางกายบางอย่าง เช่น การพูด เป็นต้นก็เป็นไปตามกำหนดของจิต

๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการให้ผลของการกระทำ ใครทำดีก็ได้รับผลดี ใครทำชั่วก็ได้รับผลที่ไม่ดี

^๕อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๕๐๔/๑๖๘-๑๗๓.

๕) ธรรมเนียม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผล
 แก่กันแห่งสรรพสิ่งในโลกมนุษย์^๖

นิยาม ๔ ข้อย่างต้นสามารถรวมลงในนิยามข้อสุดท้าย คือ ธรรมเนียมได้ กล่าวคือ
 เมื่อมนุษย์และสัตว์หรือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เกิดมาก็ด้วยนิยาม ๔ ข้างต้นซึ่งมีนิยามข้อที่ ๕ เป็นตัว
 ควบคุมอีกชั้นหนึ่งจึงเกิดมาตามสภาพที่ควรจะเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนส่งเสริม ฉะนั้น การ
 มีตนแห่งการเรียนรู้ การรู้จักตนเอง ฟังดูง่ายแต่ทำยาก ในปัจจุบัน เราจะพบว่าปัญหาส่วนใหญ่ ไม่
 ว่าจะเป็นปัญหาของปัจเจกบุคคลหรือระหว่างบุคคลด้วยกันในสังคม ล้วนสืบเนื่องมาจากการไม่รู้
 จัดตนเองเป็นปฐม เพราะเมื่อไม่รู้จักตนเอง จึงไม่เข้าใจตนเอง ดังนั้น จึงเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจผู้อื่น
 เมื่อไม่เข้าใจกันก็จะเกิดความขัดแย้ง ทำให้มีปัญหาทางด้านมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่น ทำให้เป็นคน
 เห็นแก่ตัว บางคนที่ไม่รู้จักตัวเองมากเพราะอวิชาเข้าครอบงำ หลงใหลในทรัพย์สินวัตถุสิ่งของ
 เต็มไปด้วยความโลภ ความโกรธและความหลง ขาดสติปัญญาในการพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรอง
 เรื่องต่างๆ ผู้มีอำนาจที่ยึดตนเกินขอบเขตไปในทางรังแกทำร้ายทำลายคนอื่น บางคนกว่าจะรู้ตัวก็
 สายเกินแก้ไขแล้ว การรู้จักตนเอง คือ อย่างไร แท้จริงการรู้จักตนเอง คือ การรู้จักธรรมชาติ เพราะ
 ธรรมชาติคือ ความจริงของชีวิต การรู้จักตนเอง ก็คือ การมองเห็นชีวิตตามความเป็นจริง นั่นคือ รู้ว่า
 เราและคนอื่น ๆ สัตว์ สิ่งของ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวนั้นล้วนมีธรรมชาติที่มีองค์ประกอบอย่างเดียวกัน คือ
 ธาตุ ๔ ได้แก่ ธาตุดิน น้ำ ไฟ และลม^๗ เหมือน ๆ กัน เมื่อร่างกายของมนุษย์เราประกอบกันขึ้นด้วย
 ธาตุ เราประทานอาหารต่างๆ ซึ่งเป็นธาตุชนิดต่างๆ เข้าไปเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ มองใน
 แง่ชีววิทยา ชีวิตนี้เกิดมาจากเซลล์สืบพันธุ์ของบิดามารดา (พันธุกรรม) ทำให้มีอวัยวะต่างๆ ตาม
 ฝ่าพันธุ์ และเจริญเติบโตขึ้นมาได้ด้วยสารอาหารธาตุ และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ทั้งดีและไม่ดี ซึ่ง
 มองโดยรวมโครงสร้างร่างกายนี้มี ๓ ส่วน คือ มีโครงกระดูกเป็นแกน มีเนื้อหุ้ม และมีหนังฉาบ
 คลุมไว้ และหากมองชีวิตของมนุษย์ทุกคนตามสภาพแห่งธรรมชาติก็ประกอบด้วยสิ่ง ๕ อย่างที่
 เรียกว่า “เบญจขันธ์” คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณเท่านั้น ความรู้สึกในความเป็น
 ตัวตน หรือความเป็นเจ้าของ สืบเนื่องมาจากผัสสะ หรือการสัมผัสของอายตนะ ๖ ที่ได้รับรู้สิ่งต่างๆ
 ผ่านทางอายตนะภายในทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ^๘ เมื่อบวกเข้ากับขันธ์ ๕ โดยเฉพาะ
 สัญญา = การจำได้หมายรู้ และ สังขาร = การปรุงแต่ง ทำให้เกิดความยึดมั่น เกิดความรู้สึกเป็น
 เจ้าของขึ้นมาและถ้าหากมีอวิชา มีความโลภ ความโกรธ และความหลงเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้ว ก็

^๖อภิ.สง.อ.(ไทย) ๗๖/๘๒-๘๔

^๗ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๘/๒๐๕.

^๘ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๐๗.

ยิ่งจะหลงตัวหลงตนไปกันใหญ่ กลายเป็นมนุษย์ที่ชั่วร้าย เห็นแก่ตัว มีจิตใจมากไปด้วยความ
 ประมาทมัวเมาในสิ่งต่างๆ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเท่านั้น
 เป็นที่พึ่งแห่งตนได้จริง^๕ ผู้นั้นต้องรู้จักตนเอง หรือมีตนแห่งการเรียนรู้ด้วยสติเป็นเครื่องอยู่ มี
 ความรู้ความเข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ บุคคลที่สามารถ
 พึ่งพาตนเองได้ด้วยธรรมประจำใจ ก็ย่อมจะเป็นที่พึ่งพิงของผู้อื่นได้ แล้วเราจะเอาอะไรเป็นที่พึ่ง
 เอาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิตของเรา การประพฤติปฏิบัติพัฒนาชีวิตของมนุษย์คนใดสักคน
 ล้วนขึ้นอยู่กับตัวของมนุษย์คนนั้นเอง ไม่มีการทำแทนกันได้ ใครทำก็ย่อมได้รับผลของการกระทำ
 นั้นเอง สมดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าแม้พระองค์ก็เป็นได้เพียงผู้บอกทางหรือชี้ทางให้
 เท่านั้นดังพุทธพจน์ว่า “อภฺชาโต โว มยา มกุโธ อญฺญา สลฺลสฺสถนฺนิ ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปิ อภฺ
 ชาตาโร ตถาคตา ฯ เราทราบชัดธรรมเป็นที่สลัดกิเลสเพียงดังลูกศรออก บอกทางแก่เธอทั้งหลาย
 แล้ว เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเรื่องยังกิเลสให้เราร้อนด้วยตนเอง เพราะพระตถาคตทั้งหลาย
 เป็นแต่เพียงผู้บอกทางให้เท่านั้น”^{๑๐}

การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ความจริงในการกำเนิดของชีวิตและตรัสไว้ว่า มีตัณหา
 (ความอยาก) ก็มีชาติ (การเกิด) สิ้นตัณหาก็ก็นิชาติ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ยังมีกรรม วิญญาณ และ
 ตัณหาอยู่ ก็ยังจะต้องไปเกิดในภพต่างๆ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงจุดกำเนิดของชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปตาม
 กระแสแห่งกฎธรรมชาติทั้งสิ้น ที่ต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ที่มาสัมพันธ์กัน ที่เกิดขึ้นสืบต่อกัน
 ไปอย่างมิได้ขาดสาย อันเป็นภาวะที่ไม่เที่ยง ตรงนี้เองที่ชี้ให้ทราบว่า เราต่างเกิดมาแล้วหลายชาติไม่
 มีสิ้นสุด แต่พระพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญต่อดีกรรมเพียงข้อเดียวเท่านั้น นอกจากนั้นเป็นเรื่องที่
 เราต้องพยายามทำเอาเองในชาติปัจจุบันซึ่งมีความสำคัญกว่าชาติที่แล้ว ในกรณีของมนุษย์ก็
 เช่นเดียวกัน ภาวะแห่งการมีชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดจากการรวมตัวขององค์ประกอบพื้นฐาน ที่
 เรียกว่า “ขันธ ๕ หรือเบญจขันธ” และธาตุ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว

จากการศึกษาองค์ประกอบของไฟในร่างกายมนุษย์พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาท
 ได้อธิบายองค์ประกอบของร่างกายมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย โดยแบ่งองค์ประกอบหลักของร่างกาย
 มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายออกเป็น ๔ ส่วน คือ (๑) ส่วนที่เป็นดินเรียกว่าปฐวีธาตุ มีองค์ประกอบย่อย
 ที่สำคัญ ๑๕ ประการ (๒) ส่วนที่เป็นน้ำเรียกว่าอาโปธาตุ มีองค์ประกอบย่อยที่สำคัญ ๑๒ ประการ
 (๓) ส่วนที่เป็นไฟเรียกว่าเตโชธาตุ มีองค์ประกอบย่อย ๔ ประการ (๔) ส่วนที่เป็นลมเรียกว่าวาโย
 ธาตุ มีองค์ประกอบย่อยที่สำคัญ ๖ ประการ ๗ ดังนั้นร่างกายมนุษย์จึงประกอบไปด้วย

^๕ จุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖.

^{๑๐} จุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

องค์ประกอบหลักที่สำคัญ ๔ ประการ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และองค์ประกอบย่อยอีก ๔๑ ประการ โดยแต่ละส่วนก็จะทำหน้าที่ของตนประสานกันทำให้ร่างกายสามารถดำรงชีวิตอยู่และดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข

๔.๑.๓ ความสัมพันธ์ของไฟกับธาตุอื่น ๆ

๑) ธาตุ ๔ และธาตุ ๖^{๑๑}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบเรื่องราวความเป็นจริงของโลกและชีวิต ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งทำให้เราเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ได้ดีขึ้น เนื่องจากการอธิบายสิ่งต่างๆ ในพระพุทธศาสนาเป็นการอธิบายด้วยเหตุและผล ไม่ใช่การใช้ศรัทธานำหน้า ไม่มีการบังคับให้เชื่อตาม แต่สามารถรู้ได้ด้วยตนเองโดยการพิสูจน์ ซึ่งพระพุทธศาสนาก็ได้แสดงวิธีพิสูจน์ไว้ให้แล้ว ต่อจากนี้ควรทำความรู้จักและเข้าใจสิ่งที่เป็นองค์ประกอบของสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่า ธาตุ ดังนี้

คำว่าธาตุนี้ ไม่ได้หมายถึงธาตุที่ปรากฏในตารางธาตุ ในวิชาวิทยาศาสตร์ หรือวิชาเคมี จำพวก ธาตุฮีเลียม ธาตุอาร์กอน ธาตุไนโตรเจน ดังที่เราเคยเรียนเคยรู้จักกันมา แต่ธาตุในที่นี้เป็นธาตุที่เป็นองค์ประกอบแท้จริงหรือองค์ประกอบดั้งเดิมของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือสิ่งใด ๆ ก็ตาม ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตก็ล้วนมีองค์ประกอบนี้อยู่ ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานขั้นต้นที่ละเอียดที่สุดที่ไม่สามารถจะแยกย่อยให้ละเอียดไปกว่านี้ได้อีก โดยมีความหมายของธาตุไว้ในที่ต่างๆ ดังนี้

ธาตุ หมายถึง สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง คือ มีอยู่โดยธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีอิตตา มิใช่สัตว์ มิใช่ชีวะ^{๑๒}

ธาตุ หมายถึง ผู้ทรงไว้ ผู้ตั้งอยู่ ผู้ดำรงอยู่

ธาตุ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาจะแยกออกไปอีกไม่ได้ สิ่งที่เป็นต้นเดิมเป็นมูลเดิม

ธาตุ หมายถึง วัตถุซึ่งเป็นส่วนผสมดั้งเดิมของสิ่งต่าง ๆ

^{๑๑}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๘/๒๑๕.

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

จากความหมายของธาตุ สรุปลงได้ว่า ธาตุ หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ประกอบขั้นต้นสุดของสรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต โดยไม่สามารถจะแยกให้ลึกลงหรือละเอียดลงไปได้อีก และทำหน้าที่ทรงไว้หรือทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงดำรงอยู่ได้

เกี่ยวกับเรื่องธาตุนี้ เราสามารถแบ่งธาตุออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ธาตุ ๔ และ ธาตุ ๖ ซึ่งมีอธิบายว่า ธาตุที่ทรงแสดงไว้ มีอยู่สองนัย คือ ทรงแยกเป็น ๔ ธาตุ กับ ๖ ธาตุ ที่แยกเป็น ๔ ธาตุนั้นคือ ทรงชี้เฉพาะธาตุใหญ่ ๆ ที่เป็นแม่ธาตุจริง ๆ โดยทรงมุ่งหมายให้เห็นกบฏปฏิบัติเห็นได้ง่าย ในทำนองว่าให้ใช้เป็นเครื่องประกอบกรรมฐาน (ธาตุกัมมัฏฐาน) ส่วนที่แยกออกเป็น ๖ ธาตุ เป็นการแยกเพื่อการศึกษาชั้นละเอียดสูงขึ้นไป

ธาตุ ๔ นี้มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภูตรูป ๔ หรือมหาภูต ๔ ประกอบด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ซึ่งในภาษาบาลีมีชื่อเรียกว่าธาตุดินว่าปฐวีธาตุ เป็นธาตุที่ตั้งของธาตุทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายจะเป็นรูปร่างต่างๆ ต้องมีธาตุดินเป็นองค์ประกอบจึงจะเป็นรูปร่างได้ เรียกธาตุน้ำว่า อาโปธาตุ คือ ธาตุที่ทำให้เกิดการเกาะกุมจับรวมตัวเข้าด้วยกัน ทำให้มีลักษณะเอิบอาบและเคลื่อนที่หรือไหลไปมาได้ เรียกธาตุไฟว่า เตโชธาตุ เป็นธาตุที่ทำให้ร้อนหรือเย็น และทำให้เกิดการย่อย และเรียกธาตุลมว่า วาโยธาตุ เป็นธาตุที่ทำหน้าที่ค้ำจุนธาตุอื่น ทำให้สิ่งต่างๆ เกร็งตั้ง หรือสั่นไหว

ธาตุทั้ง ๔ นี้เป็นองค์ประกอบของสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช วัตถุ สิ่งของทั้งปวง ทั้งที่อยู่ในโลกและนอกโลก หรือจะกล่าวว่าในทุกสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลก็ได้ โดยที่ ธาตุ ๔ นี้ เป็นวัตถุดิบพื้นฐานหรือดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะสิ่งต่างๆ ทั้งหลายนั้นเกิดจากธาตุทั้ง ๔ นี้ผสมกัน

ธาตุ ๖ ได้แก่ ธาตุ ๔ หรือมหาภูต ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ นั้น กับเพิ่มอีก ๒ อย่าง คือ อากาศธาตุ สภาวะที่ว่าง โปร่งไป เป็นช่อง วิญญาณธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ธาตุรู้ ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๖ คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนวิญญาณธาตุ^{๑๑}

จากที่ได้อธิบายเกี่ยวกับความแตกต่างและความเหมือนกัน ระหว่างธาตุทั้ง ๒ กลุ่มคือ ธาตุ ๔ กับธาตุ ๖ นี้แล้วพอจะสรุปได้ว่า ธาตุ ๔ มีอยู่ในทุกสรรพสิ่งไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม แต่ธาตุ ๖ จะปรากฏมีเฉพาะในสิ่งมีชีวิตเท่านั้น โดยที่สิ่งมีชีวิตในที่นี้หมายถึง มนุษย์ และสัตว์เท่านั้น ไม่ได้หมายรวมถึงต้นไม้ ทั้งนี้เพราะว่าต้นไม้แม้จะเป็นสิ่งมีชีวิต ที่สามารถมีการเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลง

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน; หน้า ๑๔๑.

รูปร่างได้ แต่ต้นไม้ไม่มีธาตุรับรู้ จึงไม่มีความรู้สึกนึกคิด เช่น มนุษย์และสัตว์ ต่อไปจะอธิบายธาตุต่าง ๆ โดยละเอียดต่อไป

ส่วนลักษณะและคุณสมบัติของธาตุทั้งหลาย มีดังต่อไปนี้

ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุดินในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ดินทั่วไปอย่างที่เรากู้เคยและเรียกกันติดปากอย่าง ดินร่วน ดินเหนียว ดินทราย ตามท้องไร่ท้องนา หรือดินในบริเวณที่อยู่อาศัยอะไรอย่างนั้น แต่ธาตุดินในที่นี้หมายถึง ธาตุที่มีลักษณะแข็ง หรือทำให้สิ่งต่างๆ มีลักษณะแข็ง โดยเมื่อนำไปเทียบกับธาตุที่เหลืออีก ๓ ธาตุแล้ว ธาตุดินจะมีลักษณะแข็ง และมีคุณสมบัติทำให้แข็ง เมื่อวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปฐวีธาตุเป็นองค์ประกอบหลัก คือมีความเข้มข้นหรืออัตราส่วนที่มากกว่าธาตุอื่นอีก ๓ ธาตุ จะทำให้วัตถุสิ่งของนั้น มีลักษณะแข็งปรากฏขึ้น เช่นการที่เหล็ก หิน ไม้ เป็นต้น มีลักษณะแข็งเป็นเพราะว่า มีธาตุดินในอัตราส่วนที่มากกว่าธาตุอื่น ในขณะเดียวกัน ถ้าวัตถุสิ่งใด ๆ ก็ตาม มีองค์ประกอบเป็นธาตุดินในปริมาณน้อย หรือมีอัตราส่วนที่น้อยกว่าธาตุอื่น ลักษณะแข็งที่ปรากฏในวัตถุสิ่งของนั้นก็ปรากฏไม่มาก แต่จะมีลักษณะอ่อน ความแข็งความอ่อนของวัตถุสิ่งของทั้งปวงจึงขึ้นอยู่กับปริมาณของของปฐวีธาตุที่เป็นองค์ประกอบของสิ่งนั้น ๆ และปฐวีธาตุนี้นั้นที่ทำให้สิ่งต่างๆ แข็งหรืออ่อน โดยที่ธาตุอื่นไม่มีคุณสมบัติเช่นนี้

ธาตุดินหรือปฐวีธาตุนี มีทั้งที่อยู่ภายในร่างกาย และที่อยู่ภายนอกร่างกาย โดยปฐวีธาตุภายในร่างกาย คือ อวัยวะและสิ่งต่างๆ ในร่างกายเราที่มีลักษณะแข็ง หรือรวมตัวกันเป็นก้อนจนสามารถกำหนดได้ ซึ่งได้แก่ อวัยวะน้อยใหญ่ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังพืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้ น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นๆ ที่มีลักษณะแข็ง

ส่วนปฐวีธาตุภายนอก คือ สิ่งต่างๆ ที่เป็นของแข็งหรือมีลักษณะแข็ง กระด้าง ใต้แก่ วัตถุ สิ่งของ ทั้งปวง เป็นต้นว่า บ้าน รถยนต์ เรือ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลาย

ปฐวีธาตุนี เป็นที่ตั้งที่อาศัยของธาตุอื่นและสรรพสิ่งทั้งหลาย ถ้าปราศจากปฐวีธาตุแล้ว สิ่งอื่นไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เปรียบเหมือนสิ่งต่างๆ ดำรงอยู่ได้เพราะอาศัยแผ่นดินรองรับ ถ้าปราศแผ่นดิน สิ่งต่างๆ ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ หรือเปรียบปฐวีธาตุเป็นเช่นกับแก้ว ส่วนธาตุอื่นเปรียบเสมือนน้ำตามธรรมชาติของน้ำไม่สามารถคงรูปได้ แต่เมื่อเรานำน้ำมาใส่ในแก้วที่มีรูปทรงต่างๆ ทำให้น้ำสามารถคงรูปเป็นลักษณะต่างๆ ได้เพราะอาศัยแก้ว ทำนองเดียวกันที่เราเห็นเป็นสิ่งต่างๆ เพราะว่ามีสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอาศัยปฐวีธาตุ หรือธาตุดินจึงมีรูปร่างต่างๆ นานา

อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ เช่นเดียวกัน ธาตุน้ำในที่นี้ก็ได้จำเพราะเจาะจงว่าเป็นน้ำตามแหล่งน้ำต่างๆ ที่เรารู้จัก ไม่ว่าจะเป็นน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม น้ำบาดาล หรือน้ำในทะเล แต่ธาตุน้ำในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่มีลักษณะไหลหรือเกาะกุมรวมตัวได้ และมีคุณสมบัติทำให้วัตถุหรือสิ่งต่างๆ เกาะกุมรวมตัวเข้าเป็นกลุ่มก้อน หรือ ไหลได้ โดยที่ธาตุน้ำนี้ ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งใด ๆ ก็ตาม จะทำให้สิ่งของเหล่านั้นไหลและไหลไปได้ แต่ถ้ามีจำนวนน้อยจะทำให้วัตถุสิ่งของต่างๆ เกาะกุมกันเป็นกลุ่มก้อน อุปมาเหมือนยางเหนียว ที่สามารถเชื่อมประสานวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้

หากว่าในวัตถุใดมีจำนวนธาตุน้ำมากกว่าธาตุดิน อำนาจของธาตุน้ำจะทำให้ธาตุดินมีอำนาจน้อยลง จึงเป็นเหตุให้วัตถุนั้นอ่อนเหลวและสามารถไหลไปมาได้ดังเช่นน้ำ ที่น้ำไหลไปมาได้เพราะมีธาตุน้ำมาก ธาตุดินน้อย เมื่อธาตุดินน้อยจึงถูกอำนาจของธาตุน้ำทำให้ธาตุน้ำแข็งซึ่งปกติมีลักษณะแข็งไหลไปมาได้ แต่หากว่าธาตุน้ำมีจำนวนน้อยกว่าธาตุดิน อำนาจของธาตุน้ำจะทำให้ปริมาณธาตุดินเกาะกุมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เหมือนกับการประพรมน้ำลงไปในผงแป้งหรือผงฝุ่น ทำให้ผงแป้งหรือผงฝุ่นจับตัวกันเป็นก้อนได้

อาโปธาตุหรือธาตุน้ำนี้ มีทั้งที่อยู่ภายในร่างกายของสิ่งมีชีวิตและที่อยู่ภายนอก ธาตุน้ำที่อยู่ภายในร่างกาย คือ ส่วนต่างๆ ภายในร่างกายที่มีลักษณะเอิบอาบ ซึมซาบไหลได้ ได้แก่ ดี เสดล น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะเอิบอาบ ซึมซาบไป ส่วนธาตุน้ำที่อยู่ภายนอก คือ สิ่งต่างๆ ภายนอกในร่างกายที่มีลักษณะเอิบอาบ เหนียว เกาะกุม ได้แก่ รัสที่มีอยู่ในส่วนต่างๆ ของพืชผักและผลไม้ สิ่งต่างๆ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำที่อยู่ในพื้นดิน น้ำที่อยู่ในอากาศ

เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า อุณหเตโช ลักษณะเย็นชื่อว่า สิตเตโช เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดมีสภาวะลักษณะเป็นไอ โดยอุณหเตโช มีไอร้อนเป็นลักษณะและสิตเตโช มีไอยุเย็นเป็นลักษณะ ซึ่งเตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิด มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และละเอียด นุ่มนวล ดังจะเห็นได้จาก เมื่อวัตถุต่างๆ ส่วนมาก เช่น อาหาร ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน

วาโยธาตุ คือ ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว โดยธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงเรียกว่า วิดถัมภนาโว เป็นวาโยธาตุที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดพร้อมกับตัววาโยธาตุเองตั้งมั่น ไม่ให้คลอนแคลนเคลื่อนไหวไปได้ ในร่างกายของคนเรา ถ้าวิดถัมภนาโวปรากฏขึ้นในผู้ใดเข้า จะทำให้ผู้นั้นรู้สึก ตึง เมื่อย ปวด ตามร่างกาย หรือขณะที่มีการแกว่งตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย หรือเพ่งตาเป็นเวลานาน ๆ โดยไม่กระพริบตา จะทำให้วิดถัมภนาโวปรากฏขึ้น โดยการกระทำของผู้นั้นเอง

แต่สำหรับกรณีที่เกิดขึ้นในภายนอกนั้น วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง หรือทำให้ตั้งขึ้นก็เป็นเพราะวาโยธาตุลักษณะนี้เช่นกัน เช่น ลูกบอลที่ลูกอึดลมเข้าไปภายใน การที่ลูกบอลตั้งขึ้นก็เพราะวาโยที่เป็นวิตถัมภนาวาโย

ส่วนธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเรียกว่า สมิธนาวาโย ๆ นี้ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนไหวอริยาบทต่างๆ ได้ หรือกระพริบตา กลอกตา กระดิกมือ กระดิกเท้า การถ่ายเทสิ่งโสโครกออกจากร่างกาย การคลอเคลื่นต่างๆ เหล่านี้ เป็นด้วยอำนาจสมิธนาวาโยทั้งสิ้น ส่วนสมิธนาวาโยที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น ทำให้วัตถุสิ่งต่างๆ เคลื่อนจากที่เดิมไปได้ วาโยธาตุหรือธาตุลม มีทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกร่างกาย ธาตุลมที่อยู่ภายในร่างกายคือสิ่งที่มีลักษณะพัดผันไปในร่างกาย ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจออก ลมหายใจเข้า และสิ่งอื่น ๆ ที่พัดผันในร่างกาย ธาตุลมภายนอก คือ ความพัดไปมา ความเคร่งตึงของวัตถุสิ่งของต่างๆ ได้แก่ ลมในลักษณะต่างๆ เช่น ลมตะวันตก ลมตะวันออก ลมเหนือ ลมใต้ ลมมีฝุ่นละออง ลมไม่มีฝุ่นละออง ลมหนาว ลมร้อน ลมจากการกระพือปีก^๔

อากาศธาตุ หรือ ธาตุอากาศ คือ ช่องว่าง ที่ว่าง ความว่างเปล่า สถานที่ที่ไม่มีปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ หรือช่องว่างที่อยู่ระหว่างธาตุต่างๆ ซึ่งอากาศธาตุนี้มีทั้ง อากาศธาตุที่อยู่ภายในและภายนอกร่างกาย

อากาศธาตุภายใน คือ ช่องว่างต่างๆ ที่อยู่ในร่างกาย ซึ่งเป็นที่เนื้อและเลือดไม่ถูกต้อง ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องทางเดินอาหาร ช่องว่างในกระเพาะอาหาร และช่องทางขับถ่ายอาหารออกจากร่างกาย หรือ ความว่างเปล่า ช่องว่าง อื่น ๆ ที่อยู่ภายในร่างกาย

อากาศธาตุภายนอก คือ ความว่างเปล่า ช่องว่าง ต่างๆ ที่มหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุ น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่สัมผัสถูกต้องที่อยู่ภายนอกร่างกาย

วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้ วิญญาณธาตุนี้เมื่อเข้าไปอยู่ในธาตุทั้ง ๕ จะทำให้สิ่งนั้นมีชีวิต แต่โดยปกติแล้ว จะมีเฉพาะในคนและสัตว์เท่านั้น และมีอยู่ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ดังนั้นเมื่อมนุษย์และสัตว์ตายแล้ว คงเหลือเพียงธาตุ ๕ หรือมหาภูตรูปเท่านั้น ส่วนวิญญาณธาตุจะหายไป ร่างกายของมนุษย์ที่ตายแล้ว จึงไม่ต่างจากสรรพสิ่งทั้งปวง

^๔มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินิฎฐิกา ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๐-๒๗๑.

วิญญาณธาตุนี้ ทำหน้าที่รู้ จึงทำให้บุคคลรู้สิ่งต่างๆ ได้ คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร รู้ว่าสุข บ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง การที่เรารู้เรื่องราวต่างๆ หรือมีความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ก็เพราะเรามี วิญญาณธาตุนั่นเอง โดยรู้นี้รู้ด้วยวิญญาณธาตุทั้ง ๖ ซึ่งประกอบด้วย จักขุวิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางตา โสตวิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางหู ฆานวิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางจมูก ชิวหาวิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางลิ้น กาย วิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางกาย มโนวิญญาณธาตุ ชาติรู้ทางใจ

โดยเมื่อเราได้รับสิ่งต่างๆ ภายนอกผ่านช่องทางการรับรู้ต่างๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ จะเกิดกระบวนการรับรู้ขึ้นด้วยการทำงานของวิญญาณธาตุ ซึ่งเราจะเข้าใจเรื่องราวเหล่านี้ได้ก็ ต่อเมื่อ ได้ศึกษาและลงมือปฏิบัติสมาธิ

เหตุที่ต้องศึกษาเรื่องธาตุนี้ เพื่อจะได้ทำให้เราเข้าใจว่า สิ่งต่างๆ ทั้งหลาย ทั้งที่มีอยู่ใน โลกและนอกโลก ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม ล้วนเกิดจากการที่ธาตุทั้งหลายมารวมตัวกัน ด้วยสัดส่วนที่แตกต่างกันไป จึงเกิดเป็นสิ่งต่างๆ มากมายหลากหลายชนิด และมีอายุจำกัด เนื่องจาก คงสภาพได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เมื่อถึงคราวธาตุต่างๆ เหล่านี้ ก็ต้องแตกแยกกระจายระจัดกระจายออก จากกัน ไม่สามารถคงทนถาวรอยู่ได้

ดังนั้น เราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ เลย ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีคุณสมบัติหรือ ลักษณะใด ๆ ก็ตาม เพราะแม้ว่าเราจะจะมีสิ่งที่ชื่นชมพอใจเพียงใด แต่เราก็ไม่สามารถที่จะ รักษาและครอบครองสิ่งนั้น ได้ตลอดไป เมื่อถึงเวลาสิ่งเหล่านั้นก็เสื่อมสลายแปรสภาพกลับ กลายเป็นธาตุ ๔ ซึ่งเป็นส่วนประกอบดั้งเดิมของสิ่งของทั้งหลายทั้งปวง การยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้ง ปวงรังแต่นำมาซึ่งความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจ และเป็นเหตุแห่งความขัดแย้ง เกิดการแก่งแย่ง แข่งขัน เบียดเบียนกันและกัน และไม่สามารถหลุดพ้นจากวงเวียนแห่งทุกข์ได้

การที่โลกของเราสับสนวุ่นวายอยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะว่าชาวโลกไม่มีความเข้าใจเรื่องธาตุ เลย จึงทำให้ไม่มีความรู้และเข้าใจ ในความเป็นจริงว่าทุกสิ่งไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน ต่างก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปในที่สุด ด้วยเหตุนี้เอง ชาวโลกจึงต่างก็อ้างความเป็นเจ้าของในสิ่งต่างๆ เกิดความเห็นแก่ตัว มีการเอารัดเอาเปรียบกันขึ้นในสังคม ที่ร้ายไปกว่านั้นเกิดการรบราฆ่าฟัน กลายเป็นสงครามในหลายภูมิภาคทั่วโลก นำมาซึ่งความเสียหายของชีวิตและทรัพย์สิน

หากว่ามนุษย์เราได้ศึกษาในเรื่องธาตุนี้ ก็จะเข้าใจได้ว่าสิ่งต่างๆ ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน จึงไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่น เพราะแม้แต่ตัวเราเองก็ไม่ได้ยู่ค้ำฟ้า ไม่ว่าจะยิ่งใหญ่หรือร่ำรวย สักปานใด สักวันหนึ่งทุกคนก็ต้องตาย ต้องจาก โลกนี้ไปโดยที่ไม่มีใครนำสิ่งใดติดตัวไปได้เลย เมื่อ ทุกคนรู้อย่างนี้ ก็จะไม่เกิดการเอารัดเอาเปรียบ ถูกเหยียดหยาม แก่งแย่งแข่งขันและทำร้ายกันและ กัน แต่จะมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน เข้าอกเข้าใจกัน เพราะต่างก็รู้ว่าแต่ละคนก็มีทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น

ที่สำคัญที่สุด จะทำให้เราเห็นว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ トラบใดที่เราจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เราก็ยังต้องเผชิญหน้ากับทุกข์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นเมื่อทราบว่าโลกนี้มีแต่ทุกข์ ไม่มีสิ่งใดมั่นคงที่เราจะยึดมั่นถือมั่นได้เลย เราก็ควรปล่อยวางทุกสิ่ง และควรรหาทางที่จะทำให้ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ด้วยการสั่งสมบุญกุศลให้มากจนกระทั่ง เกิดความบริสุทธิ์บริบูรณ์หมดกิเลสไม่ต้องกลับมาเกิดอีกในที่สุด

จากการศึกษาธาตุ ๔ และธาตุ ๖ พอสรุปได้ว่า ธาตุไฟกับธาตุ ๔ และธาตุ ๖ ที่ประกอบกันเป็นรูปกายหรือตัวตนนั้น ถ้าพิจารณากันอย่างวิทยาศาสตร์ก็กล่าวได้ว่าสารประกอบอย่างหนึ่งของธาตุทั้ง ๔ นั่นเอง ตัวธาตุอันเป็นเหตุของรูปที่มาเป็นปัจจัยกันก็ยังล้วนมีความไม่เที่ยง มีความแปรปรวน เป็นทุกข์ ทนอยู่ด้วยยากหรือคงทนอยู่ไม่ได้นั่นเอง และเป็นอนัตตาในที่สุด กล่าวคือ แม้ธาตุดินหนึ่งๆเข้าไปในกายแล้วก็ล้วนแปรปรวนไปเป็นธาตุดินอื่นๆ คงทนอยู่ไม่ได้จับถ้าย และหลุดล่องเสื่อมดับไป ไม่คงสภาพของธาตุดินต้นกำเนิดแต่อย่างใด ส่วนน้ำนั้นแล้ว เมื่อเข้าไปสู่กายก็ยังเป็นน้ำดี ๆ อยู่ แต่ก็ต้องแปรปรวนไม่เที่ยงไปเป็นน้ำต่างๆในร่างกาย เป็นของเสียบ้าง น้ำมูก น้ำเลือด น้ำหนองต่างๆ นานา ไม่คงรูปของธาตุน้ำเดิมๆอีกต่อไป และคงทนอยู่ไม่ได้ถูกขับออกมาตลอดเวลา เป็นอนัตตาในที่สุด ส่วนธาตุลมแล้ว เมื่อเข้าไปก็แปรปรวนจาก O_2 เป็น CO_2 เสียด้วยความไม่เที่ยง และคงทนอยู่ยากต้องหายใจออกมา แสดงอนัตตาในลักษณะเดียวกัน ส่วนธาตุไฟแล้ว ก็ไม่คงที่คงทน เมื่อธาตุใดแปรปรวนก็ร้อนเกินปกติบ้าง ร้อนน้อยกว่าปกติบ้าง ต้องวิ้งหาหมอกันให้วุ่นวาย แล้วก็ดับ ๆ เกิด ๆ ทดแทนกันอยู่ตลอดเวลา จนในที่สุดก็ดับไปอย่างถาวร ก็เป็นอนัตตา อากาศธาตุ หรือ ธาตุอากาศ คือ ช่องว่าง ที่ว่าง ความว่างเปล่า ก็มีความแปรเปลี่ยนไป ส่วน วิญญาณธาตุ คือ ธาตุรู้นั้น จะมีเฉพาะในคนและสัตว์เท่านั้น และมีอยู่ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ดังนั้นเมื่อมนุษย์และสัตว์ตายแล้ว คงเหลือเพียงธาตุ ๕ หรือมหาภูตรูปเท่านั้น ส่วนวิญญาณธาตุจะหายไป

๒) ชั้นที่ ๕

คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท มองสิ่งทั้งหลายในรูปของส่วนประกอบต่างๆ ที่มาประหมกันเข้า ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เมื่อแยกส่วนต่างๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นออกไปให้หมดก็จะไม่พบตัวตนของสิ่งนั้นเหลืออยู่ ตัวอย่างง่าย ๆ ที่ยกขึ้นอ้างอิงกันบ่อย ๆ คือ “รถ” เมื่อนำส่วนประกอบต่างๆ มาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบที่กำหนด ก็บัญญัติเรียกว่า “รถ” แต่ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหมดออกจากกัน ก็จะหาตัวตนของรถไม่ได้ มีแต่ส่วนประกอบทั้งหลายซึ่งมีชื่อเรียกต่างๆ กันจำเพาะแต่ละอย่างอยู่แล้ว คือ ตัวตนของรถมิได้มีอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านั้น มีแต่เพียงคำบัญญัติว่า “รถ” สำหรับสภาพที่มารวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบเหล่านั้น

แม้ส่วนประกอบแต่ละอย่าง ๆ นั้นเองก็ปรากฏขึ้น โดยการรวมกันเข้าของส่วนประกอบย่อย ๆ ต่อ ๆ ไปอีก และหาตัวตนที่แท้ไม่พบเช่นเดียวกัน เมื่อจะพูดว่า สิ่งทั้งหลายมีอยู่ ก็ต้องเข้าใจในความหมายว่า มีอยู่ในฐานะมีส่วนประกอบต่างๆ มาประชุมเข้าด้วยกันเมื่อมองเห็นสภาพของสิ่งทั้งหลายในรูปของการประชุมส่วนประกอบนี้ พุทธธรรมจึงต้องแสดงต่อไปว่า ส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้นเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง อย่างน้อยก็พอเป็นตัวอย่าง และ โดยที่พุทธธรรมมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องชีวิต โดยเฉพาะในด้านจิตใจ การแสดงส่วนประกอบต่างๆ จึงต้องครอบคลุมทั้งวัตถุและจิตใจ หรือทั้งรูปธรรมและนามธรรม และมักแยกแยะเป็นพิเศษในด้านจิตใจการแสดงส่วนประกอบต่างๆ นั้น ย่อมทำได้หลายแบบ สุดแต่วัตถุประสงค์จำเพาะของการแสดงแบบนั้น ๆ แต่ในที่นี้ จะแสดงแบบขั้น ๕ ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในพระสูตร โดยวิธีแบ่งแบบขั้น ๕ พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ภาพทั้งหมดที่บัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ ๕ ประเภท หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า เบญจจันท์^{๑๕} คือ

๑. รูป ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานเหล่านั้น

๒. เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสของอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ เป็นความรู้สึกสุข สบาย ภูมิใจ ชื่นใจ หรือทุกข์ บีบคั้น เจ็บปวด หรือไม่ก็เฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งข้อที่ควรทำความเข้าใจอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเวทนา เพื่อป้องกันความสับสนกับสังขาร คือ เวทนาเป็นกิจกรรมของจิตในขั้นรับ กล่าวคือเกี่ยวข้องกับผลที่อารมณ์มีต่อจิตเท่านั้น ยังไม่ใช่ขั้นที่เป็นฝ่ายจำนงหรือกระทำต่ออารมณ์ ซึ่งเป็นกิจกรรมของสังขาร ดังนั้น คำว่า ชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ ตามปกติจะใช้เป็นคำแสดงกิจกรรมในหมวดสังขาร โดยเป็นอาการสืบเนื่องจากเวทนาอีกต่อหนึ่ง เพราะคำว่า ชอบ ไม่ชอบ ชอบใจ ไม่ชอบใจ แสดงถึงอาการจำนงหรือกระทำตอบต่ออารมณ์ ดังจะเห็นได้ในลำดับกระบวนการธรรม

๓. สัญญา ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือ กำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้น ๆ ได้ หมายถึง การหมายรู้ หรือกำหนดรู้อาการของอารมณ์ เช่น ลักษณะ ทรวดทรง สี สันฐาน ตลอดจนชื่อเรียก และสมมติบัญญัติต่างๆ ว่า เขียว ขาว ดำ แดง ดังเบา การหมายรู้หรือกำหนดคนนั้น อาศัยการจับเผชิญ หรือ การเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์หรือความรู้เก่ากับประสบการณ์หรือความรู้ใหม่ ถ้าประสบการณ์ใหม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เช่นพบ

^{๑๕} อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑/๑.

เห็นคนหรือสิ่งของที่เคยรู้จักแล้ว ได้ยินเสียงที่เคยได้ยินแล้วถ้าประสบการณ์ใหม่ไม่ตรงกับประสบการณ์เก่า เราย่อมนำเอาประสบการณ์หรือความรู้เก่าที่มีอยู่แล้วนั้นเองมาเทียบเคียงว่า เหมือนกันและไม่เหมือนกันในส่วนไหน อย่างไร แล้วหมายรู้สิ่งนั้นตามคำบอกเล่าหรือตามที่ตนกำหนดเอาว่าเป็นนั่น เป็นนี่ ไม่ใช่ นั่น ไม่ใช่ นี่ อย่างนี้เรียกว่า กำหนดหมายหรือหมายรู้เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาต่อไป ขอแยกสัญญาออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑) สัญญาระดับสามัญ ซึ่งกำหนดหมายอาการของอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือเป็นไปอยู่ตามปกติธรรมดาของมันอย่างหนึ่ง

๒) สัญญาสืบทอด หรือสัญญาอย่างซับซ้อน ที่บางคราวก็ใช้คำเรียกให้ต่างออกไป เฉพาะอย่างยิ่ง ปปัญจสัญญา อันหมายถึงสัญญาเนื่องด้วยอารมณ์ที่คิดปรุงแต่งขึ้นให้ซับซ้อนพิสดารด้วยแรงผลักดันของตัณหาและทิฏฐิซึ่งเป็นสังขารชั้นนำในฝ่ายร้ายอีกอย่างหนึ่งการแยกเช่นนั้นจะช่วยให้มองเห็นความหมายของสัญญาที่กำลังแสดงบทบาทอยู่ พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสัญญากับขั้นอื่นภายในกระบวนการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๔. สังขาร ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ปรุงแปรการตรikirกนึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกายวาจา ให้เป็นไปต่างๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น สรัทธา สติ หิริ โอตตปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นต้น เรียกรวมอย่างง่าย ๆ ว่าเครื่องปรุงของความคิดหรือเครื่องปรุงของกรรม หมายรวมทั้งเครื่องแต่งคุณภาพของจิต หรือเครื่องปรุงของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำและกระบวนการแห่งเจตจำนงที่ชักจูงเลือกรวบรวมเอาเครื่องแต่งคุณภาพเหล่านั้นมาประสมปรุงแต่งความนึกคิด การพูด การทำ ให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ

๕. วิญญาณ ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่นการรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ แปลตามแบบว่า ความรู้แจ้งคือ รู้แจ้งอารมณ์ หมายถึง ความรู้ประเภทอินทรีย์หรือความรู้ที่เป็นตัวอินทรีย์เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามขั้นอื่น ๆ เกี่ยวข้องกับนามขั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้น และความรู้ตาม ที่ว่าเป็นความรู้ต้น คือเป็นความรู้เริ่มแรก เมื่อเห็น ได้ยิน (เกิดวิญญาณขึ้น) จึงจะรู้สึกชื่นใจ หรือบีบคั้นใจ (เวทนา) จึงจะกำหนดได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่(สัญญา)จึงจะจำนงตอบ และคิดปรุงแต่งไปต่างๆ (สังขาร) เช่น เห็นท้องฟ้า(วิญญาณ) รู้สึกสบายตาชื่นใจ(เวทนา) หมายรู้ว่า ท้องฟ้า สีสคราม สดใส ฟ้าสวย (สัญญา) ขั้น ๔ ข้อยหลังคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นพวกนามขั้น

สิ่งที่เราเรียกว่า สัตว์หรือบุคคลประกอบด้วยขั้น ๕ และเมื่อนำขั้น ๕ นี้มาวิเคราะห์ และตรวจสอบแล้วไม่มีสิ่งใดอยู่เบื้องหลังที่สามารถยึดถือได้ว่าเป็น “เรา” “ตัวตน” หรือเป็นแก่น

สารที่คงทน ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง แบบนี้เป็นวิธีอธิบายในเชิงวิเคราะห์ผล เช่น เดียวกันนั้นก็สรุปได้เมื่อใช้กับหลักปฏิบัติจสมุปบาท ซึ่งเป็นการใช้วิธีอธิบายเป็นเชิงสังเคราะห์และตามหลักการนี้คือ ทฤษฎีสัมพันธภาพของพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกสิ่งต่างๆ ในโลกนี้ว่า “สังขาร” แปลว่าสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้น แม้ในตัวของเราคนหนึ่งก็เรียกว่า สังขาร แบ่งสังขารร่างกายออกเป็น ๕ กอง เรียกว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ รวมเรียกว่า กอง หรือ “ขันธ์”

จากการศึกษาขันธ์ ๕ แล้วพอสรุปได้ว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณย่อยลงได้ ๒ กอง คือ รูป กองเรียกว่า กองรูป หรือ รูปขันธ์ ส่วน เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รวมเรียกว่า กองนาม หรือ นามขันธ์ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักคำสอนลงในคน คือ ลงในรูปกับนามนี้เอง ถ้าจิตของคนเข้าไปยึดถือรูปนามว่าเป็นตัวตน เป็นเรา เป็นของเรา ว่าเป็นเขา เป็นของเขา ผลของการยึดถือทำให้เกิดความทุกข์ ดังพระพุทธทวณะใน อนัตตลักขณสูตร^{๖๖} ว่า สงจิตเตน ปรณฺจูปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา กล่าวโดยสรุป การเข้าไปยึดถือในขันธ์ ๕ เป็นตัวทุกข์ เราไม่ต้องการทุกข์ก็ต้องถอนอุปาทานนั้น ก็จะต้องเริ่มต้นจากการปล่อยวางเสียสละตั้งแต่ทรัพย์สินภายนอกด้วยทาน เสียสละความสะดวกสบายหรือความสุขส่วนตัวด้วยการรักษาศีล แล้วถอนอุปาทานที่ละเอียดในใจด้วย การเจริญสมถและวิปัสสนาภาวนา สามารถยกขันธ์ ๕ ขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริงจากจิตจริง ๆ ว่า ขันธ์ ๕ นั้น ตกอยู่ในสามัญญลักษณะ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เราก็จะถอนอุปาทานในขันธ์ ๕ ได้

๔.๒ การประยุกต์ใช้ไฟในชีวิตประจำวัน

ตั้งแต่เกิดจนตายร่างกายของเราไม่เคยหยุดการทำงานเลยแม้แต่นาทีเดียว ร่างกายของมนุษย์เกิดจากการรวมตัวกันอย่างสลับซับซ้อนของหน่วยชีวิต มากกว่า ๕๐,๐๐๐ ล้านหน่วย มีเซลล์ชนิดต่างๆ ประมาณ ๒๐๐ ชนิด รวมทั้งเซลล์ประสาทและเซลล์ที่มีหน้าที่เฉพาะอย่าง เซลล์ที่ทำงานคล้ายคลึงกันจะรวมเข้าด้วยกันเป็นเนื้อเยื่อ เช่น เนื้อเยื่อกล้ามเนื้อ และเนื้อเยื่อประสาท ส่วนเนื้อเยื่อที่รวมกลุ่มกันอีกเป็นอวัยวะต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของร่างกายที่แยกกันออกไป เช่น ปอด หัวใจ ตับและไต อวัยวะจะทำงานรวมกันเป็นระบบแต่ระบบมีหน้าที่หลักที่สำคัญ

๔.๒.๑ ไฟในฐานะเป็นเครื่องมือสอนธรรม

ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมีการกล่าวอ้างเอาไฟหรือธาตุไฟมาเป็นเครื่องมือในการสอนธรรมแก่พุทธบริษัททั้งหลาย โดยแยกเป็นประเภทได้ ดังนี้

^{๖๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๐-๒๔.

๑) คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความชั่วที่จำต้องละเว้น ทำลายให้หมดสิ้น

เป็นคำสอนที่มุ่งเน้นให้พุทธบริษัทกำจัดกิเลสอันเป็นต้นตอของความทุกข์ โดยยกเอาไฟมาเปรียบเทียบว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย เช่น

(๑) เปรียบอภุศลมูล รากเหง้าของความชั่วว่าเป็นไฟ (อัคคีไฟ ๓) ที่เผาไหม้สรรพสัตว์ตลอดเวลา

- ๑) รากัคคี ไฟคือราคะ
- ๒) โทสัคคี ไฟคือโทสะ
- ๓) โมหัคคี ไฟคือโมหะ^{๑๖}

คำว่าไฟ หมายถึง สิ่งที่มีการแผดเผา ทำให้เกิดความเร่าร้อนจนถึงกับทำลายล้างสิ่งต่างๆ ลงไป พระพุทธเจ้าทรงอุปมาภิเษกทั้ง ๓ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ว่ามีลักษณะเหมือนกันเป็นไฟ เพราะเมื่อกิเลสทั้ง ๓ กองนี้ กองใดกองหนึ่ง เกิดขึ้นภายในใจของบุคคล จะแผดเผาก่อให้เกิดความเร่าร้อนขึ้นภายในจิตใจ ถ้าหากว่าความรู้สึกที่ประกอบด้วยราคะโทสะโมหะ รุนแรงก็แสดงออกมาในรูปของการล้างผลาญทำลายทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เป็นพฤติกรรมที่เรียกว่า ทุจริตทั้งหลายในโลกนี้

รากัคคี ได้แก่ ความรู้สึกที่เกิดความกำหนัด รักใคร่ ยินดี ที่เกิดขึ้นจากการกำหนดอารมณ์ที่ตนได้ประสบ ว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอมรสอร่อย โผฏฐัพพะน่าจับต้อง มีความมุ่งมาดปรารถนา ที่จะได้สิ่งเหล่านั้นมาไว้ในครอบครองของตน การเกิดขึ้นนั้น อาจเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ผ่านเข้ามาในขณะนั้น ๆ บุคคลไปกำหนดโดยลักษณะดังกล่าว หรืออาจเกิดจากการเหนียวนี้เกิดขึ้นภายใน นึกถึงรูปที่สวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สิ่งที่น่าจับต้องในอดีตที่ตนเก็บไว้ในใจซึ่งกลายเป็นธาตุ เป็นเชื้อที่มีอยู่ในใจ บุคคลจะมีการจำหมายว่า รูปร่างนั้นสวยเสียงอย่างนี้ไพเราะ กลิ่นอย่างนั้นหอม รสอย่างนี้อร่อย สิ่งอย่างนั้นน่าจับ ต้อง แล้วก็จะคิดถึงตริกนิกถึง หมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องเหล่านั้น จนก่อให้เกิดความเร่าร้อนขึ้นภายในใจ คือ มีความต้องการที่จะได้สิ่งเหล่านั้นไว้ในครอบครอง เมื่อความรู้สึกแรงขึ้นก็จะกลายเป็นความเร่าร้อนภายในใจ เผาผลาญใจของบุคคล ถ้าหากว่าเกิดขึ้นมากก็จะเผาผลาญมากจนจิตใจกระสับกระส่ายเร่า ร้อน บุคคลสามารถสังเกตได้ว่า เมื่อใจไปตริกนิกถึงอารมณ์ในลักษณะนี้ก็จะทำให้ไขว่คว้าปรารถนา จนถึงเป็นการแสวงหา ถ้าความรู้สึกกำหนดรุนแรงก็ออกมาในลักษณะ

^{๑๖}ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๖๕.

ของการประพาศพิศ ในทางประเวณีเป็นต้น จากนั้นก็อาจจะถึงกับมีการต่อสู้กัน ประหัดประหารกัน เพลิงราคะก็แผดเผาจิตใจจนถึงกับเสียอวัยวะ ชีวิต ร่างกายของบุคคลนั้นในที่สุด

โทศคิ ไฟ คือ โทสะ ได้แก่ ความแรร้อนที่เกิดขึ้นเพราะความไม่ยินดีไม่พอใจ ความหงุดหงิด ความโกรธ คือ ความอาฆาต พยาบาท โดยกำหนดหมายรูปว่าไม่ดี เสียงไม่ไพเราะ กลิ่นไม่หอม รสไม่อร่อย สิ่งนั้นไม่น่าจับต้อง แล้วก็จะตริกด้วยความไม่พอใจ ไม่ยินดีในสิ่งเหล่านั้น บางครั้งอาจจะกระจายออกไปอย่างที่ทรงแสดงในรูปของ อาฆาตวัตถุ คือวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาตพยาบาท เช่นคิดว่าคนนั้นเคยทำอันตรายแก่เรา คนนั้นได้เคยทำอันตรายต่อญาติมิตรของเรา คนนั้นได้เคยทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ศัตรูของเรา ซึ่งเป็นเรื่องที่ผ่านมาแล้ว แต่ก็นำมาคิดด้วยความโกรธ ความไม่พอใจ บางครั้งก็จะคิดว่าคนนั้นกำลังจะทำอันตรายต่อเรา คนนั้นกำลังทำอันตรายต่อญาติมิตรของเรา คนนั้นกำลังทำประโยชน์เกื้อกูลแก่คนที่ศัตรูของเรา ความโกรธเกิดขึ้นเพราะปรารภการกระทำของบุคคลอื่นในขณะปัจจุบัน และชำระร้ายไปยิ่งกว่านั้น บางครั้งจะมีการคิดในลักษณะของการคาดหมายว่าคนนั้นอาจจะทำอันตรายต่อเรา คนนั้นอาจจะทำอันตรายต่อญาติมิตรของเรา คนนั้นอาจจะทำประโยชน์เกื้อกูลแก่คนที่ศัตรูของเรา จากนั้นไฟ คือ ความโกรธ ความประทุษร้าย ความอาฆาตพยาบาท ก็จะเกิดขึ้นเผาผลาญใจของบุคคล

โมหคิ ไฟ คือ โมหะ จะสำแดงตัวออกมาในลักษณะของความเขื่องซึม หงอยเหงา ท้อถอย หดหู่ จนถึงกับรู้สึกขยาในอารมณ์ทั้งหลาย บางครั้งก็จะออกมาในรูปของความฟุ้งซ่าน ซัดสายไปของจิตใจ บางครั้งก็ออกมาในรูปของความไม่รู้ ไม่เข้าใจ หรือเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องต่างๆ จนถึงกับไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์ไม่ใช่ประโยชน์

ไฟทั้ง ๓ ประการนี้ ไฟ คือ ราคะ มีโทษน้อยแต่คลายได้ช้า เกิดขึ้นแล้วจะเป็นสนิมใจ กัดกร่อนใจอยู่เป็นเวลานาน ไฟ คือ โทสะ มีโทษมากแต่คลายได้เร็ว ซึ่งจะสังเกตได้ว่า เวลาเกิดความโกรธขึ้นมา คนนั้นจะโกรธอยู่นานไม่ได้ ความโกรธจะเริ่มลดแต่ถ้าปริมาณความโกรธแรง คนหยุดความโกรธไว้ไม่ได้ จะทำจะพูดออกมาในลักษณะที่รุนแรง ความเดือดร้อนก็จะเกิดขึ้นติดตามมา ส่วนไฟ คือ โมหะ นั้นเป็นความหลง ความมมงาย ความไร้เหตุผล มีโทษมากจนถึงเป็นมิจฉาทิฎฐิ และจะหายไปจากจิตใจของบุคคลได้ช้าที่สุด

พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกประเภทของราคะออกเป็น ๒ สาย คือ ราคะกับโลภะ ราคะตามปกติแล้วจะทรง สอนบรรชิต โลภะจะสอนฆราวาสเป็นหลักซึ่งเป็นกิเลสประเภทไขว่คว้าปรารถนาแสวงหาที่จะได้สิ่งต่างๆ มาไว้ในครอบครอง อย่างเดียวกันกิเลสทั้ง ๓ กองนี้ ทรงสอนสำหรับชาวบ้านในชั้นของการบรรเทา คือลดความ รุนแรงของกิเลสลงไป ซึ่งก็เปรียบเหมือนไฟที่มีคุณอนันต์ แต่มีโทษมหันต์การที่ไฟจะมีคุณหรือโทษนั้น อยู่ที่บุคคลสามารถควบคุม

ไฟได้ ก็ใช้ประโยชน์จากไฟได้ แต่ยามใดที่บุคคลคุมไฟไม่ได้ ไฟก็จะถูกไหม้ เป็นพิษ เป็นภัย เป็นอันตรายต่อทรัพย์สิน ชีวิต ร่างกายของบุคคล ไฟคือกิเลสซึ่งแยกออกเป็น ราคะ โภคะ โทสะ โมหะ ก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน

ราคะนั้น ก็คือ เรื่องของการครองเรือน ชีวิตคู่ ถ้าหากว่ารุนแรงเกินไปก็จะมีกรณีพิสดารข้อที่ ๓ ถ้าแต่ละฝ่ายไม่มีความรุนแรงก็สามารถครองเรือน ครองสุขกันได้ แต่ให้เจือจางเบาบางลงไป ใจของบุคคลก็จะถอยถอยออกจากการครองเรือน แสวงหาความสุขด้วยการออกบวช

โทสะ เป็นเรื่องของเศรษฐกิจ ซึ่งจะมุ่งเสริมสร้างสถานะของตนเองให้มั่นคงร่ำรวยในทรัพย์สินสมบัติ พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้ขึ้นบรรเทาย่าให้ถึงกับโลก อยากรวยของของบุคคลอื่น แต่บุคคลสามารถใช้ความเพียรพยายามกำลังสติ กำลังทรัพย์ กำลังความคิด กำลังเงินของตน เพื่อสร้างสถานะความร่ำรวยได้ ตราบใดที่ยังไม่ไปละเมิดในทางทรัพย์สินผลประโยชน์ของบุคคลอื่น ตราบนั้นก็ยังถือว่าอยู่ในขอบข่ายของศีลธรรม

โทสะ ไม่ได้หมายความว่าความเฉพาะความโกรธเท่านั้น แม้ความที่จิตใจไม่ปลอดโปร่ง ไม่แจ่มชื่น ขุ่นมัว ก็ชื่อว่าโทสะ แต่เป็นโทสะที่ไม่รุนแรง ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน แต่ทำให้ตัวเองเดือดร้อน ไม่สบายใจ แม้ความริษยาไม่อยากจะเห็นใคร ได้ดี หรือดีกว่า ก็อาศัยความไม่พอใจเช่นกัน ความโกรธนั้นเกิดขึ้น เพราะได้กระทบกระทั่งกับอารมณ์ที่ไม่พอใจ ไม่ถูกใจ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้ว ผู้นั้นย่อมลืมหืมตา ลงมือทำในสิ่งที่ไม่เคยทำได้ ความโกรธปิดบังปัญญาเสียสิ้น ขาดการพิจารณาว่า อะไรถูก อะไรควร หากความโกรธนั้นรุนแรง ก็อาจฆ่าพ่อฆ่าแม่ ทำร้ายผู้มีพระคุณย่อมฆ่าและทำร้ายได้แม้ตนเอง ตลอดจนทำอะไรที่ร้ายแรงเป็นบาปอกุศลได้ทั้งสิ้น^{๑๔}

โมหะ คือเป็นอาการที่เกิดขึ้นชั่วขณะในจิตใจมนุษย์ที่หลงผิดคิดว่าสิ่งนี้เท่านั้นถูก สิ่งนี้นั้นผิดสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควรเป็นอาการที่ใจไม่รู้ ไม่ยอมรับรู้ ความถูกต้องของสิ่งใด ๆ เป็นเหมือนความมืดที่ปิดบังปัญญาไว้ เป็นสาเหตุให้ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี โมหะมีมูลเหตุมาจากอวิชชา ความไม่รู้เหตุไม่รู้ผลอันแท้จริง โมหะ เข้าครอบงำจิตใจใครเข้าแล้วทำให้เป็นคนชอบเสียง เชื่อง่าย เชื่อโชคกลาง เชื่อพรหมลิขิต ทำให้คนทะเลาะกัน ทำให้เป็นคนงมงาย เอาชีวิตฝากไว้กับโชคกลาง และดวงดาวต่าง ๆ

จากการศึกษาไฟในฐานะเป็นเครื่องมือสอนธรรมพอสรุไปได้ว่า ไฟทั้งสามประการนี้ ในชั้นของการครองเรือน ครองสุขทรงสอนให้บรรเทา คือ ลดความรุนแรง แต่ว่าในขั้นของการ

^{๑๔} นิตยา โชคสวัสดิ์, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, โท,

ประพจน์ปฏิบัติธรรมะเบื้องสูงขึ้นไปนั้น ทรงสอนให้บุคคลพยายามบรรเทา พยายามระงับ พยายามดับ พยายามละไปโดยลำดับ จนถึงหมดสิ้นไปในที่สุด^{๑๕}

ในอาทิตตปริยายสูตร^{๑๖} พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ มีเนื้อความที่แสดงให้ทราบว่าการยึดถืออย่างผิด ๆ ว่าตน ของตนถือว่าเป็นของร้อนเปรียบได้กับไฟ อันร้อนแรง ๓ กอง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน วิญญาณอาศัยจักขุเป็นของร้อน สัมผัสอาศัยจักขุเป็นของร้อน ความเสวยอารมณ์เป็นสุขเป็นทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย แม้นั้นก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือ รากะ เพราะไฟ คือ โทสะ เพราะไฟ คือ โมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ และความตาย ร้อนเพราะความ โสภ เพราะความรำพัน เพราะทุกข์กาย เพราะทุกข์ใจ เพราะความคับแค้น^{๑๗}

แม้หู จมูก ลิ้น กาย และใจก็มีนัยเหมือนกันตว่าเป็นของร้อนที่เกิดจากการยึดมั่นถือมั่นที่ผิด ๆ มาปรุงแต่ง ทำให้ชีวิตต้องประสบกับความทุกข์รำไป เปรียบดังความร้อนของไฟที่แผดเผาจิตใจของสรรพสัตว์ผู้ตกเป็นทาสของรากะ โทสะ และโมหะ อันเป็นที่มาของทุกข์ด้วยการเกิด แก่ เจ็บและตายในสังสารวัฏอันยาวนาน

ใจความแห่งอริยสัจ ๔ ว่าด้วยทุกข์สัจ^{๑๘} ได้แสดงความทุกข์ของสรรพสัตว์ผู้ยังวนเวียนเกิดตายในห้วงอวิชชาว่ามีอยู่ ๑๐ ประการ ได้แก่

- ๑) สภาวะทุกข์หรือทุกข์ประจำสังขาร เช่น เกิด แก่ เจ็บ และ ตาย
- ๒) ปกิณณกทุกข์หรือทุกข์จร เช่น ความเศร้าโศก ความเสียใจ เป็นต้น
- ๓) นิพัตถทุกข์ หรือทุกข์เนื่องนิตย เช่น หนาว ร้อน ปวดท้อง เป็นต้น

^{๑๕}พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), **ธรรมปริทรรศน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๐-๖๓.

^{๑๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๔๕-๕๐.

^{๑๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๔๕.

^{๑๘}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๑๖.

๔) พยาธิทุกข์ หรือทุกข์เวทนา มีประเภทต่างๆ ตามสมุฏฐาน คือ อวัยวะอันเป็นเจ้าการไม่ทำหน้าที่โดยปกติ

๕) สันตปาทุกข์ ทุกข์ คือ ความร้อนรุ่ม หรือทุกข์ร้อน ได้แก่ ความกระวนกระวายใจ เพราะถูกไฟ คือ กิเลส ราคะ โทสะ โมหะเผา

๖) วิปากทุกข์ หรือผลกรรม ได้แก่ วิปปฏิสาร คือ ความร้อนใจ

๗) สหคตทุกข์ ทุกข์ไปด้วยกันหรือทุกข์กำกับกัน ได้แก่ ทุกข์มีเนื่องมาจากวิมุลผล ดังแสดงในโลกธรรมสูตร^{๒๓} ว่า ลาก ยศ สรรเสริญ สุข มีทุกข์ลະอย่าง ๑ คือ เมื่อมีลาภได้แก่ทรัพย์สมบัติแล้ว ต้องคอยเฝ้าระวังรักษาเพื่อไม่ให้เสียหาย จนไม่เป็นอันหลับอันนอนได้โดยปกติ ต้องเสียชีวิตในการป้องกันทรัพย์ก็มี เป็นต้น

๘) อาหารปริเยญฺจิกข์ คือ ทุกข์ในการหากิน

๙) วิวาทมูลกทุกข์ คือ ทุกข์มีวิวาทเป็นมูล เนื่องมาจากทะเลาะกันเป็นต้น

๑๐) ทุกข์ขันธ หรือทุกข์รวบยอด หมายถึงขันธ์ คือ ประชุมเบญจขันธ์นั่นเอง

๒) คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับสิ่งที่น่ากลัว ฟังหลักเวียนเสียให้ไกล

เป็นคำสอนที่มุ่งเน้นให้พุทธบริษัทฟังหลักเวียนเพราะสามารถนำมาซึ่งภัยอันตรายได้ โดยยกเอาไฟมาเปรียบเทียบว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย เช่น ในอาสิวิตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่เหล่าพระภิกษุสงฆ์ว่า

ครั้งนั้น บุรุษนั้นกล่าวสรรพินทั้ง ๔ กล่าวเพชฌฆาตทั้ง ๕ กล่าวเพชฌฆาตคนที่ ๖ และกล่าวโจรผู้คอยฆ่าชาวบ้าน จึงหนีไปในที่อื่น เขาไปพบห้วงน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ฟังข้างนี้น่ารังเกียจ เต็มไปด้วยภัยอันตราย ฟังข้างโน้นเป็นที่เกษมปลอดภัย เรือแพ หรือสะพานที่จะข้ามไปฟังโน้นไม่มี

ครั้งนั้น บุรุษนั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ห้วงน้ำนี้ใหญ่นัก ฟังข้างนี้เป็นที่น่ารังเกียจ เต็มไปด้วยภัยอันตราย ฟังข้างโน้นเป็นที่เกษมปลอดภัยเรือแพ หรือสะพานที่จะข้ามไปฟังโน้นก็ไม่มี ฉะนั้น เราควรจะมีค้ำยันไม้และใบไม้ผูกเป็นแพ เกาะแพนั้น พยายามไปด้วยมือและด้วยเท้า ก็พึงถึงฟังโน้นได้โดยความสวัสดิ์ ครั้นแล้ว บุรุษนั้นทำตามความคิดของตน ก็ว่ายข้ามพากถึงฟังข้างโน้นแล้ว เป็นพราหมณ์ขึ้นบกไป

^{๒๓} อ.อ.อุทฺทก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๑๒๒-๑๒๓.

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออุปมานี้ เราสมมติขึ้นเพื่อจะให้รู้เนื้อความโดยง่าย ในข้อนี้มีเนื้อความดังนี้ คำว่า อสรพิษที่มีฤทธิ์แรงกล้าทั้ง ๔ จำพวกนั้น เป็นชื่อแห่งมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม คำว่าเพชรฆาตทั้ง ๕ คนที่เป็นข้าศึกนั้น เป็นชื่อแห่งอุปาทานขันธ ๕ คือ รูปขันธเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ คำว่าเพชรฆาตคนที่ ๖ ซึ่งเที่ยวไปในอากาศเงือคาบอยู่นั้น เป็นชื่อแห่งนันทิราคะ คำว่า บ้านร้างนั้นเป็นชื่อแห่งอายตนะภายใน ๖ ฯ^{๒๔}

อนึ่ง ในอรกานุสาศนีสสูตร พระพุทธศาสนาเถรวาทได้เปรียบเทียบชีวิตว่าเป็นเหมือนสิ่ง ๗ สิ่ง กล่าวคือ ชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดมาแล้วย่อมต้องตาย ช่วงมีชีวิตมนุษย์อยู่นั้นสั้นมีประมาณนิดหน่อย เปลี่ยนแปลงเร็ว มีทุกข์มาก มีความตายรออยู่ข้างหน้า ได้แก่

- ๑) ชีวิตมนุษย์อุปมาเหมือนหยาดน้ำค้าง เป็นชีวิตที่สั้น มีประมาณนิดหน่อยมีทุกข์มาก
- ๒) อุปมาเหมือนฝนตกหนัก มีพองน้ำที่ตั่งขึ้น ย่อมแตกกระจายไม่ได้เร็ว ไม่ตั้งอยู่นาน
- ๓) อุปมาเหมือนรอยไม้ที่จืดลงไปใต้น้ำไม่ตั้งอยู่นานจะนั้น
- ๔) อุปมาเหมือนน้ำที่ไหลลงจากภูเขา มีกระแสเชี่ยวกราดจะนั้น
- ๕) อุปมาเหมือนก้อนน้ำลายที่จะพึงถ่มไปได้โดยง่าย ดับง่าย ตายง่าย
- ๖) อุปมาเหมือนก้อนเนื้อที่ถูกไฟเผาอยู่ตลอดวัน ตั้งอยู่ไม่นาน
- ๗) อุปมาเหมือนแม่โคที่ถูกเขาต้อน ไปสู่ที่ฆ่าจะนั้น^{๒๕}

จากการศึกษาไฟเปรียบกับสิ่งที่น่ากลัว พิงหลีกเว้นเสียให้ไกลพอสรุปได้ว่าการอุปมาชีวิตทั้ง ๗ ข้อข้างต้นแจ่มชัดแล้วว่า ชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันสั้นนัก ไม่ควรเลยที่มนุษย์จะพากันประมาทและแสวงหาวัตถุนอกกายมากกว่าคุณงามความดี ซึ่งถือเป็นสมบัติที่แท้จริงของมนุษย์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ชีวิตนี้น้อยหน่อ มนุษย์ย่อมตายภายในร้อยปี แม้หากว่ามนุษย์ใด
ยอมเป็นอยู่เกินไป มนุษย์ผู้นั้นย่อมตายเพราะชราโดยแท้แลฯ^{๒๖}

^{๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๓-๓๑๕/๑๕๔.

^{๒๕} อ.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๗๑/๑๐๗-๑๐๘.

^{๒๖} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๑/๑๐๕.

อายุของพวกมนุษย์น้อย บรุชผู้ใคร่ความดี พึงคูหมั่นอายุที่น้อยนี้ พึงรีบประพฤติให้เหมือนคนถูกไฟไหม้สิริชะ ฉะนั้น เพราะความตายจะไม่มาถึงมิได้ มี วันคืนย่อมล่วงเลยไป ชีวิตก็กระชั้นเข้าไปสู่ความตาย อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยย่อมสิ้นไป ฉะนั้นฯ^{๒๖}

ไฟยังถูกนำไปประกอบกับสิ่งต่างๆ อีกเช่น บ้านเรือน โดยเปรียบคนพาล (คนชั่วว่ามีสภาพเหมือนกับบ้านเรือนที่ไฟไหม้ จะอยู่อาศัยก็ไม่มีความสุข มีแต่ นำความทุกข์มาให้ ดังคำอธิบายว่า

คนพาลทั้งหลาย อันผู้มีปรีชา พึงทราบว่าเป็นเหมือนเรือนที่ถูกไฟไหม้ ด้วยว่า คนพาลเหล่านั้น เป็นผู้สามารถในการนำทุกข์มีภัยเป็นต้นทุกชนิดมาให้ แก่บุคคลทั้งหลายผู้ทำตามคำของตนฯ^{๒๗}

ในมงคลคถาที่ปิณีแปล เล่ม ๔ กล่าวเปรียบไฟไม่สามารถให้เต็มอ้อมได้ เปรียบกับบุคคลผู้มีความมกมาก ไม่รู้จักพอไว้ดังนี้

จริงอยู่ สภาพ ๓ อย่าง อันใคร ๆ ไม่อาจจะให้เต็มได้ คือ ไฟไม่อาจให้เต็มได้ด้วยเชื้อ มหาสมุทรไม่อาจให้เต็มได้ด้วยน้ำ คนมกมาก ไม่อาจให้เต็มได้ด้วยปัจจัยทั้งหลายฯ^{๒๘}

๓) คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความดีที่จำต้องปฏิบัติ

พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงไฟ ๓ กอง ที่มวลมนุษย์พึงทำการบูชา พึงปรนนิบัติให้ดีตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ ได้แก่

- ๑) ไฟ คือ มารดาบิดาที่ควรเคารพบูชา (อาหุเนยฺยคฺคิ)
- ๒) ไฟที่ควรแก่ทักษิณา ได้แก่ สมณพราหมณ์ (ทกฺขิณฺเนยฺยคฺคิ)
- ๓) ไฟ คือ บุตรภรรยา และคนในปกครอง (คหปตฺตคฺคิ)^{๒๙}

^{๒๖} จุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๘๒/๑๑๑.

^{๒๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลคถาปิณีแปล เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓.

^{๒๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มงคลคถาปิณีแปล เล่ม ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔.

^{๒๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๖๕.

ไฟประเภทที่ ๑ คือ มารดาบิดาที่ควรเคารพบูชา (อาหุเนยบุคคล) ผู้ที่บุตรธิดาพึงทำการบูชาปฏิบัติต่อท่านทั้งสองให้อยู่ดีกินดี มีความยำเกรง เชื่อฟังคำสอนของท่าน ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีพรหม มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีบูรพาจารย์ มารดาและบิดา เป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีบูรพเทพ มารดาและบิดาเป็นผู้อันบุตรทั้งหลายของตระกูลเหล่าใดบูชาแล้วภายในเรือน ตระกูลเหล่านั้น ชื่อว่ามีอาหุเนยบุคคล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมบูรพาจารย์ บูรพเทพอาหุเนยบุคคล นี้เป็นชื่อของมารดาและบิดา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประมงเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตรฯ^{๑๑}

ใจความแห่งพุทธพจน์ที่แสดงถึงไฟประเภทที่ ๑ อาหุเนยบุคคลบุคคลข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของบิดามารดาว่าประกอบด้วยบทบาทและหน้าที่ในการเลี้ยงดูอบรมบุตรธิดาด้วยฐานะ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) เป็นพระพรหมของบุตรธิดา ผู้สร้างชีวิตของบุตรธิดา ด้วยการแสดงโลก นำเสนอโลกนี้แก่บุตรธิดาอย่างถูกต้องอันจะเป็นพื้นฐานสำหรับเตรียมบุตรธิดาให้พร้อมที่จะเข้าสู่สังคมและเลี้ยงดูด้วยคุณธรรม คือ พรหมวิหารครบ ๔ ประการ ได้แก่

- เมตตา ความรักใคร่ ความปรารถนาจะให้มีความสุข มิใช่รักเกี่ยวข้องกับกามราคะ
- กรุณา ความห่วงใย ความสงสาร
- มุทิตา ความบันเทิงหรือเบิกบานใจ
- อุเบกขา ความวางเฉย^{๑๒}

ที่ว่าพรหม ก็เพราะบิดามารดามีพรหมวิหารทั้ง ๔ ในบุตร เช่น

- ปรารถถึงบุตรในครรภ์ว่าเมื่อไรจะได้เห็นบุตรซึ่งหาโรคมิได้หนอ ดังนี้ ได้แก่เมตตา

^{๑๑}อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๖๓/๖๕.

^{๑๒}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๔.

- เมื่อบุตรยังอ่อนอยู่ เหลือบุงเป็นต้นกัศ นอนหลับยากหรือร้องไห้ ความสงสารก็เกิดขึ้นแก่บิดามารดา ดังนี้ ได้แก่ กรุณา

- เมื่อเห็นบุตรวิ่งเล่นไปมาได้หรือเมื่อตั้งอยู่ในวัยอันงาม ก็ย่อมมีจิตเบิกบาน ดังนี้ ได้แก่ มุทิตา

- เมื่อบุตรธิดา มีภรรยาและสามี อยู่ครองเหย้าเรือนต่างหากแล้ว ความวางเฉยย่อมมีแก่บิดามารดาด้วยเหตุเห็นบุตรสามารถตั้งตนได้แล้ว ดังนี้ ได้แก่ อุเบกขา^{๓๓}

(๒) เป็นบุรพเทพของบุตรธิดา เพราะท่านคอยป้องกันคุ้มภัย และคอยเอาใจใส่ ไม่ให้บุตรธิดาได้รับอันตรายใด ๆ ทุกอย่างทุกประการ ท่านเลี้ยงดูมาก่อนผู้มีความปรารถนาดีคนอื่น ๆ

(๓) เป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา เป็นครูอาจารย์คนแรก ผู้สอนความรู้พื้นฐานในการดำเนินชีวิต

(๔) เป็นอาหุไนยบุคคลหรือพระอรหันต์ของบุตรธิดา โดยมีความสุจริตบริสุทธิ์ใจต่อลูก และเป็นตัวอย่างในทางคุณธรรมความดีงามควรค่าแก่การเคารพบูชาของบุตรธิดา

(๑) บุตรพึงปฏิบัติชอบต่อบิดามารดา ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ท่านได้เลี้ยงเรามาแล้ว เราเลี้ยงท่านตอบ
- ๒) ช่วยทำงานให้ท่าน
- ๓) สืบทอดวงศ์ตระกูล
- ๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

(๒) บิดามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตรธิดา ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) สอนให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยาการต่างๆ
- ๔) หาคุ้มครองที่เหมาะสมให้
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๓๔}

^{๓๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๐.

^{๓๔} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๕/๒๐๓.

ไฟประเภทที่ ๒ ได้แก่ สมณพราหมณ์ ที่ควรแก่ทักษิณา (ทักษิณียชคฺคินุคฺค) ใน
 ลิงคาลกสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบทบาทหน้าที่ของพระภิกษุและชาวบ้านที่ต้องปฏิบัติต่อกันจึง
 จะได้ชื่อว่า ได้ช่วยกันรักษาสถาบันพระพุทธศาสนาเถรวาทให้มั่นคงไว้ได้ กล่าวคือ พระองค์ทรง
 จัดพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ พระภิกษุสามเณร ชาวบ้านพึงปฏิบัติบำรุง
 ทานด้วยหลัก ๕ อย่าง ดังนี้

๑. จะทำอะไรต่อท่านก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา
๔. ไม่ปิดประตู คือ ไม่ห้ามไม่ให้เข้าบ้าน
๕. ให้อามิสทาน คือ สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค

ฝ่ายพระภิกษุสามเณรเองเมื่อได้รับบำรุงเช่นนี้จากชาวบ้านแล้ว ก็ต้องอนุเคราะห์
 ชาวบ้านทั้งหลายด้วยหลัก ๕ อย่าง ดังนี้

๑. สอนห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. สอนให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจที่งาม
๔. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง หรือที่ฟังแล้วให้แจ่มชัดขึ้น
๕. บอกทางสวรรค์ให้ คือ สอนให้ทำความดี เช่น ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น^{๓๕}

ทิศที่ ๖ นี้จัดเป็นทิศที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมแรง เสียสละทั้งฝ่ายพระสงฆ์และ
 ชาวบ้านอย่างมากทีเดียวจึงจะสามารถดำรงพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ได้ ขณะที่ชาวบ้านอุปถัมภ์
 บำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ โดยตั้งจิตกุศล มุ่งหมายใจจะทำวัดให้ดีเป็นแหล่งนาบุญ และเปิดประตู
 ทั้งประตูบ้านและประตูใจที่จะรับพระธรรมคำสอน พระสงฆ์ที่ตั้งจิตอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
 คิดหวังให้ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่กันด้วยดีมีความสุข ปราศจากการเบียดเบียน และใส่ใจให้ความรู้
 แนะนำสั่งสอนพ่อแม่เรือนและลูกหลานของเขาให้เจริญงอกงามในบุญที่จะทำชีวิตให้ดี มี
 ความสัมพันธ์อันเกื้อกูล แต่ไม่เลยเถิดจนกลายเป็นคลุกคลี^{๓๖}

^{๓๕}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๐๕-๒๐๖.

^{๓๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๘๖.

ไฟประเภทที่ ๓ คือ บุตรภรรยา และคนในปกครอง (คหปตฺตคฺคิ) ส่วนสามีภรรยาพึงปฏิบัติต่อกันตามหลักปฏิบัติต่อไปนี้

(๑) สามีพึงปฏิบัติชอบต่อภรรยา ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) ยกย่องให้เกียรติในฐานะที่เป็นภรรยา
- ๒) ไม่ดูหมิ่นดูแคลน
- ๓) ไม่นอกใจ
- ๔) มอบความเป็นใหญ่ในบ้านให้
- ๕) ให้เครื่องประดับตามโอกาสอันควร

(๒) ภรรยาพึงปฏิบัติชอบต่อสามี ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) จัดการงานบ้านให้เรียบร้อย
- ๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งฝ่ายสามีและฝ่ายตนด้วยดี
- ๓) ไม่นอกใจ
- ๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาไว้ด้วยดี
- ๕) ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง^{๓๖}

หลักธรรมตามทิส ๖ นี้ หากสามารถปฏิบัติตามได้ ก็จะเป็นพื้นฐานที่ดีต่อการปฏิบัติธรรมอื่น ๆ ได้ง่าย ดังนั้น หลักธรรมอันเป็นเครื่องเชื่อมโยงยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในสังคมให้เกิดความสัมพันธฺ์ประสานจิตใจเป็นหนึ่งเดียว (สังคหวัตถุ ๔) ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

- ๑) สงเคราะห์กันด้วยปัจจัย ๔ (ทาน)
- ๒) พุดจกกันด้วยคำสุภาพไพเราะ เป็นประโยชน์ (ปิยวาจา)
- ๓) ทำประโยชน์ต่อส่วนรวมร่วมกัน (อัตถจริยา)
- ๔) รู้จักวางตนให้ถูกต้องตามฐานะ โอกาส สถานที่ (สมานัตตตา)^{๓๗}

จากการศึกษาคำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความดีที่จำต้องปฏิบัติพอสรุปได้ว่า ไฟทั้ง ๓ กองที่มนุษย์พึงทำการบูชา พึงปรนนิบัติให้ดีตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ คือ อาหุเนยฺยคฺคิ มารดาบิดาที่บุตรควรเคารพบูชา ควรปฏิบัติเล็งดูให้ดีตามคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาว่าบุตรต้องรู้จักหน้าที่ของบุตรว่าต้องทำหน้าที่ของตัวเองอย่างไรเพราะการบำรุงมารดาบิดาถือว่าเป็นมงคลอันสูงสุดของลูก ๆ ถ้าหากว่าบุตรทั้งหลายปฏิบัติผิดในมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น ย่อม

^{๓๖}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๒๐๔.

^{๓๗}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๒๐-๑๒๑.

บังเกิดในอบาย มีนรกเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ถึงแม้มารดาและบิดา จะมีได้ตามเผาผลาญอยู่ก็จริง ถึงกระนั้นท่านทั้ง ๒ ก็ยังเป็นปัจจัยแก่การตามเผาผลาญอยู่ ดังนั้น ท่านเรียก มารดาบิดาว่า อยู่ ดังนั้น ท่านเรียก มารดาบิดาว่า อาหุเนยัคคิ ที่เรียกว่าอัคคิ เพราะเป็นเหตุให้บุตรผู้ปฏิบัติผิดต่อตนต้องถูกเผาไหม้ในนรกได้ ทักษิณียัคคิ ไฟที่ควรแก่ทักษิณา ได้แก่ สมณพราหมณ์ ภิกษุสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นผู้ควรรับทักษิณา ภิกษุสงฆ์นั้น ย่อมเป็นผู้มีอุปการะมาก แก่พุทธศาสนาสนิกชนทั้งหลายการประกอบไว้ในกาลยามธรรมทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ ในสภาวะ ๓ คือ ๕ คือ ๑๐ การบำรุงสมณะและพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม กุหัตถ์ผู้ปฏิบัติผิดในภิกษุสงฆ์นั้น คำบริภาษซึ่งภิกษุสงฆ์ ย่อมบังเกิดในอบายทั้งหลาย ภิกษุสงฆ์นั้น ท่านจึงเรียกว่า ทักษิณียัคคิ ไฟคือทักษิณียัคคิ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติไม่ถูกต้องในภิกษุสงฆ์ถูกไฟเผาไหม้ในนรกได้ คหปตคคิ ไฟ คือคหบดีในโลกนี้มีบุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร สามีควรดูแลให้เสื้อผ้า ให้ที่อยู่ให้อาศัยแก่บุตรภรรยา และคนรับใช้ ภรรยาควรปฏิบัติต่อสามีเปรียบดังพ่อคนที่ ๒ ไม่ประพฤตินอกใจทำหน้าที่ของภรรยาให้ถูกต้องถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือประพฤตินอกใจในสามี ไฟคือคหปตคคิ ก็จะไหม้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

๔.๒.๒ ไฟกับการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักคำสอนเกี่ยวกับไฟนี้ พระพุทธศาสนาเถรวาทได้นำมาใช้ในการสั่งสอนประพฤติกปฏิบัติตนเพื่อความรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งธาตุ ๔ ชั้น ๕ เพื่อการบรรลุนิพพานซึ่งมีหลักประพฤติกปฏิบัติดังนี้

(๑) หลักปฏิบัติสมถกรรมฐาน

การปฏิบัติธรรมตามหลักสมถกรรมฐานหรือสมถภาวนา ได้แก่ การฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้เกิดความสงบ คือ การฝึกสมาธิ เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคง กล่าวคือ การเอาจิตหรือสติความระลึกไปจดจ่อกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นการนึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น มีการบริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือกำหนดลมหายใจเข้าออกก็ได้ สิ่งที่เขาจิตไปจดจ่อนี้เรียกว่า อารมณกรรมฐาน จิตที่เป็นสมาธิแน่นเป็นขั้นตามลำดับเรียกว่าฌาน โดยมีวิธีการปฏิบัติ ๔๐ อย่าง ที่เรียกว่าอารมณกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ^{๑๕} มีอสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ เป็นต้น ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะหมวดกสิณ ๑๐ ประการ และจตุธาตวัญฐาน ๔ ซึ่งมีเรื่องไฟ (เตโชกสิณ และธาตุไฟ) ดังนี้

^{๑๕}มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมถกัมมัฏฐาน หลักสูตรนิกกรรม และ ธรรมศึกษาชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐.

(ช่อง) หรือควันและเปลวข้างบน (ช่อง) ถือเอานิมิตที่เปลวที่ตรงกลาง (ช่อง) ไม่ต้องพิจารณาสี (ของไฟ) โดยว่ามันเป็นสีขาว หรือว่าสีเหลืองเป็นต้น ไม่ต้องใส่ใจลักษณะ (ของเตโชธาตุ) โดยว่ามันร้อน พึงทำให้มันเป็นสิ่งเสมอกันกับที่อาศัย (ของมัน คือ นึกเสียวว่าสีน้ำมันเป็นอันเดียวกันกับไฟ ซึ่งที่อาศัยของมัน) ตั้งจิตไว้ในบัญญัติธรรม (คือ โลกโวหาร) ตามที่เป็นคำใช้กันมาก ภาวนา เตโช เตโช โดยที่เป็นนามเด่นในบรรดานาม ของไฟทั้งหลาย เช่น ปาวโก กณหวุดตนิ ชาตเวโท หุดาสโน เมื่อเธอภาวนาไปอย่างนั้น นิมิตทั้ง ๒ ย่อมจะเกิดขึ้นตามนัยที่กล่าวแล้วนั้น โดยลำดับ อุกคหนิมิตในเตโชกลินนั้น ปรากฏเป็นเช่นกับเปลวไฟขาดตกลงไปๆ แต่สำหรับผู้ถือเอา (นิมิต) ในไฟที่มีได้แต่งกลินโทษย่อมจะปรากฏ คือ ท่อนพินบ้าง ก้อนถ่านบ้าง ถ่านบ้างควันบ้าง ย่อมปรากฏ (ส่วน) ปฏิภาคนิมิตปรากฏหนึ่ง จุกท่อนผ้ากัมพลแดงที่วางไว้ในอากาศ และจุกพัดใบตาลสีทองจุกเสาทองฉะนั้น พร้อมกับความปรากฏแห่งปฏิภาคนิมิตนั้นแหละ พระโยคาวจรนั้นก็จะมีบรรลุปัจจรรณาน และจตุตถกถาน ปัญจกถาน โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล^{๔๐}

ส่วนจตุธาตวัญฐาน ได้แก่ การพิจารณาว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น สักวันหนึ่งก็ต้องกลับไปสู่ดินน้ำลมไฟ เมื่อพิจารณาได้เช่นนี้เป็นประจำก็ จะไม่รู้สึกเสียใจ โดยพิจารณากายของตนให้เห็นเป็นของปฏิภูมิตั้งแต่เกิดมาให้พิจารณาเห็นอาการ ๑๒ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า และมันสมอง รวม ๒๐ อย่างนี้ จัดเป็นธาตุดิน แล้วพิจารณา ดิเสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก น้ำไขข้อและน้ำมูตร รวม ๑๒ อย่างนี้เป็น ธาตุน้ำ นอกจากนี้ยังมีธาตุไฟ ธาตุลมอีก ให้พิจารณาส่วนต่างๆ เหล่านี้ในกาย ถ้าพิจารณาโดยความเป็นของปฏิภูมิจัดเป็นสมถกัมมัฏฐาน ถ้าพิจารณาโดยความเป็นธาตุต่างๆ มารวมกันจัดเป็น วิปัสสนากัมมัฏฐาน ในการพิจารณาท่านให้พิจารณาบ่อย ๆ จนเกิดความชำนาญ เมื่อใจคุ้นกับความ ปฏิภูมิต หรือความเป็นสักแต่ธาตุของส่วนต่างๆ ของร่างกายเหล่านั้น ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เห็นแต่เพียงวัตถุที่ปฏิภูมิตหรือเป็นธาตุเท่านั้น เมื่อเห็นอยู่ เช่นนี้ ใจย่อมเป็นอิสระไม่ผูกพัน ไม่ยึดมั่นในร่างกายของตนและในร่างกายของผู้อื่น

จตุธาตวัญฐานนี้ มี ๒ อย่างคือ อย่างสังเขป และอย่างพิสดาร จตุธาตวัญฐาน อย่างสังเขปนั้นมาในมหาสติปัฏฐานสูตร อย่างพิสดารมาในมหาหัตถิปทุยมสูตร ราชูลอวาตสูตร และธาตุวิงกังคสูตร

^{๔๐}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมแปล ภาค ๑ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

จตุรธาตุวาทฐานอย่างสังเขป

จตุรธาตุวาทฐานในมหาสติปัฏฐานสูตร โดยเป็นธรรมสำหรับผู้เจริญชาตกรรมฐานที่มี
ปัญญากล้ำ ดังนี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย โคฆาตก์ผู้ฆ่ามนุษย์หรือลูกมือโคฆาตก์ มาโคแล้ว
(ฆ่าแหละ) แบ่ง (เนื้อ) ออกเป็นส่วน ๆ แล้วพิ้งนัง (ขาย) อยู่ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง
นั้นใดก็ดี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ก็ฉันนั้น พิจารณาดูกายนี้แหละ ที่มัน
ตั้งอยู่เท่าไร ที่เรอตั้งไว้เท่าไร (ก็ตาม) โดยธาตุว่ามีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุ
น้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมฯ^{๔๒}

ส่วนในมหาหัตถิปทุปมสูตร มาอย่างพิสดารโดยเป็นธรรมสำหรับผู้เจริญชาต
กรรมฐานที่มีผู้ใช้ปัญญากล้าหนัก ดังนี้ว่า

...ดูกรอวสุโสทั้งหลาย ก็ธาตุไฟภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดที่มีอยู่ในตน
อาศัยตนอยู่ เป็นของร้อนเผาไหม้ไป ซึ่งบุคคลยึดถือ (เป็นของตน) สิ่งนี้ คือ
อะไร สิ่งนี้คือสิ่งที่เป็เหตุอบอุ่น(แห่งกาย) ๑ เป็นเหตุทรุดโทรม (แห่งกาย) ๑
เป็นเหตุกระวนกระวาย (แห่งกาย) ๑ เป็นเครื่องย่อยไปดีแห่งของที่กินดื่มเคี้ยว
ลิ้มเข้าไป ๑ หรือว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งอื่นอีกที่มีอยู่ในตน อาศัยตนอยู่ เป็นของร้อน
เผาไหม้ไป ซึ่งบุคคลยึดถือ (เป็นของตน) ดูกรอวสุโสทั้งหลายนี้เรียกว่าธาตุไฟ
ภายใน...^{๔๓}

อานิสงส์แห่งจตุรธาตุวาทฐาน

ภิกษุผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งจตุรธาตุวาทฐานนี้ ย่อมจะหยั่งลงถึงสุญญตา (ความว่างจาก
ตัวตน) ถอนสัจตัตถุญา (ความสำคัญว่าเป็นสัตว์บุคคล) เสียได้ เพราะถอนสัจตัตถุญาได้ เธอไม่
ถึงกำหนดแยกว่าพาฬมฤค ว่ายักษั ว่ารากษส เป็นต้น ย่อมเป็นผู้ข่มความกลัวภัยได้ ข่มความยิน
ร้ายและยินดีได้ ไม่ถึงซึ่งความพัวพันและความยุบลงในเพราะอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ทั้งหลาย
อีกทั้งจะเป็นผู้มีปัญญามาก มีพระอมตะ (นิพพาน) เป็นที่สุด หรือมิฉะนั้นก็จะมีสุคติเป็นที่ไปใน
เบื้องหน้าแล

^{๔๒}ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๓-๓๑๐/๒๑๖-๒๓๓.

^{๔๓}ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๔๐-๓๔๖/๒๔๕-๒๕๕.

ผู้มีปัญญาพึงเสพธาควัญฐาน อันมีอนุภาพมากอย่างนี้ (ที่นับว่าเป็น
กีฬา) ซึ่งพระโยคีผู้เป็นสัทโหระเสฐิฐเล่นกันแล้วนั้น เป็นนิตยเทอญฯ^{๔๔}

จากการศึกษาเรื่องไฟปฏิบัติตามหลักสมถกรรมฐานพอสรุปได้ว่า ผู้หมั่นฝึกฝนอบรม
ตามหลักอารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ เหล่านี้อยู่เนื่อง ๆ โดยเลือกปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งหรือทั้งหมดก็ได้
ขึ้นอยู่กับว่ากัมมัฏฐานอย่างใดจะถูกจริตของคน ก็ย่อมได้รับผลเป็นที่น่าพอใจ คือ ความยินดี
ร่าเริงไม่อาจครอบงำจิตของผู้นั้นได้ เป็นผู้อดทนต่ออันตรายที่น่าพรันพรึง มีจิตเข้มแข็ง อดทนต่อ
อารมณ์ชั่ววอนต่างๆ ได้มาก ไม่ประมาท ไม่มีความสงสัยต่อเรื่องต่างๆ พร้อมยังก่อให้เกิด
คุณประโยชน์ที่จะพึงได้รับหลังจากการปฏิบัติตนตามหลักสมถภาวนา ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขในปัจจุบัน
- (๒) ย่อมเป็นไปเพื่อไฉยญาณทัสสนะ
- (๓) ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
- (๔) ย่อมเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ^{๔๕}

(๒) หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ วิธีการบำเพ็ญบุญทางปัญญาเพื่อให้เกิด
ความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตาม
แนวทางเหตุผลรู้เท่าทันโลกและชีวิตจนสามารถทำจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความโลภและความ
ยึดถือมั่นในสิ่งต่างๆ ได้ในที่สุด โดยมีวิธีการปฏิบัติตนตามบ่อเกิดของปัญญาเพื่อมีความรู้ถูกต้อง

เมื่อกล่าวถึงแหล่งกำเนิดแห่งปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทแล้ว ก็มีแหล่งกำเนิด
ใหญ่ ๆ ซึ่งมีปรากฏอยู่ในสังคิติกสูตร ๓ แห่ง ได้แก่

- ๑) สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการสดับรับฟัง
เช่น ฟังธรรมในวันธัมมัสสวนะที่วัด เป็นต้น
- ๒) จินตามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิด การ
พิจารณาด้วยเหตุผลตามความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ จนสามารถรู้และเข้าใจได้อย่างชัดเจน
- ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝน

^{๔๔}มหามกุฏราชวิทยาลัย, สุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๘.

^{๔๕}ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๓/๑๗๗.

อบรมจิตใจด้วยหลักวิปัสสนากาวนาเป็นต้น^{๔๖}

ปัญญาทั้ง ๓ นี้จัดเป็นวิธีการขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อเกิดปัญญาที่ถูกต้องแล้ว ก็จะมีความเห็นที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมซึ่งเรียกว่าสัมมาทิฐิ และปัจจัยที่ถือว่าเป็นปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐินั้นมีอยู่ ๒ ประการ^{๔๗} ได้แก่

๑) ปรโตโฆสะ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ เสี่ยงจากผู้อื่น เป็นการกระตุ้น หรือชักจูงจากภายนอก เช่น การได้ฟังธรรมจากพระภิกษุสงฆ์เป็นประจำจนสามารถมีความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่างๆ ได้ในระดับถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เช่น รู้ว่า ความโลภมีผลเป็นความทุกข์ ความไม่โลภสามารถทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จได้ ทานที่ให้นั้นล้วนมีผล บุญ บาป นรก สวรรค์มีอยู่จริง เป็นต้น แล้วละเลิกกรรมชั่ว ประกอบแต่กรรมดี

๒) โยนิโสมนสิการ ปัจจัยภายใน ได้แก่ การทำไว้ในใจโดยแยบคาย เป็นการใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๔ ลักษณะ ได้แก่

(๑) อุบายมนสิการ การพิจารณาโดยอุบาย ได้แก่ การพิจารณาด้วยปัญญาอย่างถูกวิธีการจนสามารถทำให้ยังรู้ความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย เช่นว่า ความโลภเป็นกิเลสที่สามารถทำให้เกิดกรรมชั่วต่างๆ ได้ ความโลภจึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้น

(๒) ปถมนสิการ การพิจารณาด้วยปัญญาอย่างถูกทาง ถูกวิธีการ เช่น การกำจัดความโลภ ก็คือ การไม่โลภด้วยการเสียดละ ให้ทาน

(๓) การณมนสิการ การพิจารณาด้วยปัญญาอย่างมีตามเหตุผล เช่นว่า ความโลภมีแต่จะสร้างความทุกข์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น ฉะนั้น ควรดำเนินชีวิตด้วยความพอดีดีกว่า เป็นต้น

(๔) อุปปาทกมนสิการ การพิจารณาด้วยปัญญาให้รู้จริง เช่น พิจารณาได้ว่ามนุษย์ทุกคนสักว่าเป็นที่รวมของธาตุ ๔ ชั้น ๕ เท่านั้น ไม่มีอะไรเป็นของตนหรือของใครอย่างแท้จริง ทุกอย่างเป็นเพียงสมมติขึ้นมา วัตถุสิ่งของเช่นกัน ไม่ควรไปหลงไหล ยึดติดให้มันมากนัก เพราะจะมีแต่ความทุกข์^{๔๘}

^{๔๖} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ /๒๒๘/๑๓๑.

^{๔๗} อภ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๓๑/๘๒.

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๖๕.

จากการศึกษาไฟกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานพอสรุปได้ว่า ในการวิปัสสนากรรมฐานนั้น ตัวอย่างของวิธีการบำเพ็ญด้วยการพิจารณาปัญญาในขั้น ๕ คือ การพิจารณาเห็นขั้น ๕ ได้แก่ รูป (ธาตุ ๔) เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์หรือความที่ถูกปัจจัยบีบคั้น และความเป็นอนัตตา ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง เมื่อพิจารณาเห็นอยู่ ก็เกิดความเบื่อหน่าย(นิพพิทา)ในขั้น ๕ คลายกำหนด (วิราคะ) จึงหลุดพ้น(วิมุตติ) เกิดมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว ซึ่งก็มีวิธีพิจารณาเห็นขั้น ๕ โดยยกเอารูป เป็นตัวอย่าง ดังนี้^{๔๕}

การพิจารณาโดยความเป็นอนิจจังว่า “รูป (ธาตุ ๔) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

การพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ว่า “รูปเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

การพิจารณาโดยความเป็นอนัตตาว่า “รูปเป็นอนัตตา รูปนั้นไม่ใช่ของเราไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา” หรือจะพิจารณาเห็นขั้น ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วยปฏิสังขารนุปัสสนาญาณ ให้เห็นว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยเหตุต่างๆ

เมื่อสามารถปฏิบัติได้ดังนี้ จิตใจก็จะเกิดความรู้แจ้งได้ว่า ชีวิตเราและคนอื่นรวมทั้งสรรพสัตว์น้อยใหญ่นั้น แท้จริงแล้ว ไม่มีจริง ไม่ใช่ของเราหรือของใครทั้งนั้น ดังนั้นเราไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจนเกินไป เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นทุกข์ ไม่เที่ยง ไม่มีตัวตนที่แท้จริงที่จะครอบครอง

หลัก คือ อารมณ์ เชือก คือ สติ ลูกโลก คือ จิตใจ เจ้าของโค คือ ผู้ฝึกสมาธิ คนที่ฝึกสมาธิจนชำนาญแล้ว พอนึกตั้งใจเท่านั้น จิตก็เป็นสมาธิทันที วิธีฝึกสมาธิก็มีเพียงเท่านี้ ความสำคัญอยู่ที่การทำจริง มีความเพียรพยายามไม่ย่อท้อ งานทางจิตเป็นงานหนักปละหนักเหนื่อย แต่พอฝึกได้แล้วก็มีผลคุ้มค่าเหนื่อย^{๔๖}

^{๔๕}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, วิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, ๒๕๓๘), หน้า ๕-๖.

^{๔๖}วชิร อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเถรวาท), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๕), หน้า ๓๕๕-๓๖๑.

ในวิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒ มีการกล่าวถึงวพระโยคาวจร (ผู้บำเพ็ญธรรม) ไว้ว่าพระโยคาวจร ครั้นยังมณสิการให้เป็นไปในปฐวีโกฏฐาสและอาโปโกฏฐาสทั้งหลาย มีผม ขน เป็นต้น ดังกล่าวมานี้แล้ว พึงยังมณสิการให้เป็นไปในเตโชโกฏฐาสทั้งหลายอย่างนี้ว่า

ร่างกายย่อมเร้าร้อนเพราะไฟใด ไฟ (อันเป็นเหตุเร้าร้อนแห่งกาย) นี้ เป็นโกฏฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิด เป็นอภัยกฤต ว่างเปล่า (จากอตตตา) หาสัตว์ (คือ วิญญูณ) มิได้ มีอาการเผาไหม้ เป็นเตโชธาตุ

ร่างกายย่อมทรุดโทรมเพราะไฟใด ไฟ (อันเป็นเหตุทรุดโทรมแห่งกาย) นี้ เป็นโกฏฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิด เป็นอภัยกฤต ว่างเปล่า (จากอตตตา) หาสัตว์ (คือ วิญญูณ) มิได้ มีอาการเผาไหม้ เป็นเตโชธาตุ

ร่างกายย่อมกระสับกระส่ายเพราะไฟใด ไฟ (อันเป็นเหตุกระสับกระส่ายแห่งกาย) นี้ เป็นโกฏฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิด เป็นอภัยกฤต ว่างเปล่า (จากอตตตา) หาสัตว์ (คือ วิญญูณ) มิได้ มีอาการเผาไหม้ เป็นเตโชธาตุ

ของที่กิน ค่อม เคี้ยว ลืมเข้าไปแล้ว ย่อมถึงความย่อยไปด้วยดีเพราะไฟใด ไฟ (อันเป็นเหตุย่อยดีแห่งของที่กิน ค่อม เคี้ยว ลืม) นี้เป็นโกฏฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิด เป็นอภัยกฤตว่างเปล่า (จากอตตตา) หาสัตว์ (คือ วิญญูณ) มิได้ มีอาการเผาไหม้เป็นเตโชธาตุ ดังนี้^{๕๐}

ธาตุทั้งหลายย่อมจะปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น ผู้มีมณสิการเป็นไปอย่างนี้ เมื่อเธออาวัชณาการไป มณสิการไปซึ่งธาตุเหล่านั้น แล้วๆ เล่าๆ อุปจารสมาธิย่อมจะเกิดขึ้น โดยนัยที่กล่าวมาแล้วนั้นแล แต่เมื่อพระโยคาวจรผู้ใดเจริญไปอย่างนั้น กรรมฐานยังไม่สำเร็จ พระโยคาวจรผู้นั้นพึงเจริญโดยสลักขณสังเขปเถิด

๑) การเจริญโดยสลักขณสังเขป

พึงกำหนดเอาลักษณะที่แจ่มแจ้งในโกฏฐาส ๒๐ ว่า ธาตุดิน พึงกำหนดเอาลักษณะที่ซึมซาบได้ในโกฏฐาส ๒๐ นั้นแหละว่า ธาตุน้ำ พึงกำหนดเอาลักษณะที่ร้อนในโกฏฐาส ๒๐ นั้นแหละว่า ธาตุไฟ พึงกำหนดเอาลักษณะที่เขยื้อนได้ในโกฏฐาส ๒๐ นั้นแหละว่า ธาตุลม

^{๕๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, สุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒, หน้า ๕๒-๕๓.

พึงกำหนดเอาลักษณะที่ซับซ้อนในโกฏฐาส ๑๒ ว่า ธาตุน้ำ พึงกำหนดเอาลักษณะที่ร้อนในโกฏฐาส ๑๒ นั้นแหละว่า ธาตุไฟ พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็มนได้ในโกฏฐาส ๑๒ นั้นแหละว่า ธาตุลม พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็งแข็งในโกฏฐาส ๑๒ นั้นแหละว่า ธาตุดิน

พึงกำหนดเอาลักษณะที่ร้อนในโกฏฐาส ๔ ว่า ธาตุไฟ พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็มนได้ ที่แยกออกจากธาตุน้ำนั้นไม่ได้ ว่า ธาตุลม พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็งแข็ง ที่แยกออกจากธาตุน้ำนั้นไม่ได้ว่า ธาตุดิน พึงกำหนดเอาลักษณะที่ซับซ้อนที่แยกออกจากธาตุน้ำนั้นไม่ได้ว่า ธาตุน้ำ

พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็มนได้ในโกฏฐาส ๖ ว่า ธาตุลม พึงกำหนดเอาลักษณะที่เข็งแข็งในโกฏฐาส ๖ นั้นแหละว่า ธาตุดิน พึงกำหนดเอาลักษณะที่ซับซ้อนได้ในโกฏฐาส ๖ นั้นแหละว่า ธาตุน้ำ พึงกำหนดเอาลักษณะที่รือยในโกฏฐาส ๖ นั้นแหละว่า ธาตุไฟ

เมื่อพระโยคาวจรนั้นกำหนดไปอย่างนั้น ธาตุทั้งหลายย่อมจะปรากฏ อุปจารสมาธิย่อมจะเกิดขึ้นแก่เธอผู้อาวัชณาการไป มนสิการไปซึ่งธาตุทั้งหลายนั้นแล้วๆ เถาๆ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแลแต่เมื่อพระโยคาวจรผู้ใดแม้เจริญไปอย่างนั้น กรรมฐานก็ยังไม่สำเร็จ พระโยคาวจรผู้นั้นพึงเจริญโดยสลักษณะวิภคิตต่อไป

๒) การเจริญโดยสลักษณะวิภคิต

พึงจับเอาโกฏฐาสทั้งหลายมีผมเป็นอาทิ โดยนัยที่กล่าวมาก่อน (ในสสัมภารวิภคิต) นั้นแล มากำหนดคุณลักษณะที่เข็งแข็งในผมว่า ธาตุดิน พึงกำหนดคุณลักษณะที่ซับซ้อนในผมนั้นแหละว่า ธาตุน้ำ พึงกำหนดคุณลักษณะที่ร้อนในผมนั้นแหละว่า ธาตุไฟ พึงกำหนดคุณลักษณะที่เข็มนได้ในผมนั้นแหละว่า ธาตุลม พึงกำหนดคุณธาตุ ๔ ๆ ในโกฏฐาส ๑ ๆ ไปทุกโกฏฐาสอย่างนี้

เมื่อเธอกำหนดไปอย่างนั้น ธาตุทั้งหลายย่อมจะปรากฏ อุปจารสมาธิย่อมจะเกิดขึ้นแก่เธอผู้อาวัชณาการไป มนสิการไป ซึ่งธาตุทั้งหลายนั้น แล้วๆ เถาๆ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล

๓) มนสิการโดยอาการ ๑๓

มนสิการโดยอาการคือการกระทำไว้ในใจโดยอาการมีลักษณะเป็นอย่างนี้ว่า

ปฐวีธาตุ มีความเป็นของหยาบเป็นลักษณะ มีความเป็นที่อาศัยอยู่ (แห่งธาตุอื่น) เป็นรส มีความรับเอา (ธาตุอื่น) ไว้ได้เป็นเครื่องปรากฏ

วาโปธาตุ มีความไหลได้เป็นลักษณะ มีความช่วยเพิ่มพูน(ธาตุอื่น) เป็นรส มีความยึดเอา (ธาตุอื่น) ไว้ได้ เป็นเครื่องปรากฏ

เตโชธาตุ มีความร้อนเป็นลักษณะ มีความทำให้ย่อยเป็นรส มีการให้ความอ่อน (แก่ร่างกาย) ไว้เรื่อย เป็นเครื่องปรากฏ

วาโยธาตุ มีความพะยุงไว้เป็นลักษณะ มีความเคลื่อนไหวเป็นต้นรส มีความแสดงท่าทาง (ต่าง ๆ) ได้ เป็นเครื่องปรากฏ^{๕๒}

กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทให้น้ำหนักในการศึกษาปฏิบัติอย่างจริงจังบนฐานแห่งความรู้ที่ถูกต้อง ความเพียรที่พอเหมาะ ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งไฟกับการบรรลุธรรมนี้ ซึ่งจะได้ยกตัวอย่างมาพอสังเขปดังนี้

๑) อาทิตยปริยายสูตร (แสดงโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง)

ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้า ทรงส่งสาวกให้กระจายกันไปประกาศพระศาสนาในทิศานุทิศ แล้ว ทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปนิสัยของชนชาวมคธเป็นอันมาก มีพระพุทธประสงค์จะทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาตั้งขึ้น ณ แคว้นนั้น ทรงพระพุทธดำริพาท่านอุรุเวลกัสสปะผู้มีอายุมาก เป็นที่นับถือของมหาชนมานาน ไปปลุกศรัทธาแห่งมหาชน เสด็จพระพุทธดำเนินไปลำพังพระองค์เดียว โดยหนทางที่ไปสู่อุรุเวลานิคมตรัสขอสำนักอาศัย ท่านอุรุเวลกัสสปะมีเต็มใจรับ แต่มีกล้าขัดโดยตรง จึงบ่ายเบี่ยงว่า ที่อื่นจะพึงให้อยู่มีแต่โรงที่บูชาเพลิงที่มีนาคร้าย อธิบายว่าเป็นที่ประดิษฐานเทวรูป มีนาคบัลลังก์ เช่นพระนาคปรกอันพวกชฎิลนับถือว่า ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดกล้ากราย อาจทำอันตรายแก่ผู้นั้น พระพุทธเจ้าทรงขอเสด็จเข้าอาศัยในที่นั้น ครั้นไม่มีอันตราย พวกชฎิลสำคัญเห็นเป็นพระอภินิหารนี้เป็นทางปลุกความยำเกรงเป็นเบื้องต้น ต่อนั้นมาทรงแสดงอภินิหารอย่างอื่น ๆ ถอนทิฏฐิมานะแห่งท่านอุรุเวลกัสสปะกับบริวารลงทุกทีจนได้ปริชาหยั่งเห็นวาลัทธิของตนนั้นหาแก่นสารมิได้ หลงถือตนว่าเป็นผู้วิเศษจันใด หาเป็นจันนั้นไม่ ได้ความสลัดใจพร้อมกันลอบบริวารแห่งชฎิลเสียในแม่น้ำแล้ว ทูลขออุปสมบท พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบท ทรงพระอนุญาตให้เป็นภิกษุทั้งหมด

ฝ่ายนทีกัสสปะน้องชายกลาง ตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็นบริวารชฎิลลอบมาตามกระแสน้ำ สำคัญว่า เกิดอันตรายแก่พี่ชายตน พร้อมทั้งบริวาร รีบไปถึง เห็นพระอุรุเวลกัสสปะผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุแล้ว ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอบบริวารชฎิลเสียใน

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๖๑.

แม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบทพระองค์ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลาย โดยนัยหนหลัง

ฝ่ายคยาก็สละปะนึ่งชายคนสุดท้าย ได้เห็นบริวารชฎิลลอยมาตาม กระแสน้ำ สำคัญว่า เกิดอันตรายแก่พี่ชายทั้ง ๒ พร้อมกับบริวารรีบ มาถึง เห็นพี่ชายทั้ง ๒ ถือเพศภิกษุแล้ว ถามทราบความว่า พรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยบริวารของตนเสียในแม่น้ำพร้อมกับบริวาร เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ประทานอุปสมบทให้เป็นภิกษุ โดยนัยหนหลัง

พระพุทธเจ้า เสด็จอยู่ในตำบลอุรุเวลา ตามควรแก่ความต้องการแล้ว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ชฎิลเท่านั้น เสด็จไปยังตำบลคยาสี่สะใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมกันแล้วทรงแสดงธรรมว่า

ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง จักขุ คือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักขุ สัมผัส คือ ความถูกต้องอาศัยจักขุ เวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) โสต คือ หูเสียง วิญญาณอาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสต-สัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ฆานะ คือ จมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้างไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชิวหา คือ ลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) กายโณภูฐัพพะ คือ อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้างไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) มนะ คือ ใจ ธรรม วิญญาณอาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือราคะ ความกำหนัด โทสะ ความโกรธ โมหะความหลง ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโสคร่าไรราพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส ไฟทุกข์ เหล่านี้มาเผาให้ร้อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักขุ จนถึงเวทนาที่เกิดเพราะมโน

สัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเปื้อน่าย ย่อมปราศจากกำหนดรักใคร่เพราะ ปราศจากกำหนดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้วก็เกิดญาณรู้ ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้น ทราบชัดว่าความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ ใค้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้ มี^{๕๓}

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนานี้อยู่จิตของภิกษุเหล่านั้นพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่มีถือมั่นด้วยอุปทาน กล่าวคือ ภิกษุเหล่านั้นได้บรรลุพระอรหัตต์เป็นพระชีนาสพ

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง โปรรชฎิก ๓ ฟัน้องพร้อมด้วยบริวารนี้ ได้ชื่อว่าอาทิตตปริยายสูตร ด้วยเหตุแสดงสภาวะธรรมอันเป็นของร้อน พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อเหมาะแก่บุรพจรรยาของพวกปุราณชฎิก ผู้อบรมมาในการบูชาเพลิง (ไฟ)

๒) เรื่องกิสาคอตมิ

พระพุทธเจ้าทรงปรารภนางกิสาคอตมิเถรี มีเรื่องเบื้องต้นว่าทรัพย์ ๔๐ โกฏิกของ เศรษฐีคนหนึ่ง ในเมืองสาวัตถี กลายเป็นถ่านไปหมด เศรษฐีนั้นเศร้าโศกเสียใจ มีสหายมา บอกอุบายให้เอาทรัพย์ที่กลายเป็นถ่านนี้ไปกองขายที่ตลาด เมื่อมีใครทักว่า เงิน ทอง ถ้าเป็น หุญง ท่านจงขอให้กับบุตรชายของท่าน ถ้าเป็นชาย ก็ยกบุตรหุญงให้ มอบทรัพย์ทั้งหมดให้ผู้ นั้น เศรษฐีกระทำตามคนอื่น ๆ ได้เห็นแล้วกลัวว่าถ่านทั้งนั้น แต่นางกิสาคอตมิคนเดียว กล่าวว่าเงินทอง เศรษฐีจึงขอให้อยู่กับบุตรของตน ยกทรัพย์อันนั้นให้ทั้งหมด เมื่อนางอยู่กับสามี มี บุตรคนหนึ่งพอเดินได้ก็ตาย นางไม่เคยเห็นคนตาย อุ้มบุตรไปที่ยวหาษา เพื่อรักษาให้กลับ เป็นขึ้นใครเห็นก็เหมาว่าเป็นบ้า ครั้งนั้นบังเกิดผู้หนึ่ง แนะนำให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า นางก็ไป เฝ้าทูลขอเฝ้า พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมเทศนาให้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล แล้วนางจึงขอ บรรพชาอยู่ในสำนักนางภิกษุณี วันหนึ่งได้นั่งดูดวงประทีป (ดวงไฟ) อันชัชวาลแล้วเสื่อมไป จึงนำมาเทียบกับอัฏฐาพตน์ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในคันธกุฎี ทรงทราบโดยทิพยจักขุ จึง เปล่งพระโอภาสไป แล้วจึงตรัสพระคาถานี้

ก็ผู้ใด เมื่อไม่เห็นทางอันไม่ตาย พึ่งเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่ของท่านที่เห็นทางอันไม่ตาย อยู่วันเดียว ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ของผู้นั้น^{๕๔}

^{๕๓}วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๔๕-๕๐.

^{๕๔}มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, พระธรรมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

๔) เรื่องอัญญตรภิกขุ

พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่ง ได้เรียนพระกรรมฐานในสำนักของพระองค์ แล้วทูลลาไปบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า เมื่อไม่อาจเพื่อบรรลุพระอรหันต์ จึงกลับมาหวังจะทูลขอเปลี่ยนพระกรรมฐานใหม่ พบไฟป่าไหม้เชื้อใหญ่้อยอยู่ในระหว่างทาง ได้ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า นั่นฉันใด ไฟ คือ อริยมัคคญาณ ก็เผาสังโยชน์ใหญ่้อยฉันนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในคันธกุฎีทรงทราบ จึงทรงเปล่งพระโอภาสรัศมีไป ประคองประทับอยู่ที่เฉพาะหน้า แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ภิกษุผู้ยินดีแล้วในความไม่ประมาทหรือเป็นผู้เห็นภัยในความ
ประมาท ย่อมเผาสังโยชน์ใหญ่้อยไป เหมือนไฟเผาเชื้อใหญ่้อยไปฉะนั้น^{๕๕}

๕) พระนางสามาวดีพร้อมบริวาร

พระพุทธเจ้าทรงปรารภการตายของเหล่าสตรีสองพวก คือ พวกนางสามาวดี และพวกนางมาคันทียา กล่าวคือ นางสามาวดีและนางมาคันทียาทั้งสองนี้ เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนราชาในพระนครโกสัมพี ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ ณ พระนครนั้น พวกนางสามาวดีได้สำเร็จโศคาปัตติผล พวกนางมาคันทียาไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และคอยหาเหตุประทุษร้ายในพระพุทธเจ้ากับพวกนางสามาวดีต่างๆ ให้คนลอบไปเผาปราสาทของนางสามาวดีๆ กับบริวารก็มรณะในเพลิงนั้นสิ้น โดยที่พระนางสามาวดีได้ให้อิวาทแก่หญิงเหล่านั้นว่า การกำหนดอติภาพ ซึ่งถูกไฟเผาอย่างนี้ของพวกเราผู้ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารอันมีส่วนสุดไม่ปรากฏแล้ว แม้พุทธญาณก็ไม่ทำได้โดยง่าย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด หญิงเหล่านั้น เมื่อค้ำหนักถูกไฟไหม้อยู่ มนสิการซึ่งเวทนาปริคคหัมมัญฐาน บางพวกบรรลุผลที่ ๒ (สกทาคามิผล) บางพวกบรรลุผลที่ ๓ (อนาคามิผล)^{๕๖}

๖) พระมหากาล

พระมหากาลมีจิตเลื่อมใสในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อออกบวชแล้วได้บำเพ็ญธุระงค์ ๑๓ ในข้อโศสานิกธุระงค์ก็ต้องอยู่ในป่าช้า และได้เจริญอสุภกัมมัญฐาน ในคราวนั้นมีหญิงสาว คนหนึ่ง ได้ป่วยเสียชีวิตลงในเวลาเย็น ร่างกายยังเต่งตึง สดอยู่ พวกญาติได้ห้ามศพ

^{๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมปาฐกธรรมาธิบดี ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒ - ๘๐.

หญิงสาวคนนั้นไปป่าช้า พร้อมด้วยเครื่องเผาต่างๆ มีฟืนและน้ำมัน เป็นต้น และได้ให้ค่าจ้างแก่หญิงเฝ้าป่าช้า เพื่อให้ทำการเผาศพแล้วก็กลับไป หญิงที่เฝ้าป่าช้านั้นได้ถอดเสื้อผ้าของหญิงสาวคนนั้นออกแล้ว เห็นร่างกายเพิ่งตายใหม่ๆ ยังสดอยู่ คงมาจึงคิดว่า “ร่างกายนี้ควรจะบอกแก่พระคุณเจ้า” จึงเข้าไปหา พระเถระแล้วกล่าวว่า “ท่านเจ้าข้า อารมณเห็นปานนี้มีอยู่ ขอพระคุณเจ้า ไปพิจารณาเถิด”

พระเถระรับคำแล้วได้ไปพิจารณาซากศพ โดยให้เลิกผ้าห่มออกแล้ว พิจารณาตั้งแต่ฝ่าเท้าถึงปลายผมแล้ว พูกว่า “รูปนี้ประณีตยิ่งนัก มีสีดุจทองคำ นางพึงใส่รูปนั้นในไฟ ในกาลที่รูปนั้น ถูกเปลวไฟลวกแล้ว จึงบอกแก่อาตมา” ดังนี้แล้วจึงกลับไปยังที่อยู่ของตน นางทำอย่างนั้นแล้ว จึงแจ้งแก่พระเถระ พระเถระไปพิจารณา ในที่ถูกเปลวไฟเผาไหม้แล้ว สีแห่งร่างกายได้เป็นดั่ง แม่โคดำ เท้าทั้งสองงอหักห้อยลง มือทั้งสองกำเข้า หน้าที่หน้าผากได้ลอกออก พระเถระพิจารณาว่า “สตรีระนี้เป็นธรรมชาติทำให้ไม่วายกระสันแก่บุคคลผู้ใดอยู่ในบัดเดี๋ยวนี้เอง แต่ บัดนี้ (กลับ) ถึงความสิ้น ถึงความเสื่อมไป” แล้วกลับไปที่พักกลางคืน นั่งพิจารณาถึงความสิ้นและความเสื่อมว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา

เกิดขึ้นแล้วย่อม ดับไป ความสงบแห่งสังขารนั้นเป็นสุข^{๕๗}

เมื่อพิจารณาอย่างนั้นแล้วเจริญวิปัสสนาจนได้บรรลุพระอรหันต์

จากการศึกษาเรื่องไฟกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทพอสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนมวมลมนุษย์ให้เข้าใจในเรื่องตนเอง และธรรมชาติ ธาตุ ๔ ชั้น ๕ ทรงสอนตามความเชื่อเดิมของตนเช่นทรงสอนชฎิล ๓ พี่น้องพระองค์ทรงยกไฟขึ้นเปรียบกับอินทรี ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ว่าเป็นของร้อน ซึ่งชฎิล ๓ พี่น้องเป็นพราหมณ์บูชาไฟมาก่อนทำให้ชฎิล ๓ พี่น้องและบริวารหนึ่งพันมีจิตใจคล้อยตามธรรมเทศนาจนสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระองค์ทรงสอนนางกิสสาโคตรมี ซึ่งไม่รู้เท่าทันชีวิต ด้วยการให้พิจารณาชีวิตซึ่งเป็นชั้น ๕ ประกอบกันขึ้นจากธาตุทั้ง ๔ นางเลื่อมใสขอบรรพชาในสำนักภิกษุนี้นั่งเพ่งกสิณไฟ จากเปลวเทียนจนได้บรรลุธรรมในที่สุดตัวอย่างต่อ ๆ มากี่ล้านมีไฟในพระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมทั้งสิ้น

^{๕๗} มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕-๕๖.

บทที่ ๕

สรุปวิจารณ์และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ ไฟ เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากขบวนการทางเคมีเมื่อองค์ประกอบที่จำเป็น ๓ ประการ คือ เชื้อเพลิง (Fuel) ความร้อน (Heat) และออกซิเจน (oxygen) มารวมตัวกันในสัดส่วนที่เหมาะสม ที่จะเกิดการสันดาป (Combustion) ขึ้น โดยปล่อยพลังงานในรูปแบบของ ความร้อน และ แสงสว่าง ออกมาทำให้เกิดความร้อนเป็นเปลวไฟขึ้น แสงที่ลุกโชติ และความร้อนอันมหาศาลที่ปลดปล่อยออกมา และจำเป็นต้องใช้เชื้อเพลิงในการเผาไหม้ ไฟ มิใช่สภาพของวัตถุ แต่เป็นปฏิกิริยาเคมีในการปลดปล่อยความร้อน โดยมีพลังงานในรูปแบบของ ความร้อน และ แสงสว่าง ออกมา เมื่อเชื้อเพลิงกับออกซิเจน รวมตัวกันและมีปริมาณเพียงพอกับความ ร้อนไฟก็จะเกิดขึ้นได้

ส่วนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทัศนะไว้ว่า ไฟ (เตโชธาตุ) ทำธาตุอีก ๓ คือธาตุ ดิน ธาตุน้ำ ธาตุลมให้ร้อน อบอวนหรือให้เข้มแข็ง โดยจัดเป็นไฟ ๒ อย่าง คือ

๑) ไฟภายใน คือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอวน ธรรมชาติที่อบอวน เป็นภายในเฉพาะตน ที่ทำให้ร่างกายเราร้อน เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม เป็นเหตุให้เผาไหม้ ที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มถึงความย่อยไปด้วยดี หรือ ความร้อน เป็นภายในเฉพาะตนที่ทำให้จิตใจเราร้อน กระสับกระส่าย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เป็นทุกข์ นี้ เรียกว่า เตโชธาตุภายใน หรือไฟภายใน

๒) ไฟภายนอกคือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอวน ธรรมชาติที่อบอวน ได้แก่ ไฟพื้น ไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟมูลโค ไฟแกลบ ไฟหยากเยื่อ ไฟ อสนีบาต ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ความร้อนแห่งกองฟืน ความร้อนแห่งกอง หญ้า ความร้อนแห่งกองข้าวเปลือก ความร้อนแห่งกองขี้เถ้า หรือ ความร้อนธรรมชาติที่ร้อน นี้ เรียกว่า เตโชธาตุภายนอก หรือไฟภายนอก

กระบวนการเกิดไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท มิได้แสดงไว้อย่างแน่นอน ตายตัว แต่สามารถสรุปจากหลักคำสอนในพระสูตรต่าง เช่น อัครัญญสูตร กล่าวถึง การเกิด สิ่งมีชีวิตแล้วมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ ไฟและธาตุอื่น ๆ คงเกิดขึ้นพร้อมกันเพื่อก่อให้เกิดความ

ดำรงอยู่ได้ของสิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหลายที่เป็นนามธรรม ไฟจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งหรือสสารอย่างหนึ่งที่มีความจำเป็นมากต่อร่างกายและชีวิตทั้งภายในและภายนอก แต่ไฟก็ตกอยู่ในสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง นั่นคือ ย่อมมีวันแตกดับไปได้ตามหลักธรรมชาติ เช่นไฟในร่างกายของคน เมื่อคนผู้นั้นเสียชีวิต ธาตุทั้งหลายรวมทั้งไฟ ก็แตกดับไปหมดสิ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างไฟกับมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทแยกประเด็นได้ดังนี้

แนวคิดเรื่องไฟกับสิ่งมีชีวิต (มนุษย์) พระพุทธศาสนามองไฟและมนุษย์ในฐานะเป็นสังขตธรรมอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่มนุษย์คือ สิ่งมีชีวิต มีความคิด ไฟ ไม่มีชีวิต แต่ร่างกายมนุษย์ก็มีไฟผสมอยู่เพื่อให้ชีวิตของมนุษย์ดำรงอยู่ได้

องค์ประกอบของไฟในร่างกายมนุษย์ ตามหลักอณูนิยามและธรรมเนียม ไฟก็จัดเป็นสสารหรือธาตุอย่างหนึ่งที่เกิดมาจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งรวมกับธาตุหรือสสารอื่น ๆ อีกเช่นกัน หมายความว่าไม่มีอะไรอยู่อย่าง ไม่สัมพันธ์กับสิ่งอื่น ร่างกายมนุษย์คือเป็นแหล่งรวมกันของธาตุ ๔ ธาตุ ๖ และชั้น ๕ ก่อเป็นรูปขึ้น

ความสัมพันธ์ของไฟกับธาตุอื่นๆ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการเน้นย้ำให้ทราบถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันระหว่างสังขตธรรมทั้งหลาย เพื่อพยุง อุ่มชูกันไป ธาตุไฟจึงมีความสัมพันธ์กับธาตุทั้ง ๓ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ซึ่งเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ ดังนั้น เราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ เลย ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีคุณสมบัติหรือลักษณะใด ๆ ก็ตาม

การประยุกต์ใช้ไฟในชีวิตประจำวัน สรุปได้ ดังนี้

๑) ไฟในฐานะเป็นเครื่องมือสอนธรรมโดยแยกเป็นประเภทได้ ดังนี้

คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความชั่วที่จำต้องละเว้น ทำลายให้หมดสิ้น เช่น เปรียบอกุศลมูล รากเหง้าของความชั่วว่าเป็นไฟ อัคคีไฟ ๔ กอง รากะ โลกะ โทสะ โมหะ ที่เผาไหม้จิตใจของสรรพสัตว์ตลอดเวลา

คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับสิ่งที่น่ากลัว ฟิงหลีกเว้นเสียให้ไกล เช่น เปรียบไฟกับบุญ เปรียบชีวิตเหมือนชิ้นเนื้อที่ถูกไฟย่าง

คำสอนเรื่องไฟเปรียบกับความดีที่จำต้องปฏิบัติ เช่น ไฟ ๓ กอง ที่ควรเอาใจใส่ มี มารดาบิดา บรรพชิต และบุตรภรรยา

คำสอนเรื่องไฟปฏิบัติตามหลักสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เช่น
 เฟงเตโชกสิณ ในกสิณ ๑๐ ตามหลักสมถกรรมฐาน และพิจารณาขั้น ๕ ตามหลักวิปัสสนา
 กรรมฐาน

๒) ไฟกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีตั้งแต่ความสงบสุข เกิดฌาน
 สมาบัติ จนกระทั่งสามารถบรรลุความเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๔ คือ พระ
 โสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๕.๒ วิจารณ์

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องไฟในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ในมุมมองต่าง ๆ ทำให้
 ผู้วิจัยทราบว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกประเภทของราคะคือ ไฟคือราคะออกเป็น ๒ สาย คือ ราคะ
 กับโลภะ ราคะตามปกติแล้วจะทรง สอนบรรพชิต โลภะจะสอนฆราวาสเป็นหลักซึ่งเป็นกิเลส
 ประเภทไขว่คว้าปรารถนาแสวงหาที่จะได้สิ่งต่างๆ มาไว้ในครอบครอง อย่างเดียวกันกิเลสทั้ง ๓
 กองนี้ และทราบถึงความสำคัญของไฟทั้งในด้านคุณประโยชน์ และโทษเกิดจากไฟที่เหมาะสมแก่การ
 นำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้มีความเข้าใจในโทษที่เกิดจากไฟโดยเฉพาะไฟกิเลสที่เผาไหม้จิตใจมนุษย์
 อยู่ ทุกวันแต่มนุษย์ก็ไม่รู้เท่าทันมันไม่รู้ว่ามีสิ่งที่ทำให้เดือดร้อนอยู่นั้นคือไฟ เผลอเดิมเชื่อให้มันอีก
 พอไฟมีเชื้อ ทำให้ไฟเผาไหม้จิตใจมนุษย์ทำให้เดือดร้อนทั้งตนเอง แล้วยังแสดงออกทางกาย ทาง
 วาจาทำให้สังคมรอบข้างพลอยลำบากไปด้วย ความเสมอกันของไฟในทางวิทยาศาสตร์ที่เป็น
 รูปร่างให้เราสัมผัสได้ และไฟในทางพระพุทธศาสนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นนามธรรม ที่พระพุทธองค์
 ทรงใช้เปรียบเทียบกับไฟ คือความไม่อึดด้วยเชื้อ เมื่อมีเชื้อไฟเช่นฟืน น้ำมัน หรือแก๊สต่าง ๆ เป็น
 ต้น ทรายใดไฟก็ยอมไม่มีวันดับ เมื่อไม่มีเชื้อไฟก็ดับ เมื่อเรารู้เท่าทันเช่นนี้แล้วก็หาทางดับเชื้อไฟ
 คือกิเลสที่อยู่ในใจของมนุษย์อะไรคือเชื้อของไฟ ๔ อย่าง

- ๑) ไฟคือราคะ มีกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นเชื้อ
- ๒) ไฟคือโลภะมีความอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นเชื้อ
- ๓) ไฟคือโทสะมีมานะความถือตัว เป็นเชื้อ
- ๔) ไฟคือโมหะมีอวิชชา ความไม่รู้ เป็นเชื้อ

เมื่อเรารู้แบบนี้แล้วก็หาทางกำจัดเชื้อไฟเหล่านั้นก่อนที่ไฟนั้นจะได้เชื้อ เพราะเมื่อไฟ
 ได้เชื้อก็จะทำให้ไฟนั้นลุกลามยิ่งขึ้น ใหม้ไม่มีอะไรเหลือ ซึ่งไฟ ๔ อย่างนี้ถ้าเกิดขึ้นในจิตใจมนุษย์
 แล้วถ้าไม่รู้เท่าทันไม่ดับเชื้อไฟนั้นแล้วจะเป็นอันตรายต่อสังคมเป็นอย่างมหาศาลโดยเฉพาะไฟคือ
 โทสะถ้าไม่รีบดับไฟก็จะสามารถทำลายล้างได้ ทำให้ประเทศทั้งประเทศเดือดร้อน วุ่นวายไม่มีที่
 สิ้นสุด

แต่ในขณะที่เดียวกันเราใช้ประโยชน์จากไฟในทางวิทยาศาสตร์หรือไฟ ที่เราเห็นเป็นรูปร่าง ถูกต้องสัมผัสได้อย่างมากมาย ถ้าหากไฟนั้นได้รับการควบคุม หรือจำกัดอยู่ในที่ที่สมควร และเหมาะสม ทุกข์โทษ ที่เกิดจากไฟก็ย่อมไม่เกิดขึ้น

ไฟคือราคะ มีโทษน้อยแต่คลายได้ช้า เกิดขึ้นแล้วจะเป็นสนิมใจ กัดกร่อนใจอยู่เป็นเวลานาน ไฟคือ โทสะ มีโทษมากแต่คลายได้เร็ว ซึ่งจะสังเกตได้ว่า เวลาเกิดความโกรธขึ้นมา คนนั้นจะโกรธอยู่นานไม่ได้ ความโกรธจะเริ่มลดแต่ถ้าปริมาณความโกรธแรง คนหยุดความโกรธไว้ไม่ได้ จะทำอะไรออกมาในลักษณะที่รุนแรง ความเดือดร้อนก็จะเกิดขึ้นติดตามมา ส่วนไฟคือ โมหะ นั้นเป็นความหลง ความมมงาย ความไร้เหตุผล มีโทษมากจนถึงเป็นมิจฉาปฏิฐิติ และจะหายไประยะจิตใจของบุคคลได้ช้าที่สุด

พระพุทธศาสนาก็ได้แสดงแนวทางของการเปรียบเทียบ สิ่งที่มีคุณและโทษของไฟ เช่นกันถ้าหากเราไม่ปฏิบัติบารео หรือไม่ดูแลอย่างเหมาะสม สิ่งเหล่านั้นก็จะทำให้เกิดทุกข์ โทษแก่บุคคลเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงไฟ ๓ กอง ที่มวลมนุษยพึงทำการบูชา พึงปรนนิบัติให้ดีตามสมควรแก่ฐานะความเป็นอยู่ ได้แก่ ไฟ คือ มารดาบิดาที่ควรเคารพบูชา (อาหุเนยัคคิ) ไฟที่ควรแก่ทักษิณา ได้แก่ สมณพราหมณ์ (ทักษิเนยัคคิ) ไฟ คือ บุตรภรรยา และคนในปกครอง (คหปตคคิ)^๑ ถ้าหากว่าบุตรทั้งหลายปฏิบัติผิดในมารดาและบิดา ทั้ง ๒ นั้น ย่อมบังเกิดในอบาย มีนรกเป็นต้น การบำรุงสมณะและพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม คฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติผิดในภิกษุสงฆ์นั้น คำ บริภาษซึ่งภิกษุสงฆ์ ย่อมบังเกิดในอบายทั้งหลาย คหบดีในโลกนี้มีบุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร สามีควรดูแลให้เสื้อผ้า ให้ที่อยู่ อาศัยแก่บุตรภรรยา และคนรับใช้ ภรรยาควรปฏิบัติต่อสามีเปรียบดังพ่อคนที่ ๒ ไม่ประพฤติ นอกใจทำหน้าที่ของภรรยาให้ถูกต้องถ้าปฏิบัติไม่ถูกต้องหรือประพฤติผิดในสามี ไฟคือ คหปตคคิ ก็จะไหม้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เพราะฉะนั้นควรทำความเข้าใจเรื่องไฟในทัศนะทางวิทยาศาสตร์ และไฟในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อที่จะได้นำมาประพฤติปฏิบัติกันได้อย่างถูกต้อง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเปรียบเทียบไฟในทัศนะวิทยาศาสตร์กับทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำการวิจัยเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป ดังนี้

^๑ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๖๙.

๕.๓.๑ ศึกษาเชิงวิเคราะห์ชีวิตมนุษย์กับหลักสามัญลักษณะในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์ขั้น ๕ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๓.๓ ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับ
พระพุทธศานามหายาน

๕.๓.๔ ศึกษาวิเคราะห์เรื่องนิพพานธาตุในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

_____. อรรถกถาบาลี ฉบับสยามรัฐ พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๒๕.

ข. ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

จรูญ วรรณกสิณานนท์. กลติกรรมฐานที่ทรงพลัง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธลีลา,
๒๕๔๕.

จินดา จันทร์แก้ว. พุทธวิภาษวิธี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๒.

ชาญชัย อัจฉินสมาจาร. วิวัฒนาการของโลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา,
มปป.

ชัยวัฒน์ คุประตกุล. วิทยาศาสตร์ไทยอดีต ปัจจุบัน อนาคต. กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์,
๒๕๒๘.

ชำนาญ เขวากีรติพงศ์. เอกสารประกอบการสอนวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย หน่วยที่
๑-๗. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๔.

ทองสุข พงศทัตและคณะ. วิทยาศาสตร์ทั่วไป เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๒๕.

บุญมี เมธางกูร. ความมหัศจรรย์ของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม
ประเทศ, ๒๕๓๕.

ประยูรช สิริพิพันธ์. พระราชประเพณี และประเพณีชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ปริทัศน์ศาสตร์, ๒๕๒๔.

พร รัตนสุบรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๗.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตวณโณ). **นิเทศธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทแปดสิบเจ็ด (๒๕๔๕) จำกัด, ๒๕๔๘.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณโณ). **กฎแห่งกรรม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๘.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ . **พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖.

_____ . **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ . **มรณกถา. พิมพ์ครั้งที่ ๓.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕.

_____ . **บุญ-บารมีที่จะกู้แผ่นดินไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

พระธรรมมหาวิธานวัตร และคณะ. **พระวิสุทธิมรรคเผด็จ เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๑๐.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณโณ). **บทอบรมสมาธิภาวนา หลักสูตรขั้นต้น.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๓.

พระสัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖. พิมพ์ครั้งที่ ๗.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๖.

พุทธทาสภิกขุ. **พุทธทาสตอบปัญหา. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๔.**

พัชราภรณ์ พสุวัต. **พฤติกรรมกรรมการสอนวิทยาศาสตร์ในชั้นมัธยมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรวมคำแหง, ๒๕๒๒.

ผดุงยศ ดวงมาลา. **การสอนวิทยาศาสตร์ระดับมัธยมศึกษา. ปัตตานี : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๓.**

มหาจุฬาราชวิทยาลัย. **พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

- _____ . พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____ . พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . สมถกัมมัฏฐาน หลักสูตรนักรธรรม และ ธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . วิปัสสนากัมมัฏฐาน หลักสูตรนักรธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก. พิมพ์ครั้งที่ ๒๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____ . พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____ . พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).
- _____ . พระชัยมปัทมฐกถาแปล ภาค ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).
- _____ . มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- _____ . มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

- _____ . **อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัลส์ จำกัด, ๒๕๔๓.
- _____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- วสิน อินทสระ. **หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พระพุทธศาสนาเถรวาท)**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๓๕.
- _____ . **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑.
- _____ . **สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร,
๒๕๓๒.
- สมจิต สวชนไพบูลย์. **ประมวลการพัฒนาการสอนวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๕.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ชีวิตนี้สำคัญ**
นัก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๓๕.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุเทพ อูสาหะ. **การสอนวิทยาศาสตร์ระดับมัธยมศึกษา**. มหาสารคาม : คณะวิทยาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๖.
- สุชีโว ภิกขุ. **ตายแล้วเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๔๐.
- เสริมพล รัตสุข. **วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับการพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : สมาคม
เทคโนโลยีที่เหมาะสม, ๒๕๒๖.
- แสวง อุดมศรี. **เที่ยวรอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด,
๒๕๔๒.
- อุทัย สินธุสาร. **สารานุกรมไทย เล่มที่ ๔**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๘.
- เอื้อนพร ภู่อึ้ง และคณะ. **ความรู้เรื่องไฟ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันพัฒนาการสาธารณสุข
อาเซียนมหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๘.

(๒) ภาษาอังกฤษ

David V.Frank, Ph.D.John G. Little and Steve Miller. **Science Explorer :**

Chemical Interactions. Pearson Education Indochina Ltd.

Jay M. Pasachoff, Ph.D. **Science Explorer : Astronomy.** Pearson Education

Indochina Ltd.

Showalter, V.M. "What is Unified Science Education?. Programs Objectives and Scientific

Literacy : Prism II ๒, ๑๕๗๔.

So sethaputra. New model English-Thai dicionanry. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนา

พานิช, ๒๕๓๔.

(๓) วิทยานิพนธ์

พระมหาสมศักดิ์ ฆมฺมวฑฺฒโน (แพทย์หลวง). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทฤษฎีขณิกวาทใน
พระพุทธรศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

ฐิติ วสุพรุจิ. “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องดินที่ปรากฏในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๕.

พระชวลิต จนทวิโส (ถาวรศิริ) “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องไฟในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๔) วารสาร/สิ่งพิมพ์

หนังสือพิมพ์ข่าวสด. “ร่วมด้วยช่วยกันคนละนิด ลดมลพิษจากการเผาศพได้”,
๘ พฤศจิกายน ๒๕๔๘.

(๕) สารนิเทศจาก World Wide Web (www)

“ขั้นตอนการอยู่ไฟแบบโบราณ,”

http://www.ekrungthep.com/marketplace/Biz_ContentDetail>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

งานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, “อัคริภัยป้องกันได้ ถ้าไม่ประมาท,”

<http://www.koratcity.net/Rescue/Basic>>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, “เครื่องประทีป ชวลา และโคมไฟโบราณ,”

<<http://www.thaiblades.com/forums/archive/index>>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะ, “พระพุทธเจ้าสอนอะไร แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย,” <http://www.easyinsurance.com/buddha/core_๔.htm#๔_๖>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

ชวยเหินกับจุดกำเนิดไฟ, <<http://www.pasuonline.net/webboard/index.php>>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

ธรรมชาติของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี,”

<http://www.dekkid.com/science/main_body๘.html> (สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

พงษ์ศักดิ์ สัจจกัญญา, “ความหมายของวิทยาศาสตร์,”

<http://www.rmutphysics.com/CHARUD/specialnews/๖/science/unit๔_๑.html>(สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

“พลังงาน+โลกร้อน,” <<http://learners.ni.th/blog/chocolate>> (สืบค้น ๒๐/๖/๒๕๕๒)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “พุทธศาสนาในฐานะรากฐานของวิทยาศาสตร์,”

<<http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/lp-prayuth/lp-prayuth-๒๒-๐๑.htm>> (สืบค้น ๒๒/๖/๒๕๕๒)

“รอบกองไฟ,” <<http://www.thaiblades.com/forums/showthread.php?t=๑๐๔๗๕&page=๔>> (สืบค้น ๒๒/๖/๒๕๕๒)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, “รายละเอียดแขนงวิทยาศาสตร์,”

<<http://www.dhamma.mbu.ac.th/th/index.php>> (สืบค้น ๒๒/๖/๒๕๕๒)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, “พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์กายภาพ,”

<<http://www.dhamma.mbu.ac.th/th/index.php>> (สืบค้น ๒๕/๖/๒๕๕๒)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, “ธาตุวิภังค์ในพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์,”

<<http://www.dhamma.mbu.ac.th/th/index.php>> (สืบค้น ๒๕/๖/๒๕๕๒)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, “แนวนานระหว่างพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์,” <<http://www.dhamma.mbu.ac.th/th/index.php>> (สืบค้น ๒๕/๖/๒๕๕๒)

“CHEMISTRY AND EXTINGUISHMENT OF FIRE,” <<http://online.il.mahidol.ac.th/course/chemical/studentreport/Chemical>> (สืบค้น ๒๕/๖/๒๕๕๒)

<http://dpc๕.ddc.moph.go.th/News/dharma๓๖.pdf> (สืบค้น ๒๒/๓/๒๕๕๓)

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระครูศรีโพธานุรักษ์ (ฉัฐวุฒิ โสภานุตร)
วัน เดือน ปีเกิด	๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗
ภูมิลำเนาเดิม	บ้านเลขที่ ๗๖ หมู่ ๒ ตำบลคอนมนต์ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ นามบิดา นายคำ โสภานุตร นามมารดา นางนวลจันทร์ โสภานุตร
วุฒิการศึกษา	<ul style="list-style-type: none"> - ประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนชุมชนบ้านคอนมนต์ ตำบลคอนมนต์ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ - นักรธรรมชั้นเอก โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดโพธาราม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์ - ป.ธ.๖ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดโพธาราม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์ - พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์
หน้าที่การงาน	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. ๒๕๓๓ - ปัจจุบัน เป็นครูสอนโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดโพธาราม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์ - พ.ศ. ๒๕๔๒ - ปัจจุบันเป็นครูสอนโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา วัดโพธาราม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์
งานปกครอง	พ.ศ. ๒๕๔๔ - ปัจจุบัน เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธาราม พระอารามหลวง ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดโพธาราม พระอารามหลวง ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมืองฯ จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๐๐๐